Roxana-Alice Stoenescu

Cultura politică în România

Presa Universitară Clujeană

ROXANA-ALICE STOENESCU

•

CULTURA POLITICĂ ÎN ROMÂNIA

Roxana-Alice Stoenescu

Cultura politică în România

Presa Universitară Clujeană
2020

Referenţi ştiinţifici:

Prof. univ. dr. Ion Copoeru
Conf. univ. dr. Rudolf Ioan Poledna

Pictură copertă: Roxana-Alice Stoenescu.
„Cultura Politică în România"
Ulei pe pânză 24 x 30.

Coperta: Marian Pavel Lar

ISBN 978-606-37-0962-3

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruţa Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

Dedic această lucrarea părinților mei

Melinda și Romel Stoenescu

în semn de recunoștință pentru munca lor și existența mea.

Mulțumiri

*Aș dori să-i mulțumesc în primul rând îndrumătorului meu,
domnului prof. dr. ION COPOERU,
pentru timpul, sprijinul și încurajarea pe care le-a dedicat lucrării mele științifice. Mulțumiri i se cuvin în egală măsură
și domnului prof. dr. Mariano Barbato
care a acceptat ideile mele de cercetare inițiale cu mult entuziasm, bunăvoință și multă înțelegere, deschizându-mi astfel întregul parcurs științific.*

*Doamnei conf. dr. EDIT SZEGEDI
îi sunt profund îndatorată pentru cunoștințele ample de istorie pe care mi le-a transmis în ultimii cincisprezece ani și pentru energia pe care o investește în cercetarea științifică.*

*Cu domnul lect. dr. CHRISTIAN SCHUSTER
am avut o colaborare căreia îi datorez mult, m-a încurajat și sprijinit constant cu o prietenie pentru care îi mulțumesc pe această cale, la fel ca pentru discuțiile filozofice pe care le-am purtat de la începutul studiilor mele.*

*Cu deosebită gratitudine îl numesc aici
pe domnul profesor ROTHHOLZ
care m-a însoțit în anii trecuți pentru a putea duce la bun sfârșit această lucrare. Îi mulțumesc pentru colaborarea și prietenia fidelă cu care m-a onorat de-a lungul timpului.*

*Părinților mei, MELINDA și ROMEL STOENESCU,
aș dori să le mulțumesc pentru puterea și răbdarea de care au dat dovadă de-a lungul vieții mele, crezând întotdeauna în mine și oferindu-mi mereu tot sprijinul ideal și material de care aveam nevoie. Această lucrare reprezintă un semn al gratitudinii mele pentru munca lor și existența mea.*

*ANTONELEI GYONGY
i se cuvine recunoștință pentru prietenia loială de care a dat mereru dovadă.*

*Doamnei IOANA CONSTANTIN
îi mulțumesc pentru traducerea extraordinară pe care a realizat-o,
fără de care lectura acestei lucrări nu ar fi fost posibilă în România.*

Cuprins

Lista abrevierilor

ADZ	Allgemeine Deutsche Zeitung Für Rumänien (cotidian de limbă germană din România)
AFR	Asociația Femeilor din România
ASTRA	Asociația Transilvană pentru Literatura română și cultura poporului român
PIB	Produs intern brut
VNB	Venit național brut
BOR	Biserica Ortodoxă Română
CAP	Cooperativa agricolă de producție
RDG	Republica Democată Germană
DNA	Direcția Națională Anticorupție
EURATOM	Comunitatea Europeană a Energiei Atomice
CE	Comunitatea Europeană
EUR	Euro
CEE	Comunitatea Economică Europeană
FAZ	Frankfurter Allgemeine Zeitung (cotidian din Germania)
FDI	Foreign Direct Investments
FSN	Frontul Salvării Naționale
GG	Constituție
GNI	Gross National Income – Venit național brut
GRECO	Group os States against Corruption
HDI	Human Development Index
ILO	International Labor Organisation
INSOMAR	Institutul Național pentru Studii de Opinie și Marketing
FMI	Fondul Monetar Internațional

PC	Partidul Comunist
MIO	Milion
NATO	North Atlantic Treaty Organisation – Organizația Tratatului Atlanticului de Nord
ONG	Organizație nonguvernamentală
NS	Național-socialism
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – Partidul național-socialist
PNL	Partidul Național Liberal
PRM	Partidul România Mare
PSD	Partidul Democrației Sociale din România
PMR	Partidul Muncitoresc Român
CAER	Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, engl. Comecon – Council for Mutual Economic Assistance, organizație economică a statelor din blocul sovietic
PCR	Partidul Comunist Român
RMGC	Roșia Montană Gold Corporation
ROU	Romania
RON	Noua monedă a României
Securitate	Direcția Generală a Securității Poporului
SRI	Serviciul Român de Informații
SRM	Salvați Roșia Montană
WTO	World Trade Organisation

Introducere

a. Tema cercetării

Procesele, nefinalizate sau neinițiate, de modernizare a societății românești au condus de timpuriu la manifestarea, în angrenajul social, a unei educații constant precare și la absența de factori identitari alternativi. Din cauza lipsei cărții ca mediu de comunicare și mai ales de educare, „modernitatea”, respectiv procesul de modernizare, a fost percepută mai puțin ca o epocă a Iluminismului, Reformei religioase, secularizării și raționalizării incipiente, a fondării statului național, emancipării burgheziei și dezvoltării, în siajul acesteia, a unui spațiu public modern cu tot cu posibilitățile de acțiune tipice unei culturi politice intacte, cât mai degrabă ca un proces violent, marcat de feudalism, sisteme de putere represive și dictatură.[1] Societatea românească este marcată până astăzi, în sensul unei transmiteri transgeneraționale a traumei, de aceste experiențe ale violenței. În comparație cu evoluția capitalismului timpuriu în alte țări europene, mai ales lipsa unei culturi scrise comune a condus la un nivel al educației care a rămas precar și în prezent mai cu seamă în regiunile rurale ale țării. La aceasta se adaugă și faptul că nu s-a produs o dezvoltare a unei clase de mijloc de tip occidental (mică burghezie). Astfel, au lipsit protagoniștii unei sfere a spațiului public politic și instituționalizat, care în alte țări a reușit să se constituie în piatra de temelie a unei culturi politice pe care s-au grefat procesele de

---

[1] Vezi Nikolai Genow, Transformation als makrosoziale Rationalisierung. Die Tradition Max Webers und die osteuropäische Realitäten, în: Anton Sterbling/Heinz Zipparian (ed.): *Max Weber und Osteuropa. Beiträge zur Osteuropaforschung*, Krämer Verlag, 1997, pp. 229-241.

modernizare. Lipsa *spațiului public* a îngreunat și frânat considerabil articularea unei identități naționale, consecința fiind că formarea statului a fost, la rândul ei, extrem de lentă în comparație cu occidentul european. Ulterior, modelul statului național a fost preluat doar în forma sa structurală, fără ca istoria ideilor teoriei liberale a statului și modelele de ordine[2], ideea Iluminismului și valorile liberale ale acestuia să fi fost implementate în societate. Pe de o parte, din cauza aceasta nu a putut fi fructificat potențialul economic al statului național, iar pe de altă parte, în rândurile populației nu s-a produs o reorientare spre alte valori decât cele înrădăcinate în tradițiile de factură rurală și religioasă. Această modernizare resimțită ca forțată, marcată de feudalism și dictatură, a lipsit societatea românească de fundamentul necesar apariției unei societăți burgheze democratice și a culturii ei politice. Absența societății burgheze liberale și democratice a făcut imposibilă anticiparea principiilor pieței capitaliste. Cauza rezidă în faptul că, mai ales după prăbușirea regimului socialist, în România au lipsit atât înțelegerea noțiunii de spațiu public parlamentar, cât și competența unor funcționari și tehnocrați ai democrației care, după Max Weber, reprezintă acel sistem eterogen în cadrul căruia este ales, prin scrutin popular direct, un reprezentant al partidului învingător, care își va numi „aparatul funcționăresc" și care va fi legat în chestiunile administrative ale bugetului de stat și în cele legislative de aprobarea Parlamentului.[3] Sistemul parlamentar modern din perioada capitalismului timpuriu a rezultat dintr-o lungă tradiție a istoriei occidentale a ideilor și reprezintă o modernizare treptată și continuă. Această evoluție în sensul unei modernizări a fost practic inexistentă în România. Structurile feudale politice și economice premoderne s-au păstrat sub influența Austro-Ungariei, a Imperiului Țarist și a Imperiului Otoman, deoarece România se situa între Europa apuseană –

---

2 Vezi Shmuel N. Eisenstadt, *Die großen Revolutionen und die Kulturen der Moderne*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006.

3 Vezi în acest sens Max Weber, *Politik als Beruf*, postfață de Ralph Dahrendorf: Philipp Reclam, Stuttgart 2006, p. 9: „funcționari tehnocrați" și „funcționari politici".

occidentală[4] –, Balcani[5] și „Porțile Orientului", respectiv „între centrul Europei[6] și stepa rusească, ținuturile întunecate ale nordului și însorita Peninsulă Balcanică[7]". Maria Todorova afirmă în acest context că tocmai din acest motiv românii și-ar fi perceput țara drept „civilizație latină în interiorul unei mări de barbari (slavi și turci)[8]". Având pe de o parte ieșire la Marea Neagră și pe de altă parte la Peninsula Balcanică, România ocupa o poziție avantajoasă din punct de vedere geostrategic, devenind astfel obiectul intereselor puterilor deja amintite. României îi revenea rolul unui „stat tampon"[9]. Elitele naționale ale României erau de asemenea interesate de menținerea înapoierii economice și politice a țării, deoarece privilegiile lor erau legate tocmai de această înapoiere care le facilita legitimarea puterii. Înapoierea economică, însoțită de lipsa de experiență politică, structurile educaționale deficitare și societatea puternic fragmentată din punct de vedere etnic, religios și regional, tributară preponderent unei accepțiuni patriarhale a puterii și

---

4 Maria Todorova, *Balcanii și Balcanismul,* Humanitas, București, 1997, p. 79. „Românii au insistat asupra legăturilor lor directe cu lumea occidentală (fără să accepte nici măcare medierea Europei centrale) și asupra rolului lor misionar ca avanpost al latinității și civilizației într-o mare de barbari (slavi și turci). John Reed scria din București în relatările sale de pe frontul de est în timpul primului război mondial: „Dacă vrei să înfurii un român, trebuie doar să vorbești despre țara lui ca fiind un stat balcanis. <Balcanic!> strigă el. <Balcanic! România nu este un stat balcanic. Cum îndrăznești să ne confunzi cu grecii sau slavii, care sînt pe jumătate sălbatici! Suntem latini!>" (*op.cit.* John Reed, The War in Easter Europe, Scribner's, New York, 1919, p. 273).

5 *Ibid.*, p. 34 ff: „Balcanii au fost deseori comparați cu o punte între Est și Vest, între Europa și Asia. […] Balcanii reprezintă de asemenea o punte între diferite stadii de dezvoltare, ceea ce evocă etichete de tipul: semidezvoltat, semicolonial, semicivilizat, semiroriental".

6 Vezi Friedrich Naumann, *Mitteleuropa*, Druck und Verlag von Georg Reimer, Berlin, 1915, și Maria Todorova, *Balcanii și Balcanismul*, p. 79 ff, deasemenea pentru analiza termenului de Europa de sud-est în: Maria Todorova, *Balcanii și Balcanismul*, p. 56 ff.

7 Maria Todorova, *Balcanii și Balcanismul*, p. 80, vezi și pp. 79-83; vezi Nicolae Iorga, *Histoire des roumains et de la romanité orientale,* București, 1940; Nicolae Iorga, *Istoria Românilor*, Victor Spinei (ed.), vo. 3, Cititorii, București, 1993. „Între centrul Europei și stepa rusească, ținuturile întunecate ale nordului și însorita Peninsulă Balcanică în sud […]".

8 Maria Todorova, *Balcanii și Balcanismul*, p. 79 ff.

9 Maria Todorova, *Balcanii și Balcanismul,* pp. 79-83; vezi Nicolae Iorga, *Histoire des roumains et de la romanité orientale,* București, 1940; Nicolae Iorga, *Istoria Românilor,* [germ. *Die Geschichte Rumäniens],* Victor Spinei (ed.), vol. 3, Cititorii, București, 1993.

marcată în mare măsură de religie și tradiții, a făcut posibilă și a favorizat edificarea regimurilor dictatoriale cum au fost fascismul și comunismul. Biserica Ortodoxă Română, credința ortodoxă și condițiile politice, economice și sociale ale țării (post)socialiste împiedică și azi, după o perioadă de treizeci de ani de transformări, reorientarea societăți spre valorile democratice[10]. Centrul sacral al culturii politice din România este reprezentat de Biserica Ortodoxă, de exercitarea ortodoxă a credinței și de credința ortodoxă.[11] Se înțelege de la sine că, într-o analiză a culturii politice, politicul nu poate fi cercetat în afara acestei culturi sacrale, deoarece dimensiunea „politicului" trebuie să cuprindă toate acțiunile umane care modelează organismul social, prin urmare și cultura. Abordând această chestiune, lucrarea de față pornește în fundamentarea analizei de la o bază empirică mai profundă decât ar fi fost posibil prin abordările curente din științele sociale. Punctul central al unei cercetări a relației dintre politică, economie și cultură în România trebuie, așadar, plasat în analiza cuprinzătoare a proceselor de transformare a țării. De aici rezultă atitudinea și poziția societății românești „socialiste" și postsocialiste față de politică, participare civică la procesele democratice și economia de piață liberală. În acest context trebuie cercetat modul în care Biserica Ortodoxă și credința ortodoxă au influențat și continuă să influențeze aceste atitudini. Vor fi analizate forța acestei influențe a BOR, atunci și acum, asupra politicii, și influența credinței ortodoxe asupra conștiinței politice a unui cetățean postsocialist din România, precum și dacă și în ce fel efectele acestei interacțiuni conflictuale se manifestă asupra economiei țării și societății. Lucrarea de față dorește să aducă de asemenea o contribuție practică: își propune să ofere idei și puncte de reper care ar putea fi de ajutor într-o

---

[10] Vezi Helmut Thome, Wertewandel in Europa, în: Hans Joas/Klaus Wiegandt (ed.): *Die kulturellen Werte Europas*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2005, pp. 391-402, și mai ales Ronald Inglehart, *Modernisierung und Postmodernisierung. Kultureller, wirtschaftlicher und politischer Wandel in 43 Gesellschaften*, Frankfurt, New York, 1998, pp. 98-115.

[11] Daniel Barbu, *Au cetățenii suflet? O teologie politică a societăților post-seculare,* Editura Vremea, București, 2016, pp. 104-107, 111, 115, 126. Vezi și Walter Rothholz, *Anmerkungen zur politischen Kultur in Rumänien,* în *Studia Europaea,* no. 2 (June 2016), 33-61, pp. 38-40.

societate postsocialistă pentru construirea unei democrații intacte, bazată pe principiile statului de drept, ai cărei membri să poată participa activ, în sensul unui *demos*, la acțiunile social politice și la edificarea și consolidarea structurilor politice, economice și sociale ale unui tânăr stat democratic. Anticipând analiza ce va urma, vom preciza aici că problemele evidente și înrădăcinate în trecut ale României, cum ar fi șomajul, sărăcia, sectorul industrial slab, nivelul scăzut de educație, corupția și condițiile sociale precare, au condus la un spațiu public și la o cultură politică liberală deficitare. Tocmai aceste probleme au pregătit terenul pentru dictaturile secolului al XX-lea în societatea românească. Rădăcinile problemelor economice, sociale și politice de azi se întind în trecutul îndepărtat al societății feudale românești și pot fi atribuite unei „modernități recuperatoare”.

b. Modul de abordare

Luând în considerare epocile de evoluție istorică și sistemele lor de putere politică, economică și ideologică, vor fi analizate esențele și dinamicile culturii politice a României, analiză ce dorește să ofere o contribuție la înțelegerea relațiilor politico-religioase[12], respectiv să explice problemele procesului de democratizare a unei societăți ortodoxe de astăzi, după o fază de peste 30 de ani de transformări care a urmat „prăbușirii” comunismului.[13] Pentru o înțelegere mai aprofundată a

[12] Detalii la Walter Rothholz, *Politik und Religion.*

[13] Detalii la Philipp Ther, *Die neue Ordnung auf dem alten Kontinent, Eine Geschichte des neoliberalen Europa,* Sorakamp Verlag, Berlin, 2014, precum și A.-Ute Gabanyi, *Systemwechsel in Rumänien. Von der Revolution zur Transformation,* R. Oldenburg Verlag, München, 1998. Mai multe la Peter Siani-Davis, *The Romanian Revolution of December 1989,* Cornell University Press, Ithaca, 2005; Henry F. Carey-Christopher Eisterhold, *Romania Since 1989, Politics, Economics and Society,* Lexington Books, USA-UK, 2004, p. 2. Vezi Barrington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World,* Beacon Press, Boston, 1996; și Theda Skocpol, *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China,* Cambridge University Press, Cambridge, 1988; Jean-Paul Fitoussi, *Following the Collaps of Communism, Is there still a middle*

culturii politice din România de azi se impune o privire asupra istoriei procesului de formare a națiunii în secolele al XIX-lea și al XX-lea. Pentru aceasta, este necesară, într-o primă fază, explicarea apariției naționalismului românesc. Apoi vor fi analizate mai întâi procesul de formare a națiunii române, „inventarea" constructelor identitare ale națiunii române[14] și apariția miturilor politice care s-au constituit apoi în baza conținuturilor propagandistice ale dictaturii fasciste și ale celei comuniste.[15] Vor fi abordate obstacolele de care se lovește astăzi societatea românească modernă și mai ales societatea civilă și care se află în interdependență cu formarea întârziată a națiunii[16], cu constituirea statului național și cu identitatea națională. Lucrarea va arăta că acest lucru se explică prin experiența traumatizantă [17] a proceselor de modernizare de tip occidental[18] și prin „crizele de modernizare revoluționară" care au rezultat din acestea, crize care au condus la o bază nouă de legitimare și la o nouă viziune asupra lumii, anume

---

Way?, în: Colin Crouch/Wolfgang Streeck (ed.), *Political Economy of modern Capitalism, Mapping Convergence and Diversity,* SAGE Publications, London, 1997, pp. 148-160.

[14] Eric Hobsbawm and Terence Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge/NY, first published in 1983, vezi introducerea.

[15] Vezi Manfred Funke, *Braune und rote Diktaturen – Zwei Seiten einer Medaille? Historikerstreit und Totalitarismustheorie*, în: Eckhard Jesse (ed.), *Totalitarismus im 20. Jahrhundert*, Bundeszentrale für Politische Bildung, Bonn, 1996.

[16] Publicat inițial în Roxana Stoenescu, *Die Öffentlichkeit als Medium politischer Kommunikaton am Beispiel Rumäniens,* în: Studia Europaea, Studia Universitatis Babeș-Bolyai (ed.), 2/2016, Cluj-Napoca, pp. 107-123.

[17] Jan Delhey, *Osteuropa zwischen Marx und Markt. Soziale Ungleichheit und Soziales Bewusstsein nach dem Kommunismus,* Balint Balla/Anton Sterbling (ed.), *Beiträge zur Osteuropaforschung,* Reinhold Krämer Verlag, Hamburg, 2001, p. 45: „Nu folosesc termenii „occident", „occidental" și derivatele lor în sens geografic, ci doar ca o formă concisă a ideii de sistem democratic, capitalist și de economie de piață, așa cum se manifestă în națiunile puternic industrializate (țările care reprezintă centrul)."

[18] „Punctul decisiv al acestei teorii consta în aceea că religia este considerată ca ceva ce poate fi depășit. Religia a fost elementul constitutiv principal al „tradiției" de care s-a emancipat modernitatea". […] „Așa numita „societate modernă" este înțeleasă ca sinonim al formării sociale constitutive, ce se întinde până în prezent, a modernității, care se diferențiază strict de așa numita „tradiție". Variabilele ei sunt urbanizarea, industrializarea și democratizarea, precum și o înțelegere empiric-analitică a cunoașterii. Prin urmare, revoluțiile democratice și industriale sunt considerate fenomene constitutive ale modernității". Vezi Walter Rothholz, *Politik und Religion,* p. 19 și p. 20.

națiunea.[19] Statul național avea nevoie, încă dinainte ca naționalismul să transforme societatea modernă, de un proces nou de formare statală, în care noul aparat de stat să se articuleze prin instituțiile birocrației financiare, militare și administrative.[20] De aici a rezultat un spațiu public burghez care, în calitate de depozitar al ideilor politice liberale, a pus bazele construcției identității naționale a unui stat național modern, ancorat din punct de vedere spiritual în tradiția iudeo-creștină.[21] Aceste faze, apărute relativ târziu, ale procesului modern de formare a națiunii în România favorizează până astăzi slăbiciunile structurale ale puterilor legislativă, judiciară și executivă și ale aparatului administrativ de stat subdezvoltat, astfel încât corupția elitelor conducătoare politice și economice rămâne în continuare o temă de actualitate. Prin problemele structurale instituționale și statale, accentuate de corupție, țara rămâne instabilă din punct de vedere economic și politic, iar populația este menținută, pe cale de consecință, în sărăcie, nemulțumită și la un nivel de educație precar, situație care favorizează revigorarea populismului și naționalismului. Încercările de reformare a justiției și lupta împotriva corupției din anii 2012-2016[22] nu au reușit să contribuie la o funcționare

---

[19] Vezi Hans Ulrich Wehler, *Nationalismus, Geschichte – Formen – Folgen,* C.H. Beck Verlag, München, 2007.

[20] *Ibid.*, p. 24 ff.

[21] *Ibid.*, p. 27. Vezi de asemenea Walter Rothholz, *Politik und Religion,* p. 12: „O conștiință a separării religiei de politică se articulează pentru prima oară în Noul Testament: 'împărăția mea nu este din lumea aceasta', sau 'dați deci Cezarului cele ce sunt ale Cezarului și lui Dumnezeu cele ce sunt ale lui Dumnezeu' (Ioan 18:36; Matei 22:21). În Occident s-a încetățenit diferențierea dintre temporal și sacral – în ciuda completărilor și diferențierilor reciproce" (citat după Alois Dempf, *Sacrum Imperium,* Darmstadt, 1962).

[22] În cursul anului 2015, DNA a trimis în judecată peste 1 250 de inculpați, printre aceștia numărându-se prim-ministrul, foști miniștri, parlamentari, primari, președinți de Consilii județene, judecători, procurori șiun număr mare de înalți funcționari. De asemenea, DNA și-a intensificat măsurile intermediare de înghețare a averilor în aceste cazuri, cuantumul averilor înghețate fiind de 452 de milioane EUR. Începând cu anul 2013, numărul total de funcționari locali trimiși în judecată pentru corupție se ridică la aproape 100 de primari, peste 20 de președinți de Consilii județene și zeci de alți funcționari locali. Arestarea primarului municipiului București în 2015 a fost ilustrarea cea mai puternică a acestei probleme." Comisia Europeană, Raportul Comisiei către Parlamentul European și Consiliu privind progresele României în cadrul mecanismului de control și

sustenabilă sau cel puțin ameliorată a justiției și autorităților de integritate. La nivelul legislației sunt în continuare necesare reforme, deoarece și progresele în planul combaterii corupției din 2016[23] au înregistrat în ultimii ani un regres. Sistemul politic și economic falimentar, risipa din bugetul de stat și distribuția inechitabilă a muncii și veniturilor sunt considerate cauzele standardului scăzut de viață al populației.[24] Din cauza ajutorului de șomaj insuficient și a demantelării sistemului de asistență socială, nivelul de trai al populației românești a rămas precar. Venitul este cheltuit de mari părți ale populației doar pentru a-și asigura „necesitățile"[25]. Pe lângă șomaj, sărăcia relativă cauzată de nivelul scăzut al salariilor este, la rândul ei, una din problemele cele mai urgente[26]; vom detalia această chestiune. Aceste probleme structurale persistente, statale și economice, își au rădăcinile în trecerea de la comunism la postcomunism și în procesul de transformare greoi și îndelungat. Mai ales reformele din domeniul educației și din agricultură, parcurse în toată Europa cel mai târziu în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea și însoțite de secularizare și de primele etape ale industrializării nu s-au constituit în România în procese de reformă și dezvoltare treptate, ci în restructurări impuse în mod violent și autoritar de sus. Fragmentarea teritorială a țării a creat o configurație etnică și religioasă extrem de diversificată. Divergențele culturale și

cooperare, Bruxelles, 27.1.2016, p. 11, [https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2016/RO/1-2016-41-RO-F1-1.PDF], accesat la 30.05.2016, ora 20.28. Vezi detalii cu privire la persoanele arestate: Daniela Rosescu, *Dosarele anului 2015: implicați și implicații*, [http://laboratoruldejurnalism.eu/ dosarele-anului-2015-implicai-si-implicatii/#], accesat la 14.07.2016, ora 11.40.

23 Vezi Comisia Europeană, Raportul Comisiei către Parlamentul European și Consiliu privind progresul României în cadrul mecanismului de control și cooperare, Bruxelles, 27.1.2016, p. 2, [https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2016/RO/1-2016-41-RO-F1-1.PDF], accesat la 30.05.2016, ora 21.40.

24 *Ibid.*

25 Vezi Roconnet, *Löhne und Gehälter/Sozialabgaben Rumänien,* online [http://reconnet.eu/infos-rumanien/ lohne-gehalter-sozialabgaben-rumaenien/], 2017, accesat la 20.03.2019, ora 18.07.

26 Vezi Janka Vogel, *Transnationale Familien Rumäniens: Wie Kinder und Jugendliche die Arbeitsmigration ihrer Eltern miterleben.* Diplomica Verlag, Hamburg, 2013, p. 31.

politice din rândurile populației au blocat mult timp formarea unei identități comune, prin urmare nu a evoluat nici constructul politic al „națiunii”. Sistemul politic din România cu instituțiile sale moderne precum parlamentul și cu normele sale constituante nu s-a putut consolida, așadar, decât foarte târziu. Lipseau condițiile-cadru pentru apariția unei culturi politice de factură liberală cu angrenajul ei instituțional ca fundament al unui sistem democratic intact. În această stare de fapt rezidă, după cum se va arăta mai jos, educația politică precară, societatea civilă instabilă, peisajul confuz al partidelor și comportamentul electoral[27] al românilor de astăzi. Pentru că dacă indivizilor li se ia cu forța posibilitatea de a dezvolta un set de valori propriu, li se ia implicit și posibilitatea de a dezvolta o identitate proprie ca bază atât a capacității lor de a acționa, cât și a articulării unei societăți moderne.[28] Asemenea indivizi nu vor mai putea să atribuie lucrurilor valoare printr-un proces de valorificare și determinare ale acestora.[29] Formele de putere represivă cum au fost dictatura militară a lui Antonescu sau cea a lui Dej, politica socialistă de austeritate a lui Ceaușescu, urmată de postcomunism și de imperativele neoliberalismului, au împiedicat aproape complet societatea românească să dezvolte valori în afara ideologiilor radicale, politice și ideologice, deoarece viața cotidiană era marcată nu doar de represiuni violente și de teamă, ci, în egală măsură, de instabilitate și haos. Pe baza experiențelor determinate de crize iau naștere anumite proiecte de ordine socială care, după Cornelius Castoriadis, aparțin de „sfera

---

[27] Vezi Seymour Lipsei/Rokkan Stein, *Party systems and voter alignments: cross national perspectives* și Walter Rothholz, *Anmerkungen zur politischen Kultur in Rumänien:* „Partidele sunt descrise aici ca reprezentante ale realității sociale. Autorii încearcă să explice cauzele pentru structurarea unui peisaj al partidelor și comportamentul electoral ca rezultat al evoluției istorice a țării respective. Teza principală este cea conform căreia, în anumite țări s-ar fi format, de-a lungul secolelor, diverse „cleavages”(clivaje, n.tr.), astfel încât peisajul partidelor reprezintă imaginea unei societăți caracterizate și structurate de aceste clivaje. Este vorba de experiențele istorice ale societăților occidentale”.

[28] Charles Taylor, *Negative Freiheit. Zur Kritik des Neuzeitlichen Individualismus*, în care: *Bedeutungstheorien,* Sorakamp Verlag, Frankfurt am Main, 1988, p. 37.

[29] Ibid.

sacrală" a culturii politice și sunt considerate „religii civile".[30] Religia civilă este „un mediu stabilizator care asigură coerența cultică și spirituală a societății și apologetica formelor ei de organizare". Concepția lui Castoriadis despre societatea civilă se dovedește a fi, și pentru România, „o parafrazare utilă a culturii politice".[31] Aceste experiențe de criză ale României și proiectele de ordine socială pe care le-au generat trebuie analizate separat dacă vrem să înțelegem importanța[32] culturii politice din România și procesul problematic al integrării ei în UE.[33] *Semnificația*[34] culturii politice și conștiința politică adiacentă reies din reprezentarea procesului de evoluție a României ca națiune, proces care, la rândul său, – deoarece cuvintele servesc formulării[35] reprezentărilor[36] – constă din producerea reprezentării.[37] Pornind de la această teorie a semnificației culturii politice se analizează importanța politicii în viața de astăzi a românilor. Această „teorie a

---

30 Walter Rothholz, *Anmerkungen zur politischen Kultur in Rumänien*, în: Studia Europaea, 2/2016, Cluj-Napoca, p. 36.

31 *Ibid.*, p. 37.

32 Charles Taylor, *Negative Freiheit. Zur Kritik des Neuzeitlichen Individualismus*, în care: *Bedeutungstheorien*, p. 53.

33 *Ibid.*, p. 60.

34 *Ibid.*, p. 54.

35 „Pentru ca noi să ne manifestăm înțelepciunea, Dumnezeu a înzestrat natura doar cu semne ce se cer descifrate (iar în acest sens, cunoașterea nu poate fi decât divinație), în timp ce oamenii Antichității au furnizat deja interpretări pe care noi nu trebuie decât să le adunăm[…]. Aici ca și acolo trebuie să colecționăm semne și să le lăsăm, treptat, să vorbească. Cu alte cuvinte: divinația și erudiția reprezintă aceeași hermeneutică, însă această hermeneutică se dezvoltă, chiar dacă după semne asemănătoare, pe două planuri diferite; unul dintre acestea ne conduce de la semnul mut către lucrurile înseși, lăsând natura să vorbească, în timp ce celălalt se îndreaptă de la grafismul nemișcat spre cuvântul luminos, conferind limbajelor adormite o nouă viață". Michel Foucault, *Die Ordnung der Dinge*, Sorakamp Verlag, Frankfurt am Main, 1994, p. 65.

36 *Ibid.*, p. 55: „Pentru a folosi vechiul mod de exprimare: ele (cuvintele) înseamnă lucruri. Prin urmare, noi înțelegem fenomenele semnificației dacă înțelegem modul în care cuvintele se leagă în acest fel de lucrurile pe care le desemnează. Iar aceasta se poate explica în ultimă instanță prin faptul că rațiunea le folosește ca semne distinctive sau denumiri pentru lucruri (sau idei) […] semnificația unui cuvânt constă în ceea ce acest cuvânt denumește. Semnificația este denumire, desemnare".

37 *Ibid.*, pp. 60, 63.

semnificației" este elaborată în cadrul filozofiei politice[38] și al antropologiei culturale prin metoda cercului hermeneutic.[39] În lucrarea de față noțiunea de cultură politică este utilizată în accepțiunea lui Eric Voegelin. Pentru a înțelege mai bine societatea românească de azi și cultura ei politică, se dovedește a fi de ajutor „principiul antropologic" al lui Voegelin.[40] Prin cultură politică se înțelege, așadar, autointerpretarea fiecărei societăți ca sursă a ordinii ei sociale. După Voegelin, societatea reprezintă, în manieră platonică, un adevăr cosmic deoarece o societate politică existentă reprezintă un *kosmion* alcătuit din așa numitul microcosmos și din macroantropos. Pentru stabilirea culturii politice a societății postsocialiste a României se vor analiza legăturile între sistemul politic, economic și social aflat într-o continuă schimbare pe de o parte și „domeniul simbolic-cultural" pe de altă parte. „Domeniul simbolic-cultural" este împărțit[41], în acord cu Castoriadis și Voegelin, în „imaginar"[42] și „religie"[43] care reprezintă nucleul propriu zis și originea „ordinii sociale"[44] și generează cultura politică și instituțiile acesteia. În siajul acestei accepțiuni foarte largi, bazate pe teoria culturii, a politicii[45] și sistematizată excelent de Volker

---

38 G.W.F. Hegel, *System und Geschichte der Philosophie*, Philosophische Bibliothek, vol. 166, Verlag von Felix Meiner, Leipzig, 1940, p. 23: „Filozofia este știința ideilor necesare, a legăturii și sistemului lor esențial, a cunoașterii a ceea ce este adevărat [și] de aceea etern și imuabil; istoria, pe de altă parte, așa cum o înțelegem îndeobște, are de a face cu cele întâmplate, cu hazardul, cu ceea ce este trecător și cu ceea ce a trecut".

39 Charles Taylor, *Negative Freiheit, Zur Kritik des Neuzeitlichen Individuums*, în care: Bedeutungstheorien.

40 Eric Voegelin, *Die neue Wissenschaft der Politik*, p. 76.

41 Rituri, obiceiuri, ceremonii, culte, mituri și tradiții. Detalii la Aleida Assmann, *Erinnerungsräume, Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses,* C.H. Beck Verlag, München, 2009, precum și la Jan Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen,* C.H. Beck, München, 2007.

42 Cornelius Castoriadis, *Gesellschaft als imaginäre Institution,* Sorakamp Verlag, Frankfurt am Main, 1984.

43 Mircea Eliade, *Mythos und Wirklichkeit*, Sorakamp Verlag, Frankfurt am Main, 1988.

44 Eric Voegelin, *Die neue Wissenschaft der Politik,* Wilhelm Fink Verlag, München, 2004.

45 Vezi în acest sens teoriile curente, de ex. *political cultural approach* (sarcina și interesul acestui demers consta în analiza și comparația culturilor politice din țările dezvoltate cu cele din țările nedezvoltate în scopul înțelegerii stadiului de dezvoltare și a potențialelor

Pesch în lucrarea sa *Handlungstheorie und Politische Kultur,* se va apela la teoria acțiunii[46] formulată de Charles Taylor și se va elabora cu ajutorul metodei cercului hermeneutic o bază teoretică ce va sistematiza acele probleme fundamentale ale culturii politice din România, care împiedică procesul de transformare economică, politică și socială a țării într-o societate democratică. Privirea asupra culturii politice care determină structurile economice va devoala societatea ale cărei valori inerente trebuie analizate.[47] Într-un mod asemănător va fi retrasată în lucrarea de față cultura politică a României prin analizarea proceselor de transformare socială a politicii, muncii și omului pentru a elucida cultura politică de astăzi și identitatea națională a societății românești din prezent. Evoluțiile politice și economice de la apariția statului național român încoace vor fi comparate în acest demers cu procesele de transformare și modernizare europene. Transformările sociale ale României vor fi cercetate, așadar, în contextul evoluțiilor occidentale care la rândul lor determină procesele de transformare și evoluție ale României. Transformările valorilor din interiorul societății românești vor fi cercetate prin raportarea la sistemul politic și economic transformat la rândul său pentru a putea creiona o imagine a culturii

---

lor de dezvoltare; „pentru a aduce o contribuție la dezvoltarea, deci la democratizarea globală după modelul anglo-american. În acest scop, teoreticienii acestui curent au apelat la teoria cauzală a acțiunii, focusată asupra socializării individuale, conform căreia atitudinile și comportamentele indivizilor sunt înțelese doar ca rezultat al determinării sociale. Modul de acțiune a unui individ este, prin urmare, aproape în totalitate dependent de modelele de orientare și atitudine care i-au fost transmise prin intermediul procesului de socializare. Iar treapta de democratizare pe care a ajuns o țară depinde, în ultimă instanță, de dimensiunile modelelor ne-autoritare de decizie din familii, organizații și asocieri de toate tipurile și, firește, din politică". Volker Pesch, *Handlungstheorie und Politische Kultur*, p. 30). Sau teoriile bazate pe idei și atitudini formulate de Karl Rohe, *Politische Kultur und der kulturelle Aspekt von politischer Wirklichkeit, Konzeptionelle und typologische Überlegungen zu Gegenstand und Fragestellung Politischer Kultur-Forschung*, Opladen, 1987, pp. 39-48. Sau, de exemplu, lucrările lui Werner J. Patzelt, *Grundlagen der Ethnomethodologie, Theorie, Empirie und politikwissenschaftlicher Nutzen einer Soziologie des Alltags*, München, 1987.

46 Charles Taylor, *Negative Freiheit*, *Zur Kritik des Neuzeitlichen Individualismus*, în care: Bedeutungstheorien.

47 *Ibid.*, p. 75.

politice din societatea de astăzi, angrenată în procesul de transformare, cu tot cu categoriile ce aparțin de universul ei vital. Pe această bază vor fi investigate problemele fundamentale ale culturii politice ale României care îngreunează și blochează procesul de transformare economică, politică și socială în direcția unei societăți de tip democratic. O antropologie culturală românească este chemată să ofere, prin prisma sistemului actual, analize care cuprind, evaluează și interpretează din punct de vedere filozofic, istoric, economic, politic și al științelor culturale și sociale experiențele care au marcat cultura politică din România.

c. Modernitate și antimodernitate. Delimitări conceptuale

Punctul de plecare al analizei îl constituie teza conform căreia România este puternic marcată de religie și tradiții și, prin urmare, de insecuritate economică și politică, pentru că societății postsocialiste îi lipsesc experiențele[48] legate de valorile seculare cum ar fi etica muncii[49], individualismul posesiv[50], performanța[51], competiția[52], libertatea de opinie care constituie, după Rawls, principiul privind echitatea și

48 Alfred Schütz, *Der Sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*, Springer Verlag, Wien, 1960, mai ales p. 78.

49 Vezi Max Weber, *Die protestantische Ethik, Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* I, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1988; Charles Taylor, *Ein säkulares Zeitalter*, Sorakamp Verlag, Frankfurt am Main, 2009, mai ales p. 1118. Wolfgang Reinhard, Die Bejahubng des gewöhnlichen Lebens, în: Hans Joas/Klaus Wiegandt (ed.), *Die kulturellen Werte Europas*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2005, p. 268; Karl Polany, *The Great Transformation*, Beacon Press, Boston, 1965, pp. 70-71.

50 Jürgen Habermas, *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, Sorakamp Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1973, p. 111; John Locke, *Über die Regierung*, Philipp Reclam Verlag, Stuttgart, 2005.

51 Jürgen Habermas, *Die Einbeziehung des Anderen*, Sorakamp, Frankfurt am Main, 1999, după A. Honneth, p. 238; și André Gorz, *Die Kritik der ökonomischen Vernunft*, Rotpunktverlag, Zürich, 2010, p. 369.

52 Vezi istoria înființării Mont Pelerin Society și valorile acesteia: Dieter Plehwe, Introduction, în: Philip Mirowski/Dieter Plehwe (ed.): *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*, Cambridge, Harvard University Press, 2009, p. 144.

participarea al unei politici de natură să funcționeze „rațional".[53] Se impune, în acest moment, diferențierea termenului de „modernitate"[54] de termenii „modernism" și „modernitate timpurie"[55], dat fiind că termenii „modern"[56], modernitate[57] sau modernism se pot aplica și altor epoci, nu doar secolelor XVII și XVIII. În istoria omenirii, termenii „modern"[58] și „modernism" sunt utilizați mereu în opoziție termenii „învechit", „tradițional" sau „clasic"[59], fără să reprezinte doar un

---

53 Vezi John Rawls, *Eine Theorie der Gerechtigkeit*, Sorakamp, Frankfurt am Main, 1975, pp. 251-256.

54 Gerhart von Graevenitz, (Konstanz), Einleitung, prima apariție în: *Konzepte der Moderne*, Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler, 1999, pp. 2-16, [http://www.metzlerverlag.de/], p. 1, „Termenilor totalizatori de „modernitate" li se opun semnificațiile limitate ale „modernității", „modernizării" și „modernismului".

55 Markus Prutsch, *Politik, Religion und Gewalt. Zur Politiktheoretischen Bestimmung des Phänomens Fundamentalismus in der Moderne.* Lucrare de diplomă din domeniul științelor politice pentru obținerea gradului academic de master of arts în filozofie la Facultatea de Studii culturale și Sociale ale Universității Paris-Lodron din Salzburg, 2006, p. 15: „Numeroase teorii tind să echivaleze termenii „modernitate" și „modernitate timpurie". Această echivalare are – după cum a demonstrat Peter V. Zima (2001, 26f) – o lungă tradiție filozofică ce debutează cu demontarea sistemului hegelian de către tinerii hegelieni. Elevul lui Hegel, Friedrich Theodor Fischer (1922, 175) vorbește, de exemplu, despre „marea criză […] care desparte epoca modernă de evul mediu". Însă nu doar în literatura germană, ci și în cea anglosaxonă, termenul „modern" este echivalat „epocii moderne", aici, la fel ca în franceză, din cauza lipsei unei terminologii alternative. În cele ce urmează ne vom distanța însă de o asemenea echivalare automată, deoarece „modernitatea" eeste localizată, în conștiința contemporanilor, cu epoca modernă, dar nu poate fi considerată singura denumire a epocii. Mai degrabă trebuie să distingem între periodizarea istorică și un diagnostic social cuprinzător. Vezi Hennen 1990, 56."

56 Jürgen Habermas, *Kleine politische Schriften I-V*, Sorakamp Verlag, Frankfurt am Main, 1981, p. 445: „Cuvântul modern a fost folosit pentru prima dată spre sfârșitul secolului V pentru a delimita prezentul creștin devenit oficial de trecutul roman păgân".

57 *Ibid.*: „Modernitatea exprimă, cu conținuturile ei aflate în continuă schimbare, tot mereu conștiința unei epoci care se vede pe ea însăși în relație cu trecutul antichității pentru a se înțelege ca rezultat al unei treceri de la vechi la nou. Este valabil nu doar pentru Renaștere, cu care începe pentru noi modernitatea".

58 Markus Prutsch, *Politik, Religion und Gewalt*, p. 11: provine din termenul latin modernus și este utilizat în științele umaniste și istorice atât pentru periodizare, cât și pentru a structura și evalua, pentru a caracteriza cezurile și etapele de dezvoltare ale evoluției umane".

59 *Ibid.* H. Gumbrecht a fost cel care a cristalizat termenul de modernitate ca termen antitetic și bipolar, alăturând următoarele perechi lexicale termenului de modern": „prezent/trecut"; „nou/vechi", „trecător/etern". Vezi Hans Ulrich Gumbreeht, „Modern, Modernität, Moderne", în: Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleek (ed.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, 8 Bde., Stuttgart 1978, IV, 93-131. Markus Prutsch, *Politik, Religion und*

fenomen al „societății moderne" sau „modernitate" așa cum le înțelegem azi.[60] Această gândire bipolară distinge între societăți „moderne" și societăți „nemoderne", respectiv „premoderne", societățile „noi" fiind considerate „moderne", iar cele „vechi", „nemoderne" sau situate „în afara modernității". Constatăm aici o evaluare cu conotație negativă, manifestă în teoriile și *conceptele* modernității[61], care prin *discursurile*[62] lor

---

Gewalt, pp. 11-12. „În acest context se pot numi trei posibilități de interpretare a termenului „modern". În primul rând, cele care echivalează „modern" cu „prezent", accepțiune din care rezultă termenul complementar de „învechit". În această accepțiune, însușirea „modern" este atribuită conceptelor, obiectelor sau persoanelor care reprezintă în prezentul respectiv puncte de reper de-a lungul unor perioade lungi de timp. Cea de a doua semnificație posibilă este cea de „nou", care plasează termenul „modern" în opoziție față de „vechi". „Modern" desemnează, în această accepțiune, un prezent trăit ca epocă ce se delimitează, prin anumite caracteristici care-I conferă un aspect unitar și complex, de epocile trecute. Începutul acestui prezent poate fi plasat oriunde în trecut, în timp ce sfârșitul său rămâne incert. Cea de a treia semnificație posibilă a termenului „modern" este cea de „trecător" în opoziție față de „etern". Această atribuire de semnificație este posibilă atunci când prezentul și conceptele pot fi gândite, de către contemporani, ca „trecut al unui prezent viitor". Își câștigă întreaga îndreptățire în denumirea unui acum resimțit ca trecând atât de rapid încât nu i se mai poate opune un trecut diferit din punct de vedere calitativ, ci doar eternitatea ca pol imuabil".

60 Markus Prutsch, *Politik, Religion und Gewalt*, p. 15: Determinarea neechivocă a caracteristicilor specifice ale societăților moderne de acest tip sau descrierea rupturii lor de configurațiile sociale tradiționale întâmpină însă dificultăți […]. Toate aceste procese au în comun că se întind pe perioade lungi de timp, putând fi localizate în diferite părți ale lumii în perioade evident diferite. Încercările de specificare au dus, așadar, la descrierea revoluțiilor industriale și a celor democratice ca fenomene sociale de constituire a modernității. (Vezi Ulrich Wehler, *200 Jahre amerikanische Revolution und Revolutionsforschung Göttingen,* 1976 Geschichte und Gesellschaft, număr special 2). Chiar și aceste revoluții reprezintă însă fenomene destul de extinse și lipsite de regularitate, ceea ce face necesară – cu premisa unei delimitări neechivoce de „modernitate" – căutarea altor delimitări suplimentare. Acestea pot fi găsite în măsura în care evoluțiile politice din Anglia secolului al XVII-lea, urmate de marile transformări economice în cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, sunt considerate a fi punctul de plecare al unei modificări lente, dar cu consecințe majore, a gândirii politice, precum și a organizației economice, culminând în Revoluția Americană (1776) și Revoluția Franceză (1789), relativ apropiate în timp – o perioadă destul de scurtă care ar putea fi numită începutul modernității politice. (Vezi R. Palmer, *The age of democratic revolution;* v.1, The challenge, Princeton 1959), vezi Walter Rothholz, *Politik und Religion*, pp. 19-21.

61 Gerhart von Graevenitz, (Konstanz), Einleitung, publicat inițial în: *Konzepte der Moderne* – Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler, 1999, p. 10. „Se poate spune, apelând la o expresie folosită de Hans-Ulrich Wehler, că modernitatea se scrie literalmente cu ajutorul „alfabetului dihotomiilor" […] Dubla structură se poate observa în teoriile privind modernitatea, de exemplu în teoriile evoluționiste care, conform lui Wehler,ar tinde „spre o polarizare sceptică sau optimistă" … Marii gânditori din domeniul științelor sociale de la sfârșitul

nu fac altceva decât să legitimeze violența și excluderea, dezlănțuind dinamici care le-au răpit oamenilor nu doar apartenența la modernitate, ci umanitatea însăși.[63]

> „Gândirea „marii dihotomii" cuprinde nu doar istoria modernității, ci o și divide din interior. Modernizarea socială și modernitatea culturală (Habermas) se separă și se consolidează, alcătuind ceea ce Matei Călinescu numește cele „două modernități": sistemul de acțiune al modernizării sociale pe de o parte, sistemul de simboluri al culturii moderne pe de altă parte (Schönert), constrângerile acțiunii sociale pe de o parte și „instituțiile opuse", arta autonomă a avangardei pe de alta (cetățenii)".[64]

Să reținem, așadar, că „modernitatea" este dificil de localizat în timp, deoarece se manifestă în epoci diferite, în locuri diferite și în forme diferite. Cezurile temporale pot fi stabilite doar cu dificultate.[65] În

secolului al XVIII-lea și din secolul al XIX-lea nu au renunțat la aceste dihotomii simetrice ale evoluției sociale. Tipul ideal al tradiției a determinat punctul de pornire al unui proces evolutiv, în timp ce tipul ideal al modernității a determinat starea prezentă, respectiv obiectivul acestui proces. Asemenea dihotomii se găsesc, de exemplu, în omogenitatea și diferențierea operate de Herbert Spencer, în tradiționalitatea și raționalizarea conceptualizate de Max Weber, în solidaritatea mecanică și organică a lui Emile Durkheim, în comunitatea și societatea discutate de Ferdinand Tönnies, în statutul și contractul analizate de Henry S. Maine, citat din Hans-Ulrich Wehler, *Modernisierungstheorie und Geschichte*, Göttingen 1975 și nota 8, p. 14.

62 Vezi Michel Foucault, *Die Ordnung des Diskurses*, Sorakamp Verlag, Frankfurt am Main 1991.

63 Teresa Koloma Beck, *(Staats-)Gewalt und moderne Gesellschaft. Der Mythos vom Verschwinden der Gewalt*, publ. la 20.01.2017 [http://www.bpb.de/apuz/240909/staats-gewalt-und-moderne-gesellschaft-der-mythos-vom-verwschwinden-der-gewalt?p=all], accesat la 02 septembrie 2020, ora 17:30.

64 Gerhart von Graevenitz (Konstanz), Einleitung, publ. inițial în: *Konzepte der Moderne* – Stuttgart/Weimar. J.B. Metzler, 1999, pp. 2-16 [http://www.metzlerverlag.de/], p. 10, citat din Jörg Schönert, Gesellschaftliche Modernisierung und Literatur der Moderne, în: Christian Wagenknecht (ed.), *Zur Terminologie der Literaturwissenschaft.* Akten des 9. Germanistischen Symposiums der Deutschen Forschungsgemeinschaft 1986, Stuttgart 1988, 393-413.

65 *Ibid.*, pp. 2-3: „Istoriografia „epocii moderne" a devenit de mult o combinatorică aflată în mișcare și transformare, un enciclopedism serial de elemente și cezuri (vezi la Uwe Japp, nota2, Hans Joachim Piechotta, nota 7) care permite construirea, în funcție de punctele și cadrele de reper, a unor modernități foarte diverse. Acest lucru nu este de mirare, dat fiind că „epocă", termen care ar urma să fie umplut cu vederi „moderne" și cu o realitate „modernă", este la rândul său un produs al modernității, a modului în care modernitatea percepe timpul și a gândirii istorice. Pentru Părinții Bisericii a existat o schimbare substanțială de eră care dicta semnificația termenilor „antiqus" și „modernus". Însă de la relativizarea și secularizarea epocii salvifice încoace, „antic" și „modern" nu mai sunt decât termeni dependenți de atribuiri schimbătoare circulare.

contextul de față, modernitatea se referă la o formațiune socială legată într-un mod complex de și rezultată din premisele ideatice ale Iluminismului[66], din revoluțiile industriale burgheze pe de o parte și evoluția noilor științe și tehnologii, respectiv din capitalismul liberal al societății burgheze și a urbanizării ei pe de altă parte. Se poate spune, așadar, că „termenul normativ unitar de >modernitate< poate fi echivalat cu raționalitatea occidentală modernă (Max Weber)."[67] Societatea modernă este înțeleasă, așadar, ca element semnificativ al formării sociale a epocii moderne, proces care se întinde până în prezent și se deosebește strict de așa numita „tradiție"[68], dat fiind că „modern" simbolizează o ruptură cu „ordinea" „lumii vechi" valabilă până în acel moment, reprezentând astfel un program hegemonic și politic.[69] Fie că modernizarea este înțeleasă ca proces de raționalizare în termenii lui Weber, fie că se referă, în sensul lui Tönnies, la dispariția comunității în favoarea societății bazate pe contract sau, în sensul lui Simmel, la un proces de individualizare și diferențiere – un aspect criticabil rezidă în faptul că toți acești gânditori împărtășesc convingerea că modernizarea ar fi un proces linear, ghidat de progres, care nu doar că este de neoprit, ci poate fi proiectat asupra tuturor societăților. Însă nu atât

[66] Walter Rothholz, *Politik und Religion,* p. 20: „Termenul de progres, legat de cel de modern, a fost conotat decisiv de Bernard de Fontenelle, care, în opera sa din 1688, „Digression sur les Anciens et les Modernes", a dezvoltat teoria unui progres linear nelimitat. Teoria lui Fontenelles a apărut pe fundalul progreselor din științele naturii din secolul al XVII-lea. Însă pe parcursul acestui proces, funcția de model estetic a început să se clatine. Funcția de model al „anticilor" a fost înlăturată de o înțelegere mai profundă a contradicțiilor procesului istoric. Mai cu seamă în Franța secolului al XVII-lea și al XVIII-lea, dezbaterea purtată în domeniul poetic, estetic și al filozofiei istoriei au făcut din termenul „modern" simbolul unei concepții foarte largi cu privire la istorie. Termenul a devenit simbolul emancipării „modernității" de creștinism. În cele din urmă, Hegel a fost cel care a creat, în formă idealistă, folosită în filozofia istoriei, acea accepțiune a ideii de „modern" care a rămas vie până astăzi".

[67] Gerhart von Graevenitz, (Konstanz), publ. inițial în: *Konzepte der Moderne* – Stuttgart/ Weimar. J.B. Metzler, 1999, p. 1. „O accepțiune generalizată din punct de vedere al teoriei evoluționiste a termenului >modernizare< (Jürgen Habermas, *Der philosophische Diskurs der Moderne. Zwölf Vorlesungen*, Frankfurt am Main 1985, 11) a înlocuit în mare parte, în științele sociale și istorie, orientarea după termenul de modernitate formulat de Max Weber.

[68] Peter Wagner, *Soziologie der Moderne*, Frankfurt am Main, 1995 (Theorie und Gesellschaft 33).

[69] Vezi Walter Rothholz, Politik und Religion, p. 20.

„modernitatea" cu revoluțiile și reformele ei religioase a generat acest proces, cât mai degrabă discursul[70] modernității, teoriile și ideile acestuia. Pe de o parte, opiniile și teoriile referitoare la conceptul modernității sau al modernismului diverg într-o măsură considerabilă și pot fi subsumate termenului de „autoreflexivitate"[71]. Aici se înscrie și „discursul" modernității (despre ea însăși). Discursul[72] modernității dispune de o anumită cunoaștere a propriului timp înăuntrul unei anumite culturi cu o anumită regularitate[73], este legat de anumite structuri de putere prin care „cunoașterea și realitatea sunt rezultatele unor procese socioculturale"[74] transmise prin discurs[75], reprezentând, la urma urmei, forme de manifestare ale modernității însăși. „Proiectul modernității"[76] sau proiectul Iluminismului prezintă astfel o ruptură interioară, atât în teorie, cât și în practică, ruptură vizibilă mai ales între „ideile" modernității și instituțiile ei, deoarece ideile și conceptele modernității pot fi identificabile din punct de vedere istoric, însă rămân totuși constructe ideale, mai ales că au fost puse în practică în moduri foarte diverse.[77] Acestei realități i se adaugă și ideea lui Max Weber

---

[70] Gerhart von Graevenitz (Konstanz), Einleitung, publ. inițial în: *Konzepte der Moderne*, Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler, 1999, p. 14: „Pentru imperativul categoric al modernității, formulat de Charles Taylor, „caracterul articulat", un fel de autoprezență discursivă a modernității, „expresivismul" estetic al ideii moderne despre individ este un caz model și un instrument în același timp." (citat din Charles Taylor, *Das Unbehagen an der Moderne*, Frankfurt am Main, 1995, 72)

[71] „Reflexivitate" – „gânditul despre sine însuși", vezi în acest sens J. Habermas, Ulrich Beck, A. Giddens și Scott Lasch.

[72] Michel Foucault, *Die Ordnung des Diskurses*, Frankfurt am Main 1991. Deasemenea J. Habermas care a elaborat împreună cu O.J. Appelt termenul de etică a discursului (teoria comunicării), și jocurile de cuvinte ale lui J.F. Lyotard.

[73] Michel Foucault, *Die Ordnung der Dinge,* Sorakamp Verlag, F.a.Main, 1974, p. 9 – introducere.

[74] Achim Landwehr, *Diskurs und Diskursgeschichte, Zentrum für Zeithistorische Forschung,* Potsdam, versiunea:1.0, în: Docupedia-Zeitgeschichte, 11.02.2010, http://docupedia.de/zg/landwehr_diskurseschichte_v1_de_2-10DOI: http://dx.doi.org/10.14765/zzf.dok.2.597.vl, p. 4. În această dezbatere se înscrie și disucția referitoare la constructivism și realism.

[75] Jürgen Habermas, *Der philosophische Diskurs der Moderne. Zwölf Vorlesungen*, Frankfurt am Main 1985, 11).

[76] Jürgen Habermas, *Die Moderne. Ein unvollendetes Projekt,* Philosophisch-politische Aufsätze, Reclam Verlag, Stuttgart, 1977-1992.

[77] Markus Prutsch, *Politik, Religion und Gewalt,* p. 16.

referitoare la „dezvrăjirea lumii” care înțelege „modernitatea” ca ruptură cu trecutul. Rămâne în continuare o chestiune controversată în ce măsură această „transformare modernă” va fi cuprins toate societățile europene din perspectivă economică, politică și socială. Mai degrabă se poate vorbi despre „concepte ale modernității” decât despre „modernitate” ca epocă lineară, ghidată de progres.[78] Așa cum epoca modernă este caracterizată de Reforma protestantă și de Renaștere[79], „modernitatea” este marcată de Declarația de Independență americană și de Revoluția Franceză:[80] „Variabilele în acest context sunt urbanizarea, industrializarea și democratizarea, precum și o înțelegere empiric-analitică a cunoașterii”.[81] Termenul „modern” se referă, prin urmare, în toate teoriile utilizate, la progresul (științific), fiind înțeles și în sensul „emancipării de creștinism”. Secularizarea și progresul tehnico-științific erau decisive pentru conștiința transformată a așa numitei modernități în care s-a dezvoltat o imagine a omului ca ființă „modernă”, „civilizată” și, prin urmare, rațională, opusă imaginii de până atunci a omului și lumii ca entități determinate organic; împreună cu structurile sociale modificate și cu relațiile de dependență tot mai complexe din interiorul acestora s-au contopit într-o nouă imagine, „tehnică”, despre lume. În acest fel au apărut în țările capitaliste dezvoltate teoriile moderne despre stat, importate apoi în sud-estul Europei și în România. Prin intermediul lor, urma să fie așezată piatra de temelie a unui sistem politic și economic nou care avea să-și găsească forma finală în națiune și care, în același timp, avea să genereze omul

---

78 Walter Rothholz, *Anmerkungen zur politischen Kultur in Rumänien,* în: *Studia Europaea,* no.2 (iunie 2016), 33-61, 38-40.

79 Walter Rothholz, *Politik und Religion*, p. 20: „Deja din Renaștere apare termenul în forma sa de astăzi. Însă istoria Renașterii a rămas o imagine ciclică, în timp ce despre legătura dintre termenul „modern” și o imagine teleologică a istoriei se poate vorbi de abia din secolul al XVII-lea. Din acest moment încolo putem constata în mod neechivoc o imagine a istoriei care se manifesta sub forma modelului progresului istoric, dar aparent motivată de istoria salvării. Disputa inițiată la începutul secolului al XVII-lea între „vechi” și „moderni”, dispută care a devenit foarte repede mai mult decât o simplă dezbatere estetică, a creat în cele din urmă acel concept al modernității pe care îl utilizăm noi astăzi”.

80 Markus Prutsch, *Politik, Religion und Gewalt,* p. 15 (vezi R. Palmer, *The age of democratic revolution*; v 1: The Challenge, Princeton 1959).

81 Markus Prutsch, *Politik, Religion und Gewalt,* p. 15 (vezi Coleman 1968).

modern ca individ. Lucrarea de față va cerceta impactul acestor procese de modernizare asupra culturii politice a țărilor din sud-estul Europei și mai cu seamă din România. Să reținem în acest punct că politică și cultura sunt interdependente și de aceea nu pot fi tratate separat în sensul *political culture approach* formulat de Almond și Verba. Cultura politică[82] nu va fi, așadar, cercetată din perspectiva *political cultural approach* în sensul lui Almond și Verba, deoarece această abordare analizează Cultura Politica[83] doar din perspectiva relației dintre cetățean și sistem politic[84], omițând în acest demers toate celelalte componente ale contextului social general. Înțelegerea politicii și rolul sistemului politic sunt considerate doar un subsistem al sistemului social, iar sistemului politic nu i se mai atribuie alt rol decât cel al unui subsistem[85] orientat spre urmărirea unui proces diferențiat din punct de vedere funcțional. Sistemul politic este redus astfel la rolul unei instanțe intermediare între indivizi și instituții. Indivizii își introduc interesele și așteptările din afară în sistem, în timp ce instituțiile politice preiau acest input pentru a-l transforma, în conformitate cu specificul sistemului și în mod funcțional, în funcție de posibilitățile lor de a performa, în așa numite output-uri.[86] Sistemul politic este înțeles astfel ca proces strict funcțional, de natură să realizeze, prin intermediul instituțiilor statului,

---

[82] Termenul de „cultură politică" a fost folosit pentru prima dată de sociologii Gabriel Almond și Sidney Verba în lucrarea lor *The Civic Culture, Political Attitudes and Democracy in Five Nations,* Princeton (N.J.), 1963: „Termenul dezvoltat aici și desemenând Cultura Politică desemnează suma atitudinilor și orientărilor specifice și fundamentale într-o anumită societate, referindu-se la diferitele domenii ale politicii, care-i sunt transmise individului în procesul socializării individuale în familie, școală, cercul de prieteni sau la locul de muncă și care îi determină acțiunea politică […]. Cultura Politică este, prin urmare, un fel de instanță intermediară și de intermediere între instituțiile politice și indivizi, acel „missing link" […]." Volker Pesch, *Handlungstheorie und Politische Kultur,* Westdeutscher Verlag, Wiesbaden, 2000, p. 11.

[83] Volker Pesch, *Handlungstheorien und Politische Kultur,* Westdeutscher Verlag, Wiesbaden, 2000, p. 11.

[84] Vezi subsistemele de gradul patru ale schemei AGIL de Parson în Talcott Parson, *The Social System,* Routledge, Londra 1951.

[85] Această schemă a fost elaborată de Parson, AGIL fiind acronimul pentru A – Adaptation, G – Goal-Attainment, I-Integration ș L – Latency.

[86] Walter Rothholz, *Amerkungen zur politischen Kultur in Rumänien,* în: Studia Universitatis Babeș-Bolyai (ed.), Studia Europaea, 2/2016, Cluj-Napoca, pp. 35-37, 38.

transferul între input-ul social și output-ul politic. Legislativului, judiciarului și executivului li se atribuire rolul „instituțiilor de distribuire” a bunurilor și resurselor.[87] Sistemul politic, precum și aspectele sale legate de putere și dominație, sunt reduse în societățile capitaliste la funcția unei „instituții de distribuire”, iar politica este practic desprinsă de contextul social general. *Political culture approach* se dovedește a fi, astfel, o abordare limitată, dat fiind că analizează politica și societatea doar din punct de vedere funcționalist, neglijând faptul că individul este încorporat într-o societate în care produce anumite modele de ordine pe baza anumitor viziuni asupra lumii. Aceste modele de ordine socială se întind de la cele de natură religioasă, ritualică sau mitică până la cele teoretice, adică politice, transmise prin limbajul simbolic.[88] Lucrarea de față înțelege politica, în sensul lui *zoon politicon*, ca sistem de ordine cu o viziune inerentă asupra lumii, de natură să regleze conviețuirea oamenilor pe baza unei legi și transmis prin intermediul limbajului simbolic. Pentru a putea menține acest sistem de ordine, indivizii trebuie să participe prin comunicare și acțiune la menținerea acestei comunități.[89] Teoriile liberale ale modernizării nu pot exprima, așadar, acel „*missing link* între individ și instituții” și prin urmare nici cultura politică, deoarece relațiile lor nu constau din „suma preferințelor individuale (input-uri)”, de natură să reacționeze cu „output-urile respective”, ci din semnificațiile comune ale politicului[90]

---

[87] Vezi teza de doctorat a lui Nikolas Winkler, *Ergründung der politischen Kultur Litauens. Eine Untersuchung von Vorstellungen politischer Ordnung in ihre historischen Gewordenheit.* Facultatea de Filozofie, E.M.A., Universitatea Greifswald.

[88] *Ibid.*, vezi și Walter Rothholz, *Anmerkungen zur politischen Kultur in Rumänien,* în: Studia Universitatis Babeș-Bolyai (ed.), Studia Europaea, 2/2016, Cluj-Napoca, 33-61. Vezi și Peter L. Berger/Thomas Luckmann, *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Eine Theorie der Wissenssoziologie* (Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 2000), 83, Compară și Peter L. Berger/Thomas Luckmann, *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit,* p. 83.

[89] Prin îmbinarea acestor două analize – ale politicului – ca dimensiune a acțiunii generale a societății și a culturii, care produc împreună un anumit limbaj simbolic, se urmărește evidențierea modului în care „individul este încorporat în societate în totalitatea acțiunilor sale sociale”. Vezi Peter L. Berger/Thomas Luckmann, *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit*.

[90] Walter Rothholz, *Politik und Religion. Eine kurze Einführung in die Grundkategorien ihrer Beziehung,* Szeczecin, 2013, p. 36.

ancorate în viziunile despre om și lume, adică în imaginar.[91] Imaginarul în sensul viziunii asupra omului și lumii oglindește experiențele societății, respectiv reprezintă aceste „răspunsuri" care „au fost date în trecut pentru soluționarea problemelor politico-sociale"[92] și prin intermediul cărora pot lua naștere proiectele de ordine socială, deci o „acțiune" și, prin urmare, „politicul".[93] Politica trebuie înțeleasă, prin urmare, ca produs al unor acțiuni. Oamenii acționează, după Charles Taylor, mereu intenționat și teleologic, însă „condiția acțiunii" rezidă în existența limbajului și a conștiinței.[94] Conform acestei definiții, orice acțiune umană individuală ar fi „politică".[95] Cultura cuprinde mereu un colectiv, deoarece termenul subsumează fenomene de tipul ideilor împărtășite, al convingerilor, valorilor, dar și ritualurilor și practicilor transmise din generație în generație. Prin urmare, tot ce este religios face parte din domeniul culturii. Politica și religia trebuie văzute ca medii de legătură și de determinare a acțiunilor. Din această categorie fac parte moravurile, etica, morala etc. Politica și cultura sunt, prin urmare, „rezultatul acțiunii comune a oamenilor", incluzând aici și religia. Mult timp nu a existat conștiința socială a unei „diferențe dintre religie și politică", astfel că „puterea putea fi înțeleasă ca sacrală, iar sacralul ca putere".[96] Diferențierea modernă între „putere supralumească și putere lumească, respectiv între subiect și transsubiect"[97] sau între imanent și transcendent a apărut de abia prin „modernitatea" legată inevitabil de secularizare – aici ne reîntâlnim cu termenul de religie civilă[98] care conduce la ideea că atât religia, cât și politica sunt legate de putere. În accepțiunea lui Weber, puterea reprezintă „posibilitatea acțiunilor și a

---

91 Cornelius Castoriadis: *Gesellschaft als imaginäre Institution,* Sorakamp, Frankfurt am Main, prima ediție, 1990.

92 Walter Rothholz, *Anmerkungen zur politischen Kultur in Rumänien,* p. 36.

93 Walter Rothholz, *Politik und Religion,* pp. 36-38.

94 Vezi Volker Pesch, *Handlungstheorien und Politische Kultur,* p. 107.

95 Charles Taylor, *Negative Freiheit,* Sorakamp Verlag, Frankfurt am Main, 1992.

96 Walter Rothholz, *Anmerkungen zur politischen Kultur Rumäniens,* p. 50, vezi și Walter Rothholz, *Politik und Religion,* p. 12.

97 *Ibid., Politik und Religion,* p. 14.

98 Vezi Eric Voegelin, *Die neue Wissenschaft der Politik,* Wilhelm Fink Verlag, München, 2004.

proceselor[99]" și, în același timp, „posibilitatea de a deveni eficient în interiorul unor procese social-politice".[100] Un alt aspect al puterii se referă la faptul că puterea se manifestă atunci când „oamenii interacționează", iar „potențialul puterii nu se află în mâna individului"[101]. Un rol cheie îi revine spațiului public din societățile dezvoltate liberale capitaliste, deoarece „public" a fost dintotdeauna un termen politic, dat fiind că puterea este întotdeauna reprezentată public. Însă până la debutul modernității, spațiul public nu a fost încă un spațiu al *dezbaterii* în sensul unui spațiu al „comunicării publice și al acțiunii comune".[102] De abia odată cu spațiul public în această accepțiune a luat naștere și o formă nouă de *socializare*,[103] fundamentată „orizontal pe o recunoaștere reciprocă, adică pe individul care acționează liber".[104] Consecința acestui fapt este că societățile moderne nu se mai consideră „organisme unitare". Odată cu distrugerea „legitimării transcendente a puterii politice" a dispărut o premisă centrală, deoarece „societatea care se autoguvernează în mod autonom" se situează pe o poziție diametral opusă față de acest concept.[105] Societatea modernă se află de atunci într-o stare de perpetuă indeterminare, dat fiind că „poziția puterii este mereu ocupată doar în mod provizoriu".[106] Pentru a evada din această incertitudine, societatea se supune unei „voințe unitare".[107] Acest lucru se manifestă începând de la Revoluția Franceză, pentru a fi impus apoi de către regimurile totalitare ale secolului XX cu mijloace mult mai

---

99 Walter Rothholz, *Politik und Religion*, p. 17, citat din Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen, 1889, p. 28.

100 *Ibid.*, citat din Hannah Arendt, *The Human Condition*, Chicago Press, 1998.

101 *Ibid.*, citat din Helmut Kuhn, *Der Staat. Eine philosophische Darstellung*, München, 1967, p. 112.

102 Jürgen Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns* (Frankfurt am Main: Sorakamp, 1997). Vezi și Jürgen Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit,*Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft, Luchterhand, Neuwied und Berlin, 1976, *17 ff, 32, 37, 45, 70-75*, vgl. 101 ff, 119.

103 Walter Rothholz, *Anmerkungen zur politischen Kultur Rumäniens*, p. 38.

104 *Ibid.*, 37. Aici apare noțiunea de „religie civilă", deoarece toate societățile cuprinse de modernitatea occidentală cultivă credința „seculară" în progres, credință care a înlocuit *Weltanschauung*-urile unitare religioase. Vezi Eric Voegelin, *Die neue Wissenschaft der Politik,* Wilhelm Fink Verlag, München, 2004.

105 *Ibid.*, 40.

106 *Ibid.*, p. 38.

107 *Ibid.*, pp. 38-39.

radicale. Regimurile totalitare au reacționat la separarea dintre societate și putere, inițiată de modernitate, și la pierderea poziției lor de putere hegemonică ce a însoțit această separare și care ia naștere în urma „secularizării fundamentului de legitimitate a politicii” cu supunerea brutală a societății, propagând un parcurs ideologizat al istoriei[108]. Acest proces de raționalizare s-a cristalizat pe de o parte pe baza idealizării științei[109] și pe de altă parte prin restructurarea radicală a relațiilor de muncă în timpul industrializării și al liberalismului politic. Aceste teorii ne ajută să înțelegem procesele de raționalizare ale modernității societăților occidentale, însă nu oferă o explicație a proceselor de raționalizare și de modernizare forțată a fostelor state socialiste. Mai degrabă se poate porni de la premisa că procesele de modernizare din societățile postsocialiste sunt caracterizate prin tendința de a bloca „sistemele autoreferențiale și autopoietice”[110] pentru a împiedica autonomia și autoguvernarea societății. Ca proiect alternativ la modernitatea societăților capitaliste dezvoltate s-a constituit comunismul sovietic cu industrializarea sa organizată în mod planificat, tributară unei gândiri progresiste propagate pe cale ideologică și cu trăsături religioase, deoarece comunismul – ca religie politică[111] – dorea să convingă poporul de justețea teoriilor sale seculare și de promisiunea salvării sub forma unui „progres al omenirii înțeles ca emancipare a unui grup, respectiv a unei clase sociale”, consecința fiind că „democrația a fost echivalată cu puterea politică a acestei clase”.[112] Țările socialiste ar fi urmat să recupereze astfel procesele de

---

108 *Ibid.*, pp. 38-40.

109 *Ibid.*, p. 40.

110 Markus Prutsch, *Politik und Gewalt*, p. 17: Termenul de autopoiesis („capabil de autoreproducere”) se situează în contextul explicării proceselor de evoluție din natură și societate, a apariției, diferențierii, dinamicii și transformării lor. Teoria autopoiesis-ului reprezintă un model de teorie sistemică cu ajutorul căruia pot fi construite și simulate apariția și dinamica unor structuri sociale complexe. Cele două axiome centrale ale modelului de autopoiesis sunt acestea: 1) sistemele sociale acționează doar în cadrul structurii lor, ceea ce înseamnă că sunt închise din punct de vedere operațional, 2) perturbările sunt procesate în funcție de determinarea structurală. (vezi Druwe, 1994, p. 39 f).

111 Marc Stegherr, *Die zeithistorischen und kulturellen Hintergründe der politischen Kommunikation in Rumänien*, în: Studia Europaea, nr. 2/2016, pp. 5-33, p. 23.

112 Walter Rothholz, *Anmerkungen zur politischen Kultur*, p. 40.

modernizare al căror debut a fost mult întârziat față de societățile capitaliste dezvoltate. Societățile socialiste au înțeles prin „modernitate" progresul științifico-tehnic instrumentalizat însă mai mult pentru a legitima conducerea politică a statelor socialiste și pentru a extinde puterea politică în toate domeniile societății. Prin propagarea „progresului social determinat în mod obiectiv" ca „rezultând din legități", a luat naștere un consens unitar (prepolitic) privind progresul în societățile socialiste de natură să excludă ideea unui spațiu public independent de acesta, așa cum se manifestase în mod curent în gândirea liberală (premarxistă).[113] Prin dispariția unor asemenea idei de progres cu funcție unificatoare se dizolvă și legitimatea politică a puterii; la sfârșitul anilor 1980 se ridică din nou problema puterii politice în formă secularizată.[114] Procesele de modernizare a României s-au desfășurat astfel în mod forțat[115], fiind impuse din afară de către puterile străine concurente și de sus de către propriile elite politice, intelectuale și economice. În acest fel a început să se manifeste de timpuriu o atitudine de respingere față de „occidentalizare" și de procesele de modernizare „străine" care ar fi periclitat propriile „valori tradiționale" și „naționale", transmise în special de către Biserica ortodoxă. În principiu, putem afirma că Biserica Ortodoxă Română și credința ortodoxă sunt incompatibile cu conceptul „modernității" pentru că aceasta nu doar că ar duce la dizolvarea unei noțiuni unitare de progres și deci la articularea socială independentă a normelor morale, ci ar ridica

---

113 Vezi Walter Rothholz, *Anmerkungen zur politischen Kultur*, p. 40.

114 Markus Prutsch, *Politik, Religion und Gewalt*, p. 29: „Dacă prin „secularizare" se înțelege în general orice formă de „mundanizare", termenul cuprinde astăzi în principal trei fenomene: în primul rând, acele procese istorice care au dus la preluarea de către puterea statală a proprietăților puterii spirituale. Apoi acel proces cultural care a dus în Europa epocii moderne la o autonomie tot mai mare a modului de viață și a Weltanschauung-ului față de sistemele de ordine ale Bisericii. În cele din urmă, transformarea ideatică și contribuția unor semnificații inițial creștine în afara domenului religios în sens mai restrâns. (Pentru o definiție și istorie a secularizării se recomandă Conze/Strätz/Zabel 1984, respectiv Marramao 1992. De mare valoare rămâne opera lui Hermann Lübbe, apărută în 1963, reeditată a treia oară în 2003, *Säkularisierung. Geschichte eines ideenpolitischen Begriffs*. Vezi Lübbe 2003 [1963]. Sfera de semnificație de astăzi a termenului se dovedește a fi largă – rezultat și în egală măsură cauză a utilizării intense a noțiunii".

115 Vezi Ruxandra Cesereanu, *Imaginarul violent al românilor*, București, 2003

și problema legitimării puterii politice în formă secularizată[116], atacând astfel poziția hegemonică a Bisericii.[117] Din acest motiv, domenii ale vieții aflate în legătură cu valorile liberale continuă să fie marcate, în România, pe de o parte, de ideologia 'socialistă'[118], iar pe de altă parte de credința ortodoxă[119]. Acest lucru se explică prin faptul că în România procesele de modernizare nu s-au derulat în mod „natural" și treptat, ci au fost impuse de sus în jos, fiind astfel resimțite ca fiind violente și nereprezentând procesele de modernizare „proprii". Secularizarea[120] înseamnă pentru România nu doar sacralizarea a ceea ce există în interiorul lumii, ci mai degrabă încercarea de a salva vechea cultură românească în procesul trecerii la modernitate.

---

116 Markus Prutsch, *Politik, Religion und Gewalt*, p. 29: „Semnificația originară a cuvântului latinesc saeculum era de „neam", respectiv „generație", și se referea în sens conotativ la „vârstă a oamenilor" sau „eră a lumii". În antichitatea târzie se produce o restrângere a semnificației în sensul de „lumea aceasta" descrisă ca fiind stăpânită de păcat și moarte, în opoziție cu lumea „de dincolo", „lumea spirituală", respectiv, „bisericească". Neutralitatea termenului în sine nu era pusă la îndoială, fapt subliniat și prin aceea că termenul *saecularisatio* a fost ulterior inclus în Codex Iuris Canonici ca desemnare a mai vechii instituții a întoarcerii permise din ordinele monastice în „lume". În anul 76 dreptul canonic a conservat termenul „secularizare" ca desemnare a unei instituții de drept neutre – anume pentru a descrie întoarcerea unei persoane consacrate în lume, legată de o derogare de la voturile monastice, nu însă și de laicizare – astfel că termenul a devenit, în sens istorico-politic, începând din primii ani ai secolului al XIX-lea, mai ales în urma Revoluției Franceze din 1789 și a proceselor inițiate de Recesiunea Imperială din 1803 de expropriere masivă a proprietăților bisericești, o lozincă folosită în lupta politică".

117 Walter Rothholz, *Anmerkungen zur politischen Kultur*, p. 40.

118 Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu'Romania*, University of California Press, Berkley/L.A./Oxford, 1991.

119 Daniel Barbu, *Au cetățenii suflet? O teologie politică a societăților post-seculare*, Editura Vremea, București, 2016.

120 Markus Prutsch, *Politik, Religion und Gewalt*, p. 230: „Nucleul interpretării generale conduce înspre accepțiunea secularizării ca proces, inițiat deja în perioade de apogeu a evului mediu și continuat în perioada modernă, de desprindere și emancipare a practic tuturor domeniilor vieții umane din contextul de sens al credinței (creștine). Înțelegerea de sine a individului și înțelegerea lumii s-a articulat tot mai mult în afara ofertei religioase de interpretare a existenței, astfel că s-a ajuns la o creștere a valorii și la o legitimitate proprie a sferelor sociale centrale cum erau statul, dreptul, educația sau economia. De abia prin acest proces omul ar fi fost pus în situația de a regândi relația sa cu sine însuși, cu istoria și cu lumea".

1. Tendințe moderne și antimoderne în formarea culturii politice

În cele ce urmează, analiza se va concentra asupra evoluției întârziate a proceselor de naționalizare și modernizare care reprezintă în același timp terenul fertil al dictaturii îndelungate a comunismului; acesta a fost pe de o parte un motor de dezvoltare economică, însă pe de altă parte s-a dovedit a fi incapabil să gestioneze transformările sociale rezultate din dezvoltarea economică. Din acest motiv, în cele ce urmează va fi analizată mai îndeaproape constructul națiunii română pentru a facilita înțelegerea miturilor politice[1] folosite ulterior de dictatura comunistă din România pentru a-și legitima puterea, mituri ce se regăsesc și astăzi în discursul politic românesc. Dat fiind că narativul din epoca de constituire a statului național este parte a forțelor de frânare a procesului de modernizare și integrare a României în spațiul cultural occidental.

Moștenirea societății burgheze și consecințele ei se manifestă în continuare doar în societățile capitaliste dezvoltate ale căror caracteristici constau, conform analizei lui Kenneth Jowitt, *Social Change in Romania 1860*, în piața liberă și societatea de clase liberalizată. Jowitt rezumă ideile dezvoltate de Weber și Karl Polyani, care au analizat în detaliu trăsăturile societăților capitaliste de clasă, stabilind că trăsăturile specifice sunt valorificarea și menținerea proprietății și a instituțiilor sociale generale (*general social institutions*) ocupate de piață.[2] Polyani susține că până în secolul al XIX-lea piața a făcut parte din ordinea

[1] Vezi Vladimir Tismăneanu, Fantasies of salvation: Democracy and Myth in Post-Communist Europe, Princeton, 1999.

[2] Kenneth Jowitt, *Social Change in Romania 1860-1940, A Debate on Development in a European Nation, Research Series, No. 36,* Institute of International Studies, University of California, Berkeley 1978, p. 7.

economică, fiind considerată doar o funcție a sistemului social în care era ancorată. Începând din secolul al XIX-lea, însă, se poate vorbi de autonomizarea sistemului economic și a principiului ordinii pieței libere. Economia a început să urmărească nu doar obiective autonome, ci a impus societății etosul economic și principiile raționalității economice.[3] Acțiunile sociale ale societăților de clasă se bazează pe norme impersonale, dat fiind că și piața este impersonală. Rădăcinile identificării și integrării ei sociale se află în familia nucleară și mai puțin în comunitate, astfel încât familia extinsă sau grupurile (familiale) antreprenoriale [*corporate group (familial or otherwise)*] joacă un rol decisiv.[4] Țările cu structură preponderent țărănească, respectiv feudală, ca România, sunt, conform tezei lui Jowitt, societăți care valorizează statutul, caracterizate prin normele specifice ale onoarei, apartenenței, respectiv distanței și excluderii. Bunăstarea și proprietatea sunt relevante și în societățile de acest tip, deoarece reprezintă putere și au valoare sacrală, însă ele sunt înțelese mai degrabă în cadrul unei teologii economice[5] subordonate statutului social însuși. Baza societăților orientate spre statut nu este, așadar, alcătuită din norme individuale, impersonale sau procedurale, ci mai ales din normele personale ale acțiunilor și relațiilor sociale, care formează fundamentul identificării și organizării în grupuri (inclusiv antreprenoriale) sau în comunitate.[6] Jowitt constată în legătură

---

3 *Ibid.*, cit. din Karl Polyani, *The Great Transformation*, Beacon Press, Boston 1965, pp. 70-71.

4 Kenneth Jowitt, *Social Change in Romania 1860-1940, A Debate on Development in a European Nation*, pp. 7-8.

5 *Ibid.*, p. 11, cit. din Marcel Mauss, *The Gift*, New York, W.W. Noton, 1967, pp. 41-43.

6 *Ibid.*, pp. 13-14, citat din Mihail Cernea, *Sociologia cooperativei agricole de producție*, cap. Organizarea socială satului tradițional, București 1974, pp. 43-58: Mihail Cernea constată în acest context că „gospodăria corporativă țărănească familială joacă un rol cheie în organizarea socială românească, deoarece din ea rezultă principiile fundamentale și modalitatea de organizare socio-economică. În ciuda influenței exercitate de piață și a transformărilor produse de piață asupra vieții satului, familia rămâne unitatea de muncă (*work unit*) cea mai influentă, toate relațiile comerciale și economice derulându-se în continuare în contextul principiilor familiale de organizare și orientare. Acest model cultural și social puternic marcat de familie și gospodăria economică corporativă au condus la respingerea, opoziția și refuzul îndelungat manifestate de țărani față de activitatea într-un cadru de diviziune a muncii determinate de reguli impersonale".

cu structurile de putere și organizaționale dominante că societatea românească este organizată pe verticală, dat fiind că se fundamentează pe structurile satului sau ale familiei, în timp ce societățile de clasă sunt organizate mai degrabă pe orizontală. Jowitt conchide pe baza unui studiu efectuat de Katherine Verdery despre viața sătească din Transilvania că în societatea românească bunăstarea este subordonată statutului, deoarece vizibilitatea – „un om văzut" – este mult mai importantă în cadrul comunității sau satului, fiind un atribut și o caracteristică importantă a statutului, exprimând prestigiul unei persoane și demonstrând o gospodărie ordonată și bogată.[7] Este important de notat în acest context că în asemenea societăți marcate de relațiile de familie performanța este mai puțin importantă decât rangul – dobândit prin naștere – sau statutul unei persoane. După Jowitt, aceste structuri și modele ale societății românești axate pe statut sunt instituționalizate datorită faptului că au fost preluate și recunoscute de clasa politico-birocratică dominantă din România care le-a utilizat pentru a se delimita de „masă" prin îmbrăcăminte, afișarea bunăstării și a puterii, precum și prin limbaj.[8] În concluzie, după Jowitt, Polanyi și Ștefan Zeletin, România este marcată de absența evoluțiilor sociale occidentale care au marcat secolul al XIX-lea, iar transformările sociale și economice induse de procesele de modernizare occidentale nu s-au produs aici. Procesul de evoluție al României este caracterizat, în opinia lui Zeletin, de o trecere directă de la mercantilism la capitalismul financiar, dat fiind că România nu a trecut prin experiența liberalismului, descentralizării și democrației ca etape ale modernizării.[9]

---

[7] *Ibid.*, p. 14, citat din Katherine Verdery, *Ethnic Stratification in the European Periphery: The Historical Sociology of a Transylvanian Village,* Ph.D. dissertation, Department of Anthropology, Stanford University, December 1976, pp. 250-254.

[8] Kenneth Jowitt, *Social Change in Romania 1860-1940, A Debate on Development in a European Nation*, p. 15.

[9] Vezi Stefan Zeletin, *Burghezia română,* București, Cultura Națională 1925, p. 81; p. 157 vezi Kenneth Jowitt, *Social Change in Romania 1860-1940, A Debate on Development in a European Nation,* Research Series, No. 36, Institute of International Studies, University of California, Berkeley 1978, p. 15.

1.1. Valori materialiste și postmaterialiste

Ideea de „economie de piață liberală” a fost abordată pentru prima dată în România în 1783 de către fanariotul Nicolae Caragea într-un memoriu adresat consulului rus la Constantinopol, la 7 ani după publicarea lucrării *The Wealth of Nations* de Adam Smith.[10] Caragea explica în memoriu faptul că nerespectarea de către otomani a tratatelor ar fi fost cauza pentru sărăcia supușilor Imperiului Otoman, motivul pentru care meșteșugurile nu se puteau dezvolta, prețurile terenurilor scădeau, în timp ce fluxul migrației era în continuă creștere, și asta în condițiile în care țara era oricum subpopulată.[11] De aceea, argumenta Caragea, comerțul liber ar fi putut vindeca măcar câteva dintre rănile acestui popor agrar slab.[12] Urmările absenței acestor etape ale modernizării (și neimplementarea lor în structura socio-economică) asupra societății românești se pot vedea în analiza întreprinsă de Helmut Thome asupra studiului realizat de Ronald Inglehart. Inglehart analizează transformarea sistemului de valori european, iar Thome conchide că acesta operează o delimitare a valorilor „materialiste” de cele „postmaterialiste”. Valorile materialiste sunt puse într-o relație directă cu supraviețuirea, țintesc spre câștigurile economice și se dezvoltă pe parcursul proceselor de modernizare. „Valorile postmaterialiste”, în schimb, sunt cele care conduc la un mai mare „rafinament al stilului de viață” și la „accentuarea stării de bine”, dezvoltându-se într-o fază a postmodernizării.[13] Aceste două dimensiuni sunt transferabile, conform lui Thome, asupra unui sistem mai larg de categorii de „valori ale supraviețuirii versus valori ale dezvoltării de sine”, care pot fi asociate

---

[10] Angela Harre, *Conceptul de progres: relația conflictuală dintre liberalism și intervenția statală,* în: Victor Neumann/Armin Heinen (ed.), *Istoria României prin concepte – perspective alternative asupra limbajelor social-politice,* Polirom, București 2010, p. 177.

[11] *Ibid.*

[12] *Ibid.*, p. 177, citat din Bogdan Murgescu, *Avatarurile unui concept. Monopolul comercial otoman asupra țărilor române,* în: Revista Istorică, 9-10, 1990, pp. 819-845, vezi mai ales p. 821; „Comerț și politică în relațiile româno-otomane (secolele XVI-XVIII)”, în Revista Istorică, 9-10, 1997, pp. 573-590, mai ales 574-578.

[13] Helmut Thome, *Wertewandel in Europa*, p. 391.

altor două dimensiuni analitice ale orientării „tradiționale” versus „secular-raționale”.[14]

> „Dimensiunea – tradițional versus secular-rațional – țintește spre transformări culturale în trecerea de la societățile preindustriale la cele industriale. Punctele centrale sunt reprezentate aici de credința în Dumnezeu și de legăturile religioase, respectul față de autorități precum și valorizarea propriei națiuni și familii” […]. Cea de a doua dimensiune „este îndreptată mai ales spre o diferențiere continuă dintre modernitatea culturală și postmodernitate ce se derulează pe fondul unei bunăstări materiale tot mai ridicate. Ajungem din nou la indexul materialism/ postmaterialism, căruia i se adaugă măsurătorile suplimentare privind bunăstarea subiectivă, angajamentul politic, încrederea în ceilalți și toleranța față de stilurile de viață nonconformiste (de exemplu acceptanța față de homosexuali).”[15]

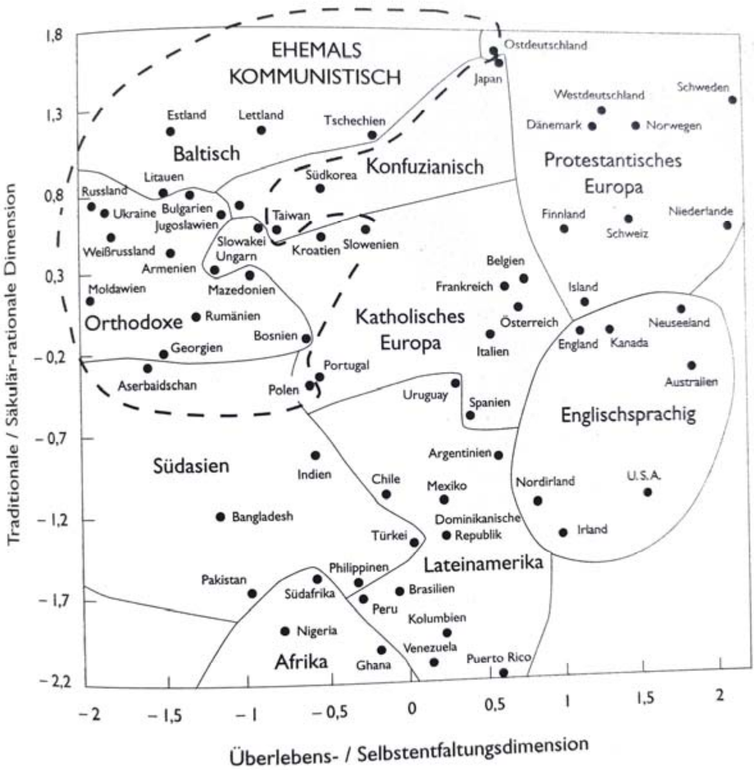

Abb.: Position von 65 Ländern auf zwei Wertdimensionen
(Quelle: Inglehart/Baker (2000: 29). Datenbasis: World Values Survey 1990–91 und 1995–1998)[16]

[14] *Ibid.*, pp. 403-404.
[15] *Ibid.*, pp. 403-404.
[16] *Ibid.*, p. 405.

Din această statistică se poate vedea că România, țară ortodoxă și fostă comunistă, se poziționează pe poziția 0 pe scala de valori a dimensiunii secular-raționaliste pe care punctul cel mai înalt marchează valoarea 1,8, iar cel mai de jos, - 2,2. România se află în punctul de trecere de la dimensiunea tradițională la cea seculară și face parte, alături de Bosnia și Georgia, dintre țările cele mai puternic marcate din punct de vedere religios-tradiționalist în grupul țărilor ortodoxe și foste comuniste, tinzând pe scală în direcția valorilor prezente în țările religios-tradiționale ca Azerbaidjan, Polonia catolică sau țările din sudul Asiei. Valorile indivizilor sunt marcate preponderent de tradițiile culturale cu amprentă religioasă și ancorate în instituțiile sociale.[17] Componenta religioasă puternică se poate datora situației economice și politice nesigure a României. Pe cea de a doua dimensiune a scalei de valori, care opune cele două poluri *supraviețuire* și *dezvoltare personală* situate în intervalul dintre –2 și 2, România se află la –1,25, făcând parte dintre țările al căror efort se concentrează cu precădere asupra securității materiale, ceea ce înseamnă că sistemul de valori este dominat de categoriile supraviețuire și autoconservare. Pe baza acestui studiu putem conchide că cea mai mare parte a populației României trăia, cel puțin în anul 2000, foarte aproape de limita sărăciei, astfel încât „necesitatea unei confirmări a sistemelor de convingeri tradiționale și absolute" era mai puternică, situându-se chiar pe o curbă ascendentă în aceeași măsură în care în alte țări scădea odată cu creșterea bunăstării materiale. Aceste sisteme de convingeri transmit „certitudinea unor repere și un sentiment de siguranță într-o lume nesigură".[18] Se constată, de asemenea, că societățile „postmaterialiste" din țările industrializate dezvoltate, în care

[17] Vezi *ibid.*, p. 406.

[18] *Ibid.*, vezi pp. 407-409. Vezi Ronald Inglehart, *Modernisierung und Postmodernisierung. Kultureller, wirtschaftlicher und politischer Wandel in 3 Gesellschaften,* Frankfurt, New York 1998, pp. 396-407; Ronald Inglehart/Wayne Baker, *Modernization, cultural change, and the persistance of traditional values,* in: American Sociological Review, 2000, pp. 46-49, și vezi Ronald Inglehart/Wayne Baker, *Modernization, cultural change, and the persistance of traditional values,* pp. 48-49.

secularizarea continuă, sunt mai preocupate de „sensul vieții" decât societățile materialiste atașate de „formele tradiționale de religiozitate".[19]

Faptul că România este puternic marcată de religie și tradiții poate însemna, pe de o parte, că o societate afectată de insecuritate economică și politică are nevoie de sprijinul oferit de credința religioasă, iar pe de altă parte se poate ridica ipoteza că indivizilor din societățile puternic religioase și tradiționale le lipsesc valorile individuale care încurajează autodeterminarea, independența și inițiativa sau chiar creativitatea, astfel încât sunt lipsiți și de conștiința de sine, ceea ce ne duce din nou la cauza pentru care creșterea economică și stabilitatea politică sunt absente. Pornind de aici, se poate spune, așadar, că atașamentul puternic al unei societăți față de valorile religioase și tradiționale are un efect inhibator asupra creșterii economice și a stabilității economice, dat fiind că menținerea acestor valori lipsește individul situat în afara unei societăți orientate spre statut de acea conștiință de sine care generează la rândul ei capacitatea de acțiune și autonomia individuală. Această lipsă a conștiinței de sine în societatea românească se referă la dezvoltarea culturii politice din România și la condițiile economice rezultate din ea, fiind determinantă pentru înțelegerea evenimentelor istorice și a constituirii societății românești de azi. „Valorile de supraviețuire" și cele puternic tradiționale erau predominante în România chiar și în timpul procesului de formare a statului național român, când România se afla încă, spre deosebire de țările occidentale, într-un stadiu precapitalist.

1.2. Ideile progresiste și liberalismul în România

Capitalismul se caracterizează deci prin raportul dintre capital și muncă[20], raport pe baza căruia s-au putut forma societățile moderne și

---

[19] Vezi *ibid.* p. 409 și *ibid.* p. 48.

[20] Vezi Hannah Arendt, *Vita activa oder vom tätigen Leben.*

democratice. O economie de piață înfloritoare se naște, conform lui Claus Offe, doar în condițiile predemocratice, în lipsa drepturilor democratice, astfel încât creșterea economică să se poată fundamenta în principiu pe exploatarea forței de muncă, de aici luând naștere o economie de piață dezvoltată care la rândul ei poate produce condițiile social-structurale ale unei democrații stabile.[21] Lipsa progresului, înțeles ca dinamică tehnologică și organizatorică, ce formează baza pentru apariția unei economii de piață funcționale și fundamentul unei societăți moderne, se datorează, în România, raportului dezechilibrat dintre capital și muncă. În România, capitalismul se traduce doar prin mercantilism politic[22] deoarece controlul statului nu a slăbit, iar monopolurile și privilegiile au rămas în continuare apanajul anumitul grupuri și întreprinderi[23]; „liberalii" români, membri ai oligarhiei, nu le puneau proprietarilor industriei la dispoziție capitalul financiar, introducând „despotismul politic în domeniul economic"[24] și tratând statul și bugetul (național)[25] drept proprietate personală.[26] Offe vorbește în acest context de un capitalism artificial impus de sus de către elitele reformatoare, din care lipsea gândirea prepolitică a „dreptului natural la proprietate" articulat de Locke, astfel încât a fost imposibilă formarea mecanismelor economice performante generate de procesele de

---

[21] Claus Offe, *Der Tunnel am Ende des Lichts, Erkundungen der politischen Transformation im Neuen Osten,* Frankfurt am Main 1994, pp. 70-71.

[22] Vezi abordarea lui Max Weber a capitalismului politic, *Die protestantische Ethik,* Gesammelte Aufsțtye yur Religionssoyiologie I, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1988, pp. 163-205, p. 179.

[23] Citat din Virgil Madgearu, *Agrarianism, Capitalism and Imperialism,* București, Editura Economistul 1936, pp. 9-17, în: Kenneth Jowitt, *Social Change in Romania 1860-1940,* A Debate on Development in a European Nation, p. 16.

[24] Citat din Șerban Voinea, *Marxism oligarhic,* Editura I. Brănișteanu, București 1926, pp. 226, 236-237, și Ștefan Zeletin, *Burghezia română,* p. 157, în: Kenneth Jowitt, *Social Change in Romania 1860-1940,* A Debate on Development in a European Nation, pp. 16-17.

[25] Citat din Eliot J. Berg, *Socialism and Economic Development in Tropical Africa,* Quarterly Journal of Economics, LXXXVIII, noiembrie 1964, p. 554, în: Kenneth Jowitt, *Social Change in Romania 1860-1940,* A Debate on Development in a European Nation, p. 16.

[26] Kenneth Jowitt, *Social Change in Romania 1860-1940,* A Debate on Development in a European Nation, pp. 7-8, pp. 16-18.

modernizare, mecanisme care au rămas, în societățile întârziate cum era cea românească, un obiectiv greu de atins.[27] Situația a fost îngreunată de lipsa unor măsuri democratice de liberalizare care să însoțească procesul de transformare al societăților întârziate. În România, elitele nu au înțeles sau au ignorat faptul că progresul politic în sensul simplei preluări instituționale a modelelor statale moderne[28] trebuie văzut în contextul progresului tehnic și economic pentru ca „întârzierea" să poată fi recuperată și în mentalul colectiv prin crearea posibilității ca populația să-și modifice modurile de gândire și de viață anacronice și contraproductive.[29] Lipsa unui proces de transfer – *cultural turn*[30] –, deși structurile politico-economice de tip occidental fuseseră deja implementate în mare măsură, era încă de atunci și a rămas până astăzi cauza problemelor fundamentale ale României în ceea ce privește procesele de modernizare, transformare și democratizare. Implementarea deficitară a conținuturilor culturale de factură occidentală a împiedicat crearea instituțiilor culturale capabile să introducă în România valorile occidentale „moderne" sau „iluministe". Lipsa promovării culturii în interiorul societății românești a menținut până astăzi o mare parte din populație într-o formă de existență rudimentară, în ciuda unor pași de modernizare și a transformării sistemelor politice și economice; existența românilor este determinată și în ziua de azi de această precaritate a nivelului de trai și de cultură, marcată de valori rural-tradiționale puternice. În limbajul științelor sociale, fenomenul mai poartă denumirea de „*cultural lag*" – „teoria decalajului cultural".[31] Acest fenomen al subsistemelor sociale și al

---

[27] Vezi Claus Offe, *Der Tunnel am Ende des Lichts, Erkundungen der politischen Transformation im Nahen Osten*, p. 68.

[28] Vezi Eleanor D. Westney, *Imitation and Innovation: The Transfer of Western Organizational Patterns in Meiji Japan,* Cambridge 1987.

[29] Mihai Eminescu, „Opere", Vol. XII, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București 1980-1989, pp. 135-136.

[30] Vezi Doris Bachmann-Medick, *Cultural Turns, Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften,* Rowohlts Enzyklopädie, Reinbeck bei Hamburg, 2009, p. 13ff.

[31] Vezi William F. Ogburn, *Kultur und sozialer Wandel,* Luchterhand Verlag, Neuwied am Rhein 1969, p. 130 f.

instituțiilor aferente înapoiate în raport cu presiunea progresului occidental este vizibil și astăzi în „capacitatea insuficientă a autorităților, în know-how-ul deficitar și în cunoștințele precare ale angajaților, ale căror cauză rezidă în lipsa voinței politice din partea celor responsabili".[32] Această stare de fapt se datorează unui îndelungat deficit educațional sau chiar cultural[33] dominant în societatea românească, favorizând criminalitatea și corupția și contracarând eforturile reformatoare de astăzi. O dovadă în acest sens o constituie nu doar ritmul foarte lent al reformelor spre democrație, gradul ridicat de corupție, numeroasele proteste de masă ale societății și calitatea precară a sistemului politic, administrativ, economic și social, ale cărui aparate și instituții nu sunt suficient de funcționale, ci și personalului calificat insuficient sau care nu este recrutat într-o manieră adecvată din cauza lipsei de reforme în domeniul educației și a inexistenței instituțiilor și școlilor necesare. Toate acestea se observă mai ales în gradul scăzut de cultură al societății românești.[34] În țările capitaliste, în schimb, munca și

---

32 Comisia Europeană, raport al Comisiei adresat Parlamentului European și Consiliului privind progresele României în cadrul mecanismului de cooperare și control, Bruxelles, 27.1.2016, p. 13 [http://europa.eu/cym/docs/com 2016 41 de pdf.], accesat la 30.05.2016, ora 20:28.

33 În 1950 cheltuielile totale de la bugetul de stat alocate educației, culturii și artei s-au ridicat la doar3,1%, în 1960 la 2.6%, în 1970 au fost reduse la 2,00%, în 1980 la 1,3%, în 1985 la 0,4%, iar în 1989 au crescut ușor la 1,1%. Totalul cheltuielilor pentru domeniul științelor s-a situat încă și mai jos. Cheltuielile pentru sănătate, asistență socială, administrație și comunicare s-au situat la un nivel similar. Vezi Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice 1500-2010,* Polirom, Iași 2010, p. 338.

34 Philip Alston, *End-of-mission statement in Romania*, United Nations Human Rights Council Special Rapporteur on extreme poverty and human rights, Bucharest, 11. November 2015, [http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsD=16737&LangID=EJ], accesat în data de 31.05.2016, ora 12.20. „In education, the OECD assessed 37% of 15-year old Romanians to be functionally illiterate. But you get what you pay for. The European Commission puts government expenditure in education at 3% of GDP in 2012, again the lowest in the EU. The Minister of Education suggested that the current figure is around 4%, a figure which would still be well below the EU-average and very far from the 6% goal that article 8 of Law 1/2011 requires. Each year since that target was adopted in legislation, its application has been suspended by the Government through an emergency ordinance. While increases have been proposed, there is concern that most will go to the tertiary sector which has been relatively well protected from the dramatic cuts of earlier years".

omul care muncește au fost „igienizate” deja din secolul al XIX-lea pentru a putea fi integrate pe o piață publică a muncii.[35] Trecerea de la o societate de clasă la o societate de masă a cetățenilor, cu tot cu sistemul de justiție de tip burghez, cu normarea generală a sarcinilor ce revin statului și cu codificarea libertăților în dreptul civil, precum și cu ordinea pieței libere, a fost realizată prin constructul națiunii.[36] Procesul de modernizare din țările capitaliste a pătruns adânc în toate structurile sociale, a cuprins toate domeniile vieții, fiind înțeles ca proces dinamic aflat în slujba societății în ansamblul ei. În acest context, teza ridicată de Angela Harre cu privire la eforturile de modernizare ale României este deosebit de interesantă, atrăgând atenția asupra faptului că „în timpul domniei fanarioților în Moldova și Țara Românească (1714-1821) se poate constata că ideea de *dezvoltare* corespunde mai degrabă unei viziuni a realizării unui *determinism eshatologic*, deci unei înțelegeri a istoriei ca fenomen organic – circular și repetitiv[37] –, așadar unui materialism istoric în sensul lui Hegel și Marx”. În opinia ei, această viziune marchează până astăzi România modernă și nu are nicio legătură cu termenul occidental de progres[38], dat fiind că nu este legată de spațiul social[39], astfel încât *(ne)simultaneitatea*[40] progresului și

[35] Hannah Arendt, *Vita activa oder vom tätigen Leben,* p. 276: „[…] Muncitorii au simțit nevoia, odată ce au pășit pe scena istoriei – în chip de sans-culottes în Revoluția Franceză, să se diferențieze optic prin îmbrăcăminte și au fost satisfăcuți că li se atribuie această denumire derivată din aspectul lor „exterior”.

[36] Jürgen Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit,* p. 101: „Sfera pieței o numim privată; sfera familiei ca nucleu al vieții private, o numim sfera intimă. Vezi p. 73.

[37] Reinhart Koselleck, *Fortschritt,* In: Otto Brunner (ed.), *Geschichtliche Grundbegriffe.Historisches Lexikon zut politisch-sozialen Sprache in Deutschland,* vol II (E-G), Stuttgart, 1994, pp. 351-423, mai ales 351; vezi Angela Harre, *Conceptul de progres: relația conflictuală dintre liberalism și intervenția statală,* p. 174.

[38] Vezi Reinhart Koselleck, *Fortschritt*, p. 391; vezi Philipp Ther, *Die neue Ordnung auf dem alten Kontinent*, Sorakamp Verlag, Frankfurt am Main, 2014, p. 29.

[39] Angela Harre, *Conceptul de progres: relația conflictuală dintre liberalism și intervenția statală,* p. 174.

[40] Vezi Achim Landwehr, *Von der Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen,* în: Andreas Fahrmeier/Lothar Gall (ed.), Historische Zeitschrift, Band 295, Heft 1. August 2012, Oldenbourg Verlag, München 2012.

temporalitatea proceselor istorice devin cât de poate de clare.[41] Tendințele de modernizare din România au acoperit întotdeauna doar părți ale sistemului social, ca de exemplu modernizarea instituțiilor politice. În același timp, însă, dezvoltarea structurilor economice „moderne" nu s-a produs. Viața cotidiană a membrilor societății nu era, așadar, afectată de modificările structurale ale peisajului politic și nici nu a existat vreo preocupare ca ea să fie inclusă în aceste procese. Harre explică de asemenea că termenul de *progres* demonstrează existența unei legături cu transformările economice ale principatelor de după tratatul de la Adrianopol (1829). Pe baza acestor transformări au fost deschise căile dunărene inferioare pentru comerțul maritim european, eliberându-se astfel drumurile comerciale de la Constantinopol spre Europa occidentală care au permis, în sfârșit, accesul Principatelor Române la piața capitalistă europeană.[42] Termenului de progres i se atașează astfel o conotație social-politică, eliminându-se utilizarea inițială a termenilor „regres" versus „progres", introdusă de Dinicu Golescu (1777-1830) atunci când a comparat economia înapoiată a Moldovei și Țării Românești cu economia avansată a Occidentului.[43] Pe lângă asta, înțelegerea specific românească a „progresului" este legată de evoluția unei mișcări care a strâns în jurul lui Leopold al II-lea câțiva membri ai elitei românești și clerici ortodocși, printre care Samuil Micu (1745-1806), Gheorghe Șincai (1754-1816) și Petru Maior (1761-1821), pentru a fonda Școala Ardeleană.[44] Harre consideră că ideea de progres, preluată din liberalismul occidental, care urma să conducă națiunea română spre un viitor mai bun, nu corespundea, în concepția românească privitoare la comerțul liber, unei „economii liberale", postulând în acest fel un cu totul alt tip de „modernitate", „modernizare" și „evoluție", complet

---

41 Vezi Reinhart Koselleck, *Fortschritt*, p. 391, vezi Philipp Ther, *Die neue Ordnung auf dem alten Kontinent*, Sorakamp Verlag, Frankfurt am Main, p. 29f.

42 *Ibid.*

43 Angela Harre, *Conceptul de progres: relația conflictuală dintre liberalism și intervenția statală*, p. 173.

44 *Ibid.*, p. 174.

opuse modului de gândire progresist vest-european.[45] Harre evidențiază această stare de fapt invocând atitudinea boierilor conservatori care transferau ideile liberale precum libertatea doar asupra propriei categorii sociale, nu asupra tuturor cetățenilor, așa cum s-a întâmplat în Occident cu noțiunile de libertate și egalitate. Acest conflict a devenit evident în confruntarea dintre primul ministru conservator Barbu Catargiu și cel liberal Mihail Kogălniceanu privind eliberarea clăcașilor din 1864;[46] eliberarea fusese inițiată de domnitorul Alexandru Ioan Cuza prin desființarea iobăgiei și o reformă agrară impusă în urma unei lovituri de stat, reformă care a împroprietărit în jur de 500.000 de țărani cu aproximativ 2.000.000 de hectare.[47] Cuza, care participase și la Revoluția din 1848, era un adept al modelului liberalizării de tip european și a inițiat, în calitate de domnitor al Principatelor Unite Moldova și Țara Românească (unire al cărei artizan a fost și care urma să fie însă recunoscută de marile puteri doar pe timpul regenței sale) o serie de reforme instituționale și politice în domeniul educației și al dreptului civil și penal, puternic influențate de Codul lui Napoleon.[48]

> „În ceea ce privește Biserica, a proclamat autocefalia, adică desprinderea ortodoxiei românești de Patriarhia din Constantinopol și identificarea ei cu noul stat național, ceea ce a dus la fondarea unei noi politici etnice. […] O asemenea răsturnare se opunea însă intereselor Marilor Puteri. Cuza a fost detronat în februarie 1866 printr-un complot a două mișcări politice – cea a liberalilor și cea a conservatorilor. Acesta a intrat în istorie drept „monstruoasa coaliție". Cuza a murit în exil, la Heidelberg."[49]

---

45 *Ibid.*, p. 175.

46 *Ibid.*, p. 181, vezi Barbu Catargiu, *Discursuri Parlamentare 1858-1862,* București 1914, pp. XI-XVIII; Dan Berindei/N. Adăniloaie, Reforma agrară din 1864, București 1967, pp. 131-143.

47 Vezi Walter Rothholz, *Anmerkungen zur politischen Kultur in Rumänien,* în: Studia Universitatis Babeș-Bolyai (ed.), Studia Europaea, 2/2016, Cluj-Napoca, pp. 33-61.

48 Vezi Keith Hitchins, *Rumania 1866-1947,* Clarendon Press, Oxford 1994 și Walter Rothholz, *Anmerkungen zur politischen Kultur in Rumänien,* pp. 33-61.

49 Vezi *ibid.* și Mircea Valcu-Mehedinți (ed.), *Alexandru D. Xenopol,* București 2010.

Din aceste mișcări s-a născut, la 24 mai 1875, PNL (Partidul Național Liberal), căruia reprezentanți precum Ion C. Brătianu (devenit în 1877 președinte al partidului, odată cu proclamarea independenței statului român), Mihail Kogălniceanu, A.C. Golescu, Gh. Vernescu, Tache Anastasiu i-au imprimat orientarea liberală decisivă în eforturile de modernizare a României.[50]

A. Harre susține însă că modul de gândire românesc cu privire la termenul de progres se fundamentează pe o radicalizare în spirală a intervențiilor statale, așa cum s-a manifestat în economia planificată de tip sovietic, atenuându-se doar odată cu răsturnările economice și sociale de după 1989. Harre vede cauza acestei stări de fapt în teama României de a-și pierde independența politică printr-o inferioritate economică ce s-ar instala în lipsa adaptării la tendințele progresiste ale proceselor de industrializare occidentale. Această teamă, susține Harre, a redus ideea de progres la concepția unei economii controlate și planificabile. Încrederea în economia planificată a fost întărită și de marea criză economică de la începutul anilor 30, care în România a conferit legitimitate criticii aduse capitalismului. Această evoluție a „occidentului" capitalist a fost văzută ca o rătăcire și au apărut căutările unor alternative și soluții potrivite realității economice, politice și sociale din România.[51] Din acest motiv a fost anulată constituția liberală a României Mari din 1923, fundamentul unui sistem politic modern în care se regăsea o serie de principii preluate din constituția din 1866, baza transformării României într-o monarhie constituțională ereditară sub domnia principelui Carol Ludovic I. de Hohenzollern-Sigmaringen[52]. În 1938 regele Carol al II-lea a ratificat o nouă constituție care transforma România într-o dictatură regală, acorda puteri sporite șefului statului,

---

50 PNL, *Istoria Noastră – Scurt istoric,* [http://pnl.ro/despre-noi/istoria-noastra/scurt-istoric], accesat în data de 11.04.2016, la ora 18.39.

51 Vezi Angela Harre, *Conceptul de progres: relația conflictuală dintre liberalism și intervenția statală,* p. 175.

52 Vezi Keith Hitchins, *Rumania 1866-1947.*

dizolva partidele politice și le înlocuia cu o formațiune de mase, Frontul Renașterii Naționale. Atribuțiile parlamentului au fost reduse, drepturile civile limitate și, în cele din urmă, constituția a fost anulată în urma unei lovituri de stat care l-a înlăturat de la putere pe regele Carol al II-lea în 06.09.1940. Acest moment marchează începutul dictaturii militare sub generalul (ulterior mareșalul) Ion Antonescu.[53]

În privința proceselor de transformare și a implementării structurilor de modernizare de tipul unui parlament modern și a unei economii de piață funcționale, evoluția politică nu a fost una de succes, astfel încât România a rămas în stadiul unei țări în curs de dezvoltare. În aceeași măsură se poate însă vorbi, folosind o expresie a lui Schluchter, de o „varietate a modernității"[54]. Stagnarea economică a României se datorează nu în ultimul rând politicilor antimoderniste care au ratat dezvoltarea și implementarea unor măsuri politice și administrative adecvate de reorganizare economică, măsuri ce ar trebui să debuteze în primul rând prin educarea propriei societăți. Se poate vorbi, în acest context, de o modernitate fără modernizare[55]. Holm H. Sundhausen

---

[53] Vezi A. Ute Gabanyi, *Das politische System Rumäniens,* în: Wolfgang Ismayr (ed.), *Die politischen Systeme Osteuropas,* Leske + Budrich, Opladen, 2002, pp. 553-554: „Die liberale Verfasung Rumäniens, zunächst die von 1866, wurde nach dem Muster der belgischen Verfassung von 1831 gestaltet und enthielt in ihren Grundgesetzen die Prinzipien der Gewaltenteilung, der repräsentativen Regierung und die bürgerlichen Rechte und Freiheiten gemäß der Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte von 1789, die auch in der Präambel der Verfassung von 1923 noch zu finden sind. Erstmals wurde in der 1866er Verfassung die Souveränität und Unteilbarkeit des rumänischen Staates postuliert, noch vor dem Erringen der staatlichen Unabhängigkeit vom Osmanischen Reich in den Kriegen von 1877-87". Citat din Focșeanu, 1992, p. 72; Banciu, 1996, p. 156.

[54] Vezi Shmuel N. Eisenstadt, *Die Achsenzeit in der Weltgeschichte,* în: Hans Joas/Klaus Wiegandt (ed.), Die kulturellen Werte Europas, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, aprilie 2005, p. 67; mai multe la: Shmuel N. Eisenstadt, *Multiple Modernities,* în: Daedalus, 129, 1, 2000, pp. 1-29, Louis Roninger/Carlos H. Waisman (ed.), *Globality and Multiple Modernities: Comparative North American and Latin American Perspectives,* Sussesx Academic Press, Brighton 2002, vezi și Wolfgang Schluchter, *Die Entwicklung des okzidentalen Reationalismus. Eine Analyse von Max Webers Gesellschaftsgeschichte,* Siebeck, Tübingen 1979.

[55] Holm H. Sundhausen, *Wandel ohne Modernisierung. Theorien nachholender Entwicklung unter besonderer Berücksichtigung Südosteuropas,* în: Krista Zach/Cornelius Zach (ed.),

constată că în cazul eforturilor de modernizare în Europa de sud-est nu este vorba de „evoluții originare, ci de evoluții recuperatoare", țările în curs de transformare orientându-se după modelele din „vest", fiind astfel în măsură să preia „realizări moderne fără să suporte ele însele costurile dezvoltării" și sărind în acest fel „etape de dezvoltare".[56] Sundhausen explică apoi că „cu cât este mai mare prăpastia dintre condițiile inițiale și obiectivul stabilit al transformării", cu atât mai important e „rolul elitelor" în „procesul de recuperare a modernizării", deoarece elitele trebuie să „inducă acest proces de sus", „substituind acei factori care au fost răspunzători de procesul de modernizare originar" și să „concentreze și să folosească resursele limitate pentru a sluji acestui obiectiv".[57]

Sundhausen conchide că preluarea elementelor moderne poate duce la o suprasolicitare a capacității de învățare și a ritmului de adaptare a societăților în curs de modernizare, deoarece elitele se concentrează adesea mai ales asupra domeniilor considerate evoluate – deci moderne –, ajungându-se astfel la „alocări eronate"[58] pentru că, de fapt, nu este vorba, de o „ongoing modernization" în sensul lui Zapf, ca în occident[59]:

> „Importurile moderne rămân corpi străini în măsura în care societatea importatoare nu dispune de suficiente posibilități de adaptare care, atunci când nu dezvoltă corelări laterale, anticipative sau

Modernisierung in Rumänien, p. 28: „Modernizarea este definită ca depășire a înapoierii economice, sociale și culturale, respectiv ca o creștere pe termen lung a capacităților de reacție și a performanțelor unui sistem social".

56 Vezi *ibid.*, p. 28.

57 Vezi *ibid.* pp. 28-29.

58 Vezi *ibid.*, p. 29.

59 Vezi Raj Kollmorgen, *Gesellschaftstransformation als sozialer Wandlungstyp. Eine komparative Analyse,* Politische Soziologie, 2006, p. 13. Prima ediția în: Raj Kollmorgen (ed.), *Transformation als Typ sozialen Wandels. Postsozialistische Lektionen, historische und internationale Vergleiche,* Münster et al: LIT, 2005, pp. 21-46. în acest context vezi Wolfgang Zapf, *Modernisierung und Modernisierungstheorien,* în: același (ed.), Die Modernisierung moderner Gesellschaften, Verhandlungen des 25. Deutschen Soziologentages in Frankfurt am Main 1990, Frankfurt/New York, 1991, pp. 23-39, Wolfgang Zapf, Zur Theorie der Transformation, în: BISS public, H. 13, pp. 5-9.

retrospective, conduc la o risipă a resurselor limitate și grevează societatea cu costuri ridicate de tranzacționare".[60]

Harre consideră că aceasta corespunde măsurilor de stat intervenționiste, adaptate succesiv și mereu ajustate modelului de stat occidental, așa cum au fost ele adoptate în România.[61]

Sundhausen susține la rândul său în acest context că elitele unei „societăți întârziate" și organizațiile controlate de ele ar trebui să ocupe locul factorilor responsabili de procesul de modernizare. Acest deziderat poate fi atins doar dacă resursele limitate sunt concentrate și utilizate cu obiective precise. Însă aceste elite manifestă un interes elementar față de autoconservare, devenind tot mai rapid o clasă cu interese de clasă pronunțate care blochează acele forțe ce ar trebui implementate, printr-un *proces de inducere*, de sus în jos, pentru a crea premisele modernizării.[62]

În România nu se poate vorbi, așadar, de un proces de modernizare pe termen lung și tot mai rapid, după model occidental, sau chiar de un proces continuu de transformare[63], așa cum s-au manifestat în schimb în națiunile occidentale începând cu perioada industrializării și care au transformat profund toate structurile sociale ale țărilor capitaliste (în religie, politică, economie, tehnologie și educație). Primele semne ale unor transformări politice și economice s-au manifestat în

---

[60] Holm H. Sundhausen, *Wandel ohne Modernisierung. Theorien nachholender Entwicklung unter besonderer Berücksichtigung Südosteuropas*, pp. 28-29.

[61] Vezi Klaus-Dieter Altmeppen, *Ökonomisierung der Medienunternehmen. Gesellschaftlicher Trend und sektorspezifischer Sonderfall*, VS Verlag für Sozialwissenschaften Wiesbaden, 2008, pp. 246-249, și Dominic Akyel, *Ökonomisierung, Die Ausweitung von Marktbeziehungen als Prozess der moralischen Bewertung von Gütern*, MPIFG, Diskussion Paper, 14/13, Köln, iulie 2014; datele cele mai recente din domeniul teoriilor economizării, în contextul dinamicilor în spirală și „colonizatoare" din economie, care se extind treptat asupra tuturor ordinilor instituționale, transferându-și tot mai mult modelele de acțiune asupra acestea.

[62] Holm H. Sundhausen, *Wandel ohne Modernisierung. Theorien nachholender Entwicklung unter besonderer Berücksichtigung Südosteuropas*, p. 29.

[63] Vezi Raj Kollmorgen, *Gesellschaftstransformation als sozialer Wandlungstyp.* Eine komparative Analyse, Politische Soziologie, 2006, p. 13.

România de abia în 1829, odată cu semnarea Păcii de la Adrianopol, și în primăvara succesivă. În martie 1830 a fost pusă piatra de temelie pentru recunoașterea națiunii române, a cărei unitate definitivă avea să reușească însă de abia în 1918, moment în care procesele de transformare socială aveau să fie marcate de trăsături totalitare. La aceste prime etape de modernizare face referire Antohi, și anume la faptul că modernizarea din Principatele Române a început să înregistreze progrese după Pacea de la Adrianopol mai ales în domeniul cultural și cel economic, dat fiind că comerțul de la Dunăre a atras comercianții și antreprenorii occidentali. În același timp, cele două principate au fost ocupate de trupele rusești sub comanda generalului Pavel Kisseleff care a introdus un fel de primă constituție – Regulamentul Organic. Pacea de la Adrianopol a adus în țară și un „corp ofițeresc vorbitor de franceză, multinațional, cu stil de viață și maniere de tip occidental". Modernizarea a fost inițiată în Moldova și Țara Românească de către „domnitorii greci fanarioți" care imitau „occidentul" și programele de reforme ale acestuia.[64]

> "French, salon dances, Western music, playing cards, and women's social visibility were made fashionable by the Czarist officers; Western-styled constitutions, for all their conservative limitations reminiscent of the Ancien Regime, were imposed by a Russian general who was experimenting, as in other cases, more liberal Utopia in the periphery of the empire. Despite all these changes that pointed to the West, albeit paradoxically, the two Romanian principalities remained under the Porte's suzerainty. Local boyars, no matter how emancipated and Westernized, still carried Ottoman passports on their trips to the „Lights of Europe".[65]

Sundhausen vede în aceste eforturi de modernizare vizibile până la cel de al Doilea Război Mondial în toate statele sud-est-europene o „evoluție greșită" cu consecințe grave, caracterizată printr-o lipsă a

[64] Vezi Sorin Antohi, *Romania and the Balkans, From geocultural bovarism to ethnic ontology,* [http://www.jwm.at/read-listen-watch/transit-online/romania-and-the-balkans], accesat în data de 03.05.2016, ora 16.40.

[65] *Ibid.*

modernizării în sectorul agrar și prin ignorarea importanței strategice ce revine unei educații elementare a tuturor categoriilor sociale. Elitele conservatoare nu erau interesate de o modernizare în sectorul agricol pentru că profitau de pe urma *status quo*-ului. În acest fel, importanța strategică a reformelor agrare nu a fost înțeleasă, ceea ce a dus la o întârziere a creșterii eficienței și, în ultimă instanță, la limitarea acesteia.[66] Lipsa dezvoltării unui sistem de educație general, mai ales în rândurile populației rurale, a avut consecințe economice, politice și sociale devastatoare în privința eficacității politicilor agrare de modernizare și a șansei de consolidare a unei societăți de cetățeni cu o anumită cultură politică[67]. Din cauza inexistenței unei clase de mijloc nu s-au produs „evoluții economice autonome", astfel încât în România nu s-a putut forma o „bază a unui proiect cultural"[68]. Din aceste omisiuni au răsărit în România secolului XX „doctrinele" care au „formulat imperativele politicilor de dezvoltare"[69], căutând să rezolve „cerințele formării unei identități culturale"[70] prin „socialism evolutiv în sensul unui comunism popular de factură marxistă"[71]. Această „doctrină" continuă să marcheze până astăzi societatea română, mai ales în rândul populației rurale.

1.3. Impedimentele modernizării

Cauza pentru care relațiile sociale de tip feudal și tendințele antimoderne au persistat în România rezidă în special în lipsa

---

66 Holm H. Sundhausen, *Wandel ohne Modernisierung. Theorien nachholender Entwicklung unter besonderer Berücksichtigung Südosteuropas*, p. 29.

67 *Ibid.*, p. 30

68 Vezi Dieter Senghaas, *Die Wirklichkeit der Kulturkämpfe,* în: Hans Joas/Klaus Wiegandt (ed.), *Die kulturellen Werte Europas,* Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, aprilie 2005, p. 451.

69 Vezi *ibid.*, p. 451, *op.cit.* Roman Szporluk, *Communism and Nationalism. Karl Marx versus Friedrich List,* New York, 1988.

70 *Ibid.*, p. 451.

71 Vezi *ibid.*, pp. 451-452, Tibi Bassam, *Politische Ideen in der Dritten Welt während der Dekolonisation*, în: Pipers Handbuch der politischen Ideen, vol. 5, München, pp. 361-402.

reformării Bisericii Ortodoxe Române și a faptului că secularizarea nu s-a produs de fapt, situație care a împiedicat pe de o parte apariția unor concepții raționaliste privind educația și instituțiile de educație, iar pe de altă parte a îngreunat transformările structurilor politice și mai ales economice ale sistemului social. Biserica română a fost mult timp legată de stat, statul și biserica aflându-se în așa numita „simfonie"[72], o cooperare[73] în cadrul căreia Biserica Ortodoxă se înțelege pe sine ca biserică națională, respectiv ctitor al unei religii naționale, al unei religii de stat.[74]. Politologul și cercetătorul religiilor Walter Rotholz susține că biserica a rămas autonomă față de stat din punct de vedere legal și juridic, dată fiind recunoașterea, în constituția din 1866, a „autocefaliei" bisericii ortodoxe, confirmând astfel, nu în ultimul rând din cauza unor formulări ambigue ale unor texte de lege[75], decizia din 1855[76]. Datorită acestui raport de interdependență între biserică și stat, Biserica are până astăzi dreptul să participe la elaborarea proiectelor de legi și la luarea de decizii politice, dând naștere unor relații de putere dificil de echilibrat în tabloul larg al intereselor sociale și al relațiilor de putere, și marcând puternic societatea românească și tendințele de democratizare. Absența secularizării și implicit a reformării Bisericii Ortodoxe Române[77] explică

---

72 Novelae 6. Justinians (535), vezi și Novelle 137 din anul 545; R. Schoell și G. Kroll (ed.), *Corpus juris civilis,* vol. 3, Novellae, Berlin 1963, p. 695; în: Bibliothek der Ausbildungseinrichtung für Orthodoxe Theologie, *Das Verhältnis von Staat und Kirche aus konfessioneller Perspektive,* mai ales de la p. 25, online: [http://www.ortheol-uni-muenchen.de/archiv/alte_lehrmaterialien/ss10_lma_anapliotis/staat-kirche-verh/ss10_kirche_ statta_f1.pdf], accesat în data de 12.07.2016, ora 10.13.

73 Vezi *ibid*. Bibliothek der Ausbildungseinrichtung für Orthodoxe Theologie, *Das Verhältnis von Kirche und Staat. Einordnungsmöglichkeiten der Orthodoxie,* Cluj-Napoca, 2011, p. 31 ff.

74 BOR (Biserica Ortodoxă Română) Lege Art. 5 (1).

75 BOR (Biserica Ortodoxă Română) Lege Art. 4 (2).

76 Vezi Walter Rothholz, *Anmerkungen zur politischen Kultur in Rumänien,* pp. 33ß61, vezi Rupert Klieber, *Jüdische-Christliche-Muslimische Lebenswelten der Donaumonarchie 1848-1918,* Bölau Verlag, Wien, Köln, Weimar 2010, p. 91.

77 Vezi confruntarea din secolul al XIX-lea cu proiectele iacobinilor, citat din Paschalis Kitromilides, The Orthodox Church in Modern State Formation in South Eastern Europe, în: Alina Mungiu-Pippidi și Wim van Meurs (editori), Londra 2016, pp. 31-51, și Walter Rothholz, *Anmerkungen zur politischen Kultur in Rumänien,* pp. 33-61.

și întârzierea proceselor de modernizare și transformare a societății românești feudale într-un stat național modern, procese ce nu s-au cristalizat până la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. O frână puternică în calea modernizării a constituit-o însă și fragmentarea regională (teritorială), etnică și religioasă, de lungă durată a României pe baza teritoriilor supuse diferitelor mari puteri și a grupurilor etnice diverse.

În România nu s-a format un construct național unitar pentru că pe de o parte nu existau caracteristicile identitare creatoare de unitate precum o limbă și un alfabet comun, și pentru că, pe de altă parte, nu au fost declanșate procesele de raționalizare. Au lipsit atât impulsurile de formare a unei identități naționale, venite dinspre politica românească, cât și dezvoltarea științelor ca în statele occidentale. Lipsea, așadar, munca importantă, pe baza modelelor, de modernizare a structurilor economice, iar politica românească nu avea alte puncte de reper în funcție de care să se poată vorbi de o modificare a structurilor sociale.

Inventarea tiparului a reprezentat pentru societățile occidentale o lărgire masivă a accesului la informația scrisă.[78] Această „extindere" a scrierii înseamnă, în același timp, o răspândire a informației și cunoașterii, având pentru societățile occidentale semnificația unei revoluții a comunicării de natură să genereze transformări structurale profunde ale societăților. Răspândirea scrierii prin intermediul unei piețe descentralizare, așa cum s-a produs în Europa, a însemnat răspândirea pe o arie largă geografică a conținuturilor, de exemplu a Bibliei și traducerilor ei în tot mai multe limbi naționale. A dus, de asemenea, la o accelerare a alfabetizării societății, la înființarea de școli în care cât mai mulți oameni să poată citi și învăța textele sacre. Este un proces decisiv pentru cristalizarea societății românești. Credința transmisă prin accesul direct la Sfânta Scriptură a făcut ca întregul

[78] Wolfgang Reinhard, *Die Bejahung des gewöhnlichen Lebens,* în: Hans Joas/Klaus Wiegandt (ed.), *Die kulturellen Werte Europas,* p. 291.

aparat bisericesc cu personalul său numeros să devină inutil.[79] Funcția socială a acestuia a intrat treptat în disoluție, dat fiind că activitatea clerului, ce consta în diseminarea conținuturilor religioase, a căzut în irelevanță prin accesul nemijlocit la produsul de masă care devenise Biblia. Funcția demnitarului bisericesc și-a pierdut importanța socială, deoarece fiecare persoană avea posibilitatea de a-și găsi și trăi credința în mod individual, ceea ce a dus la o valorificare mai ridicată a Bibliei și la pierderea în importanță a instituțiilor Bisericii.

Reforma lui Martin Luther a generat, în Europa centrală și de vest, individualismul modern prin care individul „se elibera" din ceea ce odinioară fusese angrenajul *comunitar. Iustitia dei* a devenit, prin Luther, *sola fides*. Încrederea de nezdruncinat în har (*sola gratia*) cade exclusiv în sarcina credinciosului care, prin credință, privește în inima lui Dumnezeu. După Luther, doar Sfânta Scriptură, Vechiul și Noul Testament, îl mărturisesc pe Christos, *solus Christus* ca „oglindă a inimii paterne".[80] Prin importanța majoră acordată Bibliei, credința creștină a devenit ceva personal, propriu și individual, pe scurt, credință privată, ceea ce a condus la un alt proces social important: statutul social al țăranilor și meșteșugarilor a crescut în mod semnificativ, în măsura în care membrii clerului au început să fie văzuți drept leneși și indolenți, iar activitatea lor de furnizori ai salvării religioase și-a pierdut însemnătatea. Cu alte cuvinte, societatea începea să se secularizeze. Acest proces al ridicării statutului social al țăranilor și meșteșugarilor a luat naștere ca urmare a Reformei religioase, prin „înlăturarea, inițial teologică, apoi practică, a clerului în general și a ordinelor monahale în particular"[81] În interiorul societății urbane din Europa centrală și de vest munca țăranilor și a meșteșugarilor a devenit o formă de viață superioară.[82] Cauza discrepanței dintre „călugării și popii leneși" și „munca manuală a

---

79 *Ibid.*, p. 277.

80 Friedrich Heiler, *Die Religionen der Menschheit,* Philipp Reclam Verlag, Stuttgart 1959, pp. 703-704.

81 Wolfgang Reinhard, *Die Bejahung des gewöhnlichen Lebens*, p. 277.

82 *Ibid.*, p. 278.

țăranilor și meșteșugarilor" a devenit tot mai evidentă[83], iar la aceasta s-a adăugat „conștiința de sine mai ridicată a populației care muncea" și

> „noile forme de muncă, apărută în orașe, de tip negustoresc sau intelectual" prin care „disprețul și batjocura la adresa țăranilor s-a transformat în convingerea că forma de viață desăvârșită ar fi munca țăranului, nu lenea călugărului".[84]

Etica protestantă și spiritul capitalismului, formulate de Max Weber, oferă la rândul lor informații cu privire la creșterea statutului „vieții obișnuite", deoarece teoria predestinării stipulează că „salvarea" sau „damnarea" sunt decise de la început, însă „viața virtuoasă și faptele bune" ar fi un indiciu al calității de ales a credinciosului.[85] Wolfgang Schluchter este de părere că „succesul profesional este interpretat ca semn al calității de ales", deoarece „asceza religioasă din protestantismul ascetic" nu mai este legată doar de „profesia de cleric", ci mai degrabă de „profesia lumească", „asceza religioasă" fiind „înțeleasă chiar ca o asceză a muncii".[86]

1.4. Secularizarea științei: o condiție a constructului identitar național

Pentru a putea înțelege mai bine întârzierea României, trebuie înțeles contextul evoluțiilor politice, relația dintre constructul națiunii și scriere, respectiv limbă. Prin scriere și mai ales prin tipar, adică prin

---

83 *Ibid.*, p. 277.

84 *Ibid.*, pp. 277-278: „Pe lângă obișnuiții servitori din gospodăriile aristocrate, urbane și rurale, existau acum calfele și ucenicii cu tot cu membrii familiilor meșteșugarilor care munceau cot la cot, precum și noua formă a muncii retribuite în afara raportului meșter-ucenic și posibilități de avansare, în cele din urmă munca de acasă în zona rurală, mai ales în sectorul textil. […] Țăranul șmecher era un personaj standard în mediul protestant, cu apariții dese în scrierile volante ale perioadei Reformei protestante. Mai ales elvețienii opuneau virtuților țărănești viciile aristocratice".

85 *Ibid.*, pp. 281-282, vezi Max Weber, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus",* din care: *Der Geist des Kapitalismus,* pp. 31-62, și *Die religiösen Grundlagen der innerweltlichen Askese,* pp. 141-163.

86 Wolfgang Schluchter, *Rationalität – das Spezifikum Europas,* în: Hans Joas/Klaus Wiegandt (ed.), *Die kulturellen Werte Europas,* Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2005, p. 259.

știința secularizată, ia naștere o idee a simultaneității trecutului și viitorului într-un prezent nemijlocit. Romanul și ziarul sunt, conform lui Benedict Anderson, un procedeu de reprezentare a simultaneității într-un timp până atunci omogen și gol. În opinia sa, aceste mijloace tehnice noi sunt în același timp posibilități de reprezentare pentru conștiința națiunii, dat fiind că prin roman și ziar ia naștere ideea unui organism social care se deplasează în mod previzibil printr-un timp omogen, la fel ca națiunea, la rândul ei o comunitate statornică similară celei a lecturii și scrierii, deplasându-se în susul și în josul istoriei; nu putem cunoaște toți membrii națiunii noastre și nici nu putem ști ce fac: însă este o acțiune constantă, anonimă și simultană, la fel ca cea a cititorilor de ziar.[87] Legătura dintre apariția națiunii și a comunității de scriere constă, după Anderson, în faptul că ideea națională își găsește expresia în călătoria unui individ solitar printr-un peisaj social extrem de static, în timp ce lumea romanului se contopește cu lumea exterioară.[88]

> „Cea de a doua sursă a unei legături imaginate rezidă în relația dintre ziar ca formă a cărții și piață […] Cartea a fost primul bun industrial al producției de masă[89] – un obiect de sine stătător și închis, multiplicat identic în multe exemplare".[90]

Aceste două instrumente de diseminare a comunicării produse în masă, romanul și ziarul, văzute și ca bestseller-uri de o zi, sunt, în viziunea lui Anderson, forme de reprezentare ale unei comunități imaginate, dat fiind că lectura lor are loc în sfera privată, la nivelul a milioane de indivizi, fiind o activitate ce se repetă zilnic și pe parcursul întregului an; în acest fel, nu doar că ia naștere o comunitate

---

87 Benedict Anderson, *Die Erfindung der Nation,* p. 12, pp. 32-33: „Data din capul ziarului, cea mai importantă emblemă a acestuia, stabilește relația esențială; avansarea continuă a unui timp gol și omogen: în interiorul acestui timp lumea pășește implacabil înainte, cumva lucrurile continuă și omul așteaptă apariția acțiunii", vezi p. 40.

88 *Ibid.*, p. 37.

89 *Ibid.*, p. 44, capitalismul devine un factor decisiv. Până în 1550 fuseseră tipărite deja 20 de milioane de cărți.

90 *Ibid.* p. 40.

secularizată, închegată și imaginată din punct de vedere istoric, ci lumea imaginată este înrădăcinată vizibil în viața cotidiană, ceea ce generează încredere într-o comunitate anonimă, cum este cea a scrierii, și reprezintă prin aceasta un semn distinctiv al națiunii moderne. Comunitatea era alcătuită până atunci doar din comunitatea de credință sau cea religioasă, ca religie mondială a unui sistem de credință pe baza căruia monarhii își motivau domnia. Prin apariția tiparului ia naștere o conștiință nouă privind timpul și spațiul și o nouă posibilitate de a stabili o conexiune între timp și putere.[91] Prin producția emergentă și tot mai dezvoltată din punct de vedere tehnologic, cu condițiile de producție aferente, cu piața capitalistă incipientă, apar tehnologii de comunicare cum e cea a tiparului de carte, care adâncesc conștiința indivizilor că vorbesc limbi diferite, conducând la cristalizarea naționalismului prin constatarea faptului că anumite limbi sunt intrinsec legate de anumite unități spațiale.[92] Prin urmare, nu este de mirare că cultura scrisă românească coincide cu epoca luptelor pentru independență și începuturile generale ale constructului națiunii. O altă formă derivată a cărții este și jurnalul – povestirea la persoana întâia adresată unui receptor anonim, formă care devine precursorul romanului burghez, marcând apariția unui mediu nou în care aspectul privat își face treptat intrarea în spațiul public sub forma ficțiunii.[93]

În concluzie, se poate spune că prin tipar oamenii au devenit conștienți de limba pe care o vorbesc și de aria de acoperire a limbilor respective, co-cititorii devenind astfel o componentă și începutul conștiinței imaginate a națiunii.[94] Cartea tipărită are o formă nemodificabilă și poate fi reprodusă practic nelimitat în timp și spațiu, ceea ce a dus la profilarea limbilor naționale și implicit la standardizarea acestora, astfel că au devenit, alături de capitalism și de tehnologia tot

---

[91] *Ibid.*, vezi pp. 41-43.
[92] *Ibid.*, p. 49f.
[93] *Ibid.*, p. 67.
[94] *Ibid.*, p. 50f.

mai avansată, un instrument al naționalizării.[95] Aceste evoluții tehnice și mai ales culturale din toată Europa contribuie la dezvoltarea individualismului, a subiectivității și la educarea generală a societății în spiritul Iluminismului, proces care inițiază reorganizarea societății de tip medieval.

1.5. Întârzierea culturii scrisului

Unul din pionierii tiparului (protestant) din România a fost Lukas Trapoldner din Sibiu[96], care a înființat în 1525 prima tipografie[97]. Sașii au descoperit foarte curând că, din cauza ocupației otomane a capitalei maghiare Buda în anul 1541, drumurile comerciale către cea mai importantă tipografie de carte ortodoxă și texte liturgice, aflată la Veneția, au fost întrerupte, dând naștere unei nișe de piață.[98]

> „Astfel, tipografii ortodocși care sunt capabili să producă textele liturgice în slavonă și, în număr mai mic, textele românești în alfabetul chirilic, au tipărit aceste cărți inițial la Sibiu și apoi mai cu seamă la Brașov."[99]

La Brașov apar în 1539 primele cărți tipărite în tipografia celebrului tipograf Johannes Honterus.[100] Liceul german din Brașov îi poartă până astăzi numele, iar socul de pe blazonul său se poate vedea

---

[95] *Ibid.*, p. 52; vezi și Niklas Luhmann, *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, pp. 295-298.

[96] Gedeon Borsa, *Die Konfessionalisierung im Spiegel der siebenbürgischen Druckorte und Buchdrucker*, în: Volker Leppin/Ulrich A. Wien (ed.) *Konfessionsbildung und Konfessionskultur in Siebenbürgen in der frühen Neuzeit*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2005, p. 72.

[97] Wolfgang Knopp, *Deutscher Buchdruck und Verlagstradition in Rumänien wird fortgesetzt*, 2012 [http://www.adz.ro/artikel/deutsche-buchdruck-und-verlagstradition-in-rumaenien-wird-fortgesetzt/], 2 aprilie 2015.

[98] Gedeon Borsa, *Die Konfessionalisierung im Spiegel der siebenbürgischen Druckorte und Buchdrucker*, p. 72.

[99] *Ibid.*

[100] Vezi Ulrich A. Wien, *Die Humanisten Johannes Honterus und Valentin Wagner als Vertreter einer konservativen Stadtreformation in Kronstadt*, în: Volker Leppin/Ulrich A. Wien (ed.), *Konfessionsbildung und Konfessionskultur in Siebenbürgen in der frühen Neuzeit*, Franz Steiner Verlag, Stuttgaart, 2005, pp. 89-105.

pe stema orașului.[101] Munca sa a fost continuată cu succes de Valentin Wagner, astfel că în Transilvania au fost tipărite, destul de curând după invenția formidabilă a lui Gutenberg din 1440, nu doar cărți în limba germană, ci și opere în latină, greacă sau română (cu ajutorul lui Coresi).[102] De-a lungul secolelor s-au afirmat și alte tipografii, cum au fost cele din Sebeș, Orăștie sau Alba Iulia (Rafael Hoffhalter).[103] Prima tipografie de carte din Cluj a fost înființată în 1550 de către Gaspar Heltai sau Helth (de origine săsească) și Georg Hoffgreff care au tipărit împreună prima carte în limba maghiară.[104] Datorită activității sale de tipograf și editor de limbă maghiară, traducător al Bibliei în maghiară și „filolog" care „a stabilit normele ortografice ale limbii maghiare scrise", Helth poate fi considerat inițiatorul Reformei protestante la Cluj.[105] „Înfăptuitorul Reformei" din Cluj, respectiv Transilvania, a fost antitrinitarianul și ulterior adeptul sabbatului, Franz (Hertels) Davidis (Dávid), de origine germană (săsească), la fel ca Helth, care a provocat cu monoteismul său strict ruptura de o „tradiție teologică de 1000 de

---

101 Forumul Democrat al Germanilor din România, *Kronstädter Persönlichkeiten*, [http://forumkronstadt.ro/kultur/kronstaedter-persoenlichkeiten/], accesat în data de 2 aprilie 2015.

102 Wolfgang Knopp, *Zur Buchdruckstradition deutschsprachiger Publikationen in Rumänien*, 2012, [http://www.siebenbürger.de/zeitung-artikel-12670-zur-buchdrzuckstradition.html], accesat în data de 2 aprilie 2015, ora 13.40: „Se produce, deasemenea, o modificare a limbii latine, umaniștii reînvie literatura antichității, iar latina se îndepărtează astfel de viața bisericii, devenind o limbă de sine stătătoare. Din latină (sub Habsburgi a supraviețuit până în secolul al XIX-lea) se dezvoltă franceza (considerată o latină stricată, a devenit de abia în 1539 limba oficială în procesele juridice); engleza medie, limbă de stat, nu însă și limbă națională (…), a fost dintotdeauna considerată limba administrației, nu însă limba diferitelor grupuri de populație". Vezi Benedict Anderson, *Die Erfindung der Nation*, Campus Verlag, Frankfurt am Main 2005, pp. 40-49.

103 Wolfgang Knopp, *Zur Buchdrucktradition deutschsprachiger Publikationen in Rumänien:* „Gutenberg, omul mileniului, inventatorul tiparului și al tipografiei, provenit dintr-o familie de negustori, reprezenta omul evului mediu care s-a ridicat prin muncă și ucenicie și a realizat ceva în folosul comunității."

104 József Lukács, *Povestea „orașului comoară". Scurtă istorie a Clujului și monumentelor sale*, Cluj-Napoca, Biblioteca Apostrof, 2005, și Mihaela Ioana Maria Agachi: *Clujul modern – aspecte urbanistice*, ediția a 2-a U.T. Press, Cluj 2009.

105 Edit Szegedi, *Die Reformation in Klausenburg*, în: Volker Leppin/Ulrich A. Wien (ed.), *Konfessionsbildung und Konfessionskultur in Siebenbürgen in der frühen Neuzeit*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2005, pp. 77-78.

ani".[106] Deoarece tehnologia ușurează mult producția de texte[107], populației i s-a facilitat accesul la cărți, astfel încât nivelul de educație a crescut. În timp, în orașe s-a format o societate aflată într-un continuu proces de autoeducare, a cărei sete de cunoaștere nu mai putea fi limitată nici măcar de Biserică sau de stat pentru că piața și condițiile economice se opuneau pur și simplu tuturor încercărilor de restricționare. Se tipărea tot ce se putea vinde, iar cererea nu se limita deloc la texte religioase.[108] Se cereau și texte economice și, treptat, controlul asupra cunoașterii s-a sustras autorităților. În Rusia, de exemplu, „cărțile tipărite au ajuns mai ieftine decât manuscrisele, devenind astfel competitive, de abia în secolul al XVIII-lea".[109] În Transilvania numărul tipăriturilor s-a redus drastic în secolul al XVII-lea din cauza unor evenimente istorice precum războaiele și epidemiile de ciumă, și de abia de la mijlocul secolului al XVIII-lea încolo tipografiile au înregistrat un nou avânt, moment în care tiparul a început să fie folosit și în orașele mai mici. Un exemplu în acest sens este tipografia deținută de Emrich Gall și Johann Sifft la Bistrița, respectiv la

---

106 *Ibid.*, pp. 78-80, 84.

107 Jürgen Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, p. 50: „ Despre o presă în sensul strict al cuvântului se poate vorbi în Europa de la sfârșitul secolului al XVII-lea, anume din momentul în care relatarea evenimentelor a devenit publică și accesibilă publicului larg. În secolul al XVI-lea iau naștere companiile comerciale care reprezintă o treaptă nouă a capitalismului; ele preiau destul de rapid forma unor societăți pe acțiuni și au nevoie de garanții politice solide, dat fiind că piețele comerțului exterior sunt considerate produse instituționale ale eforturilor politice și ale puterii militare. Revistele devin instrucțiuni pedagogice, iar în acest proces lumea cititoare se transformă în „public".

108 Wolfgang Knopp, *Zur Buchdrucktradition deutschsprachiger Publikationen in Rumänien,* 2012. [http://www.siebenbuerger.de/zeitung/artikel/kultur/12670-zur-buchdrucktradition.html], 2 aprilie 2015, ora 13.45: „Tipografia Honterus din Brașov și tipografiile orășenești din Sibiu și-au continuat activitatea cu proprietari diferiți în secolul al XVIII-lea, tipărind în continuare în principal manuale școlare, cărți de rugăciune și cântece bisericești, scrieri prilejuite de anumite ocazii etc."

109 Niklas Luhmann, *Die Gesellschaft der Gesellschaft,* vol. 1, în care: *Geheimnisse der Religion und die Moral,* Sorakamp Verlag, Frankfurt am Main, 1997, p. 292, citat din: Hans Rothe, Religion und Kultur in den Regionen des russischen Reichs im 18. Jahrhundert, Opladen 1984, p. 34 f.

Mediaș.[110] În România apăreau tot mai multe lucrări în limba slavonă, reprezentând până în secolul al XVII-lea preponderent texte religioase ale Bisericii ortodoxe sau ale altor comunități confesionale. De abia în secolul al XVII-lea au apărut în Moldova cronici istorice precum cea a lui Miron Costin, Grigore Ureche, Ion Neculce sau Dimitrie Cantemir. În 1829 a apărut primul „periodic" de limbă română cu apariție regulată, după ce în Principatele Române fuseseră publicate mai ales calendare (primul în 1575 în limba latină) și almanahuri, iar din secolul al XVIII-lea încolo au început să apară tot mai multe titluri în limbile germană și maghiară.[111] De abia în 1829 au apărut primele periodice în limba română: *Curierul românesc* la București și *Albina românească* la Iași. În 1838 a apărut în Transilvania primul ziar în limba română, *Gazeta de Transilvania*[112], urmat de altele care luptau împotriva dominației străine și pentru mișcarea de eliberare națională: *Telegraful român*, în 1853 la Sibiu, *Transilvania*, organul ASTREI (vezi mai jos), redactat de George Barițiu, *Tribuna* în 1884 la Sibiu, editată de Ioan Slavici. În Bucovina au apărut *Gazeta Bucovinei, Junimea literară, Glasul Bucovinei*, iar în Basarabia, au apărut, în ciuda puternicelor tendințe de rusificare, ziare ca *Basarabia* și *Cuvântul moldovenesc* îngrijite de poeți ca Alexei Mateevici (1881-1917).[113] Biserica Ortodoxă a jucat și în secolul al XIX-lea, împreună cu Biserica Greco-Catolică, un rol important în construirea

---

110 Wolfgang Knopp, *Zur Buchdrucktradition deutschsprachiger Publikationen in Rumänien,* 2012. [http://www.siebenbuerger.de/zeitung/artikel/kultur/12670-zur-buchdrucktradition.html], 2 aprilie 2015, ora 13.45.

111 Stefana-Oana Ciortea-Neamțiu, *Rumänien (Zeitschriften und Zeitungen*), [http://eeo.uni-klu.ac.at/index.php?title=Rum%C3%A4nien%28ZeitschriftenundZeitungen%29], 14 aprilie 2015.

112 *Ibid.*

113 Vezi Academia Română, Institutul „Bucovina" Rădăuți, Analele Bucovinei, Anul XVIII, 2/2011, Editura Academiei Române, București 2012, Biserica Ortodoxă din Moldova, Mitropolia Chișinăului și a întregii Moldove, *Spre lumină! Alexei Mateevici, preotul și proorocul limbii noastre, la 125 de ani de la naștere, 28 martie 2013*, [http://mitroopolia.md/spre-lumina-alexei-mateevici-preotul-si-proorocul-limbii-noastre-la125-de-ani-de-la-nastere/], accesat în data de 11.07 2015, ora 17.44.

identității naționale.[114] În 1861 mitropolitul românilor ortodocși din Transilvania, Andrei Șaguna, a înființat „Asociația transilvană pentru literatura română și cultura poporului român" – ASTRA[115]. Această asociație urma să exercite o influență considerabilă asupra mișcării naționalismului românesc, deoarece la inițiativa lui Șaguna au fost înființate numeroase școli primare, licee și școli profesionale la Brașov și Sibiu, în timp ce în alte regiuni românești au fost fondate asociații de cultură și literatură.[116] În 1866 a luat ființă, la București, „Societatea Literară Română", redenumită ulterior „Societatea Academică Română", care avea să se transforme, în 1879, în Academia Română printre ai cărei membri s-au numărat Timotei Cipariu și George Barițiu, personalități angajate în eforturile pentru unitatea României.[117]

Per total se poate afirma că, în România, Biserica și politica se aflau încă de atunci într-un raport de interdependență strânsă, marcând împreună cultura politică a elitelor conducătoare ale țării. Daniel Barbu susține că mitul național a fost preluat treptat de mitropolia ortodoxă din Sibiu, care l-a dus mai departe; în opinia sa, intenția lui Andrei Șaguna a fost să înființeze mai degrabă un for național decât o instanță bisericească.[118] De abia din secolul al XIX-lea, odată cu Revoluția din 1848, în spațiul românesc au început să apară ediții mai consistente ale operelor literare și s-a ajuns la formarea unor curente (literare) în limba română finanțate în mare parte de principii, boierii (latifundiarii) și

---

[114] Vezi Keith Hitchins, *Rumania, 1866-1947*, Clarendon Press, Oxford 1994.

[115] Günter Holtus/Michael Metzeltin/Christian Schmitt, *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, vol. III, *Die einzelnen romanischen Sprachen und Sprachgebiete von der Renaissance bis zur Gegenwart: Rumänisch, Dalmatisch/Istroromanisch, Friaulisch, Ladinisch, Bünderromanisch*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1989, p. 301.

[116] Rupert Klieber, *Jüdische – Christliche – Muslimische Lebenswelten der Donaumonarchie 1848-1918*, Bölau Verlag, Wien, Köln, Weimar 2010, p. 89.

[117] Günter Holtus/Michael Metzeltin/Christian Schmitt, *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, vol. III, *Die einzelnen romanischen Sprachen und Sprachgebiete von der Renaissance bis zur Gegenwart: Rumänisch, Dalmatisch/Istroromanisch, Friaulisch, Ladinisch, Bünderromanisch*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1989, p. 301.

[118] Daniel Barbu, *Au cetățenii suflet? O teologie politică a societăților post-seculare,* Editura Vremea, București 2016, pp. 126-27.

negustorii români. Cauza pentru care cultura scrisă din România a fost predominant de factură religioasă este strâns legată de situația politică.[119] Transilvania și Banatul făceau parte din Imperiul Habsburgic, astfel încât aici predominau publicațiile în limbile germană și maghiară, de exemplu „Temeswarer Nachrichten", prima publicație periodică din Banat.[120] Au existat diverse încercări de contracarare a „românizării", de exemplu prin Legea naționalităților din 1868 sau Legea învățământului din 1869, respectiv 1907, pentru a slăbi mișcarea națională românească.[121] Alte teritorii din România de astăzi erau supuse puterii otomane sau celei rusești[122], astfel că publicațiile apăreau preponderent în limbile turcă și rusă. „Courrier de Moldavie", periodic de limbă franceză, a apărut în 1790 în română și franceză.[123] Mult timp, România nu a fost, așadar, o țară autonomă, reușind doar târziu să dezvolte și să impună o cultură scrisă de limbă română. Valaha era considerată un dialect lipsit de reguli lingvistice unitare, care a folosit atât alfabetul chirilic, cât și cel latin.[124] Din relatarea de călătorie *Voyage à Constantinople,* de marchizul Charles-Marie de Salaberry care a călătorit în Europa de est în anii 1790-1791, cititorul afla că băștinașii din Valahia

---

[119] Krista Zach, *Politische Unruhen und Motive der Konfessionalisierung in Siebenbürgen,* în: Volker Leppich/Ulrich A. Wien (ed.), *Konfessionsbildung und Konfessionskultur in Siebenbürgen in der frühen Neuzeit,* Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2005, pp. 72, 57ß71.

[120] Ștefana-Oana Ciortea-Neamțiu, *Rumänien (Zeitschriften und Zeitungen),* [http://eeo.uni-klu.ac.at/index.php?title=Rum%C3%A4nien %28Zeitschriften und Zeitungen%29], 14 aprilie 2015.

[121] Günter Holtus/Michael Metzeltin/Christian Schmitt, *Lexikon der rumänischen Linguistik,* vol. III, *Die einzelnen romanischen Sprachen und Sprachgebiete von der Renaissance bis zur Gegenwart: Rumänisch, Dalmatisch/Istroromanisch, Friaulisch, Ladinisch, Bünderromanisch,* Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1989, p. 300.

[122] Ernst D. Petrisch, *Das osmanische Reich und Siebenbürgen im Reformationszeitalter,* în: Volker Leppich/Ulrich A. Wien (ed.), *Konfessionsbildung und Konfessionskultur in Siebenbürgen in der frühen Neuzeit,* Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2005, pp. 15-25.

[123] Ștefana-Oana Ciortea-Neamțiu, *Rumänien (Zeitschriften und Zeitungen),* [http://eeo.uni-klu.ac.at/index.php?title=Rum%C3%A4nien %28Zeitschriften und Zeitungen%29], 14 aprilie 2015.

[124] Alex Drace-Francis, *Geneza Culturii Române Moderne. Instituțiile scrisului și dezvoltarea identității naționale 1700-1900.* Polirom, București 2016, p. 48.

și Moldova, odinioară parte din provincia romană Dacia, vorbeau o limbă latină, însă „denaturată”, care suna ca niște „țipete înfiorătoare”, semănând mai degrabă cu sunetele scoase de animale decât cu limbajul uman.[125] Nu era o premisă adecvată construcției unei identități culturale unitare și mai cu seamă proprii, după cum s-a văzut apoi în procesul dificil de formare a unei statalități naționale românești. Limbile și culturile scrise ale numeroaselor minorități etnice de pe teritoriul României de astăzi serveau deja drept factor de identificare a apartenenței etnice, religioase, naționale, de stare sau clasă socială, dar mai ales confesională, împotriva căreia proiectul unei națiuni române unitare nu prea a reușit să se impună. Lipsa unei limbi „naționale” comune și omogene[126] a îngreunat considerabil și transmiterea comună, creatoare de unitate, a miturilor și legendelor. Elitele conducătoare[127] și Marile Puteri nu erau nici ele foarte interesate de formarea unui fundament ideatic al României Mari ce avea să se nască de abia în 1918. O cultură scrisă de limbă română nu a existat până atunci, deoarece, datorită contextului politic, istoric și religios, dominau limbile minorităților, mal ales că românii de mai târziu aparțineau straturilor

[125] Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est,* Humanitas, București 2000, pp. 69-72.

[126] „Raportul documentează un multilingvism funcțional și ritualizat în Clujul începutului de secol XVII. Reprezentanții comunității politice și bisericești sunt multilingvi, iar acest multilingvism este inregrat în administrația orașului. Judele orășenesc Matthias Raw, membru al națiunii săsești, l-a primit pe Radecius mai întâi în limba săsească, apoi în maghiară. Utilizez termenul multilingvism, nu bilingvism. Din text reiese că orașul funcționa pe baza a trei limbi scrise: maghiară, germană și latină, cărora li se adaugă graiul sașilor transilvăneni ca limbaj de comunicare orală. […] nicio ierarhie a limbilor […]. Ordinea limbilor reiese din modul de funcționare a stărilor clujene”. Edit Szegedi, *Die Bedeutung des Ungarischen und Sächsischen in Klausenburg des 16. bis 17. Jahrhunderts,* în: *Radikale Reformation. Die Unitarier in Siebenbürgen,* (ed.) Ulrich A. Wien, Juliane Brandt, Andras F. Balogh, Böhlau Verlag Köln Weimar Wien, 2013, p. 181.

[127] În special boierii – deci și latifundiarii –, majoritatea dintre ei fanarioți, deci comcercianți greci și familii nobile din Bizanţ, care trăiau la Constantinopol/Istanbul și ocupau în calitate de trimiși ai Imperiului Otoman funcții importante în conducerea Țării Românești și Moldovei, fiind numiți chiar domnitori. Elitele din Transilvania erau alcătuite în principal din maghiari și sași.

inferioare ale societății. Limba și scrierea sunt așadar întotdeauna caracteristici ale proceselor politice, sociale și religioase.

Limba stabilește legături între oameni, dat fiind că limba și cuvintele creează o legătură asociativă între cuvânt și obiect.[128] Structura limbii, caracterizată de Luhmann drept sistem autopoietic, adică autoreproductiv, face posibilă receptarea, înțelegerea și schimbul de conținuturi, iar prin importanța limbajului putem, în cele din urmă, să le transmitem celorlalți sensuri. Limbajul trece dincolo de simplul schimb sau simpla desemnare a termenilor, deoarece cu ajutorul limbajului facem de fapt mai mult decât doar să numim ceva. Conținuturilor li se atribuie un sens, nu întotdeauna palpabil, cum se întâmplă în cazul unei idei sau al unei imagini verbale, unui gând sau chiar unei senzații, în care cuvintele sunt folosite într-un anumit context și se leagă într-un sistem transmisibil pe cale logică. Limbajul este, așadar, una din formele primare ale unui sistem complex care ne ajută nu doar să ne transmitem propria gândire, ci pur și simplu să o exprimăm; doar așa devin posibile sisteme economice, politice sau sociale noi. Absența de lungă durată a unei limbi comune în teritoriile românești a dus la lipsa, în interiorul categoriilor sociale, nu doar a transmiterii de sens, lipsă vizibilă până astăzi într-un deficit important de educație a unei mari părți din populația României. O consecință a implementării târzii și deficitare a unui sistem de educație școlară românească a fost apariția foarte târzie a limbii literare române. Modelele culturale franceze au fost importate în România via Rusia și a fost nevoie de eforturi îndelungate pentru ca ele să poată fi prezentate drept produse românești.[129] Miza acestor eforturi nu era atât cultura și literatura română în sine, cât faptul că literatura, cultura și „cărțile" erau considerate simboluri ale națiunii și ale limbii naționale necesare pentru

---

128 Niklas Luhmann, *Die Gesellschaft der Gesellschaft,* vol. I, din care: Geheimnisse der Religion und Moral, pp. 239-241.

129 Alex Drace-Francis, *Geneza Culturii Române Moderne. Instituțiile scrisului și dezvoltarea identității naționale 1700-1900*, Polirom, București 2016, p. 210.

ca națiunea să poată exista.[130] Drace-Francis explică în acest context că structurile culturale au început să se consolideze treptat de abia după Războiul Crimeii din 1856 și odată cu realizarea unității Principatelor Române din 1861, proces inițiat de A. I. Cuza prin înființarea universităților românești la Iași în 1860 și la București în 1864 și de promulgarea Legii învățământului general, măsuri menite, parțial, să convingă Marile Puteri că românii se vor putea organiza pe viitor ca stat național autonom.[131] În anii care au urmat, a crescut numărul tipăriturilor și gradul de educație a populației a sporit, dar existau în continuare forțe ce se opuneau educației – creșterea masivă a populației, includerea tot mai pronunțată a țăranilor în sistemul economic și interesele economice și politice care încercau să împiedice educarea maselor, însoțite și de o atitudine refractară a populației.[132] Cultura și educația au devenit ținta a numeroase critici din care țărănimea a reieșit ca „obiect depolitizat al reprezentării literare".[133] S-a dezvoltat astfel o „intelectualitate autohtonă" alcătuită în principal din profesori, avocați și alți funcționari, în condițiile în care avocații și cadrele armatei aveau o influență politică mult mai mare decât scriitorii. Deși intelectualii înlocuiseră practic clericii, numărul profesorilor și învățătorilor din zonele rurale era mult mai mic decât cel al preoților, astfel că valoarea simbolică a cărții a rămas mai importantă decât progresele propriu zise în educație.[134] Drace-Francis vede cauza acestei situații în structura socială, dat fiind că puterea se legitima prin apartenența familială, astfel încât doar puțini scriitori și profesori aveau acces la funcții înalte, iar intelectualii reprezentau doar o parte a sistemului pe care nu aveau posibilitatea de a-l controla.[135] Identitatea română era legată de

---

130 Alex Drace-Francis, *Geneza Culturii Române Moderne. Instituțiile scrisului și dezvoltarea identității naționale 1700-1900*, Polirom, București 2016, pp. 210-211.
131 *Ibid.*, p. 211.
132 *Ibid.*, p. 211.
133 *Ibid.*, p. 211.
134 *Ibid.*, p. 211.
135 *Ibid.*, p. 211.

creștinism și se legitima prin intermediul cărților și al „luminii sfinte" pe care nici secularizarea nu a reușit s-o înlăture; odată cu crearea unui stat nou în secolul al XIX-lea, scrierea și cultura au intrat în centrul atenției publice, fără a avea însă greutatea și importanța unui instrument real de răspândire a idealului național, fiind considerate doar simbolul necesar al națiunii.[136] Caracterul nereligios al instituțiilor de cultură și educație a fost resimțit ca pericol la adresa poziției Bisericii, atribuindu-li-se „un rang misterios" și fiind repudiate ca „obiecte ale idolatrizării"[137]. Prioritară era, așadar, crearea unei literaturi de natură să consolideze naționalismul românesc.[138] Literatura era văzută mai puțin ca un „mijloc de răspândire a ideilor" și mai mult pentru diseminarea constructelor ideologice și a intereselor naționale.[139] În opinia lui Drace-Francis, cultura literară poate fi considerată „un instrument al, respectiv o infiltrare a capitalismului", dat fiind că a fost introdusă prin intermediul fanarioților greci, al rușilor și de abia mai târziu de către români și „urmărea obiective materialiste, tributare regulilor fiziocratice, al căror scop era crearea unei populații utile".[140] Astfel, „cărțile, școlile și alte obiecte ritualice ale civilizației" au fost achiziționate ca „dotare necesare" pentru ca statul român să se racordeze la principiile progresului național valabile din secolul al XIX-lea.[141] Au fost însă utilizate mai puțin pentru educație, iar „formele de exercitare a dominației și puterii, personificate și dobândite prin moștenire",[142] nu au dispărut nici ele. Drace-Francis conchide că în acest fel „cultura" a devenit un instrument al clientelismului și al competiției personale pentru resurse și totodată simbolul tradiționalului și al modernității, conducând la o coabitare complicată între „vechi" și

---

[136] *Ibid.*, p. 211.
[137] *Ibid.*, p. 211.
[138] *Ibid.*, p. 211.
[139] *Ibid.*, p. 212.
[140] *Ibid.*, p. 212.
[141] *Ibid.*, p. 212.
[142] *Ibid.*, p. 212.

„nou"; credința și încrederea în tehnologie se manifesta deseori irațional, în timp ce atitudinea față de religie lua forme extrem de pragmatice și de utile.[143] Consecința a fost că educația nu a câștigat, în general, un loc de frunte în ierarhia valorilor la care adera populația României, astfel că nu a existat o răsturnare a situației sociale și a relațiilor din interiorul societății, răsturnare care ar fi putut duce, dacă s-ar fi produs, la un proces de raționalizare. Drace-Francis compară evoluția culturii naționale a României cu evoluția culturală a mișcărilor clasice naționale din societățile postcoloniale din America latină sau Africa, specificând însă, pentru cazul României, că „recâștigarea demnității naționale a însemnat mai degrabă o europenizare decât despărțirea de Europa, deoarece cultura „română" rămâne integrată în „marea familie europeană" ca un „văr sărac".[144] În concluzie, susține Drace-Francis, cultura română nu este un rezultat politic al unei mișcări culturale interne, nu a reieșit din cultura literară și meșteșugul tipografic capitalist, ci a reprezentat mai degrabă un amestec de forme și practici prin care a fost instituționalizată și simulată în același timp ideea națiunii și a Iluminismului.[145] Analiza lui Drace-Francis conduce la rezultatul că „structura identității culturale românești nu este specific românească", fiind „construită" printr-un „șir neîntrerupt de relații cu diverse modele preexistente din alte zone".[146]

1.6. Problemele fundamentale ale formării statului național

„Revoluțiile romantice" de la 1848 sau așa numita „primăvară a popoarelor" au reprezentat pentru Europa prima fază de restructurare socială generală, marcând trecerea de la sistemele sociale de tip medieval la statul național modern. Revoluția din 1848 a fost cauzată de

---

143 *Ibid.*, pp. 212-213.
144 *Ibid.*, pp. 212-213.
145 *Ibid.*, p. 213.
146 *Ibid.*, p. 213.

crize economice și bancare și de foamete ca urmare a recoltelor proaste și s-a derulat în paralel cu revoluția tehnologică pe parcursul căreia sistemul energetic medieval al morilor de apă și de vânt a fost înlocuit de tehnologiile cu abur bazate pe cărbune, marcând trecerea la epoca industrială.[147] În Europa, sistemul politic tot mai depășit cu tot cu instituțiile imperiale, absolutiste și mai ales centraliste ale sistemului economic mercantilist a început să piardă teren în confruntarea cu tehnologizarea tot mai accelerată. Revoluția de la 1848 cu epicentrul la Paris, unde în ziua de 24 februarie a fost proclamată republica, în timp ce la Karl Marx și Friedrich Engles publicau la Londra *Manifestul Partidului Comunist*, s-a răspândit din Bavaria până la Berlin, la Viena, Milano, în Ungaria și în părți întinse ale Europei, conducând la prăbușirea guvernelor.[148] A fost o revoluție a unei societăți cu structură de clasă, derulată între capitaliști, deci burghezie, și proletariat, miza fiind abolirea inechității materiale și o redistribuire a resurselor în favoarea clasei muncitoare. Mișcarea de la 1848 a fost însă în egală măsură atât o mișcare spirituală[149] și națională centrată pe recunoașterea individului și a identității naționale, cât și una a extinderii drepturilor omului și ale cetățeanului, refuzate proletariatului până în acel moment, asupra tuturor claselor sociale. A fost, cu alte cuvinte, o luptă pentru egalitatea în drepturi și libertatea propriei clase sociale și o luptă pentru conștiința de clasă a proletariatului. În România, mișcarea de la 1848 a reprezentat mai puțin o „luptă de clasă” cât mai degrabă o *luptă a stărilor sociale* în care miza era în primul rând recunoașterea etnică a românilor și de abia în al doilea rând afirmarea identității naționale.

147 *Idem*, p. 274.

148 *Idem*.

149 *Idem*, vezi Ludwig Siep, *Johann Gottlieb Fichte*, în: Ottfried Höffe (ed.), *Klassiker der Philosophie II, Von Immanuel Kant bis zu Jean-Paul Sartre,* Verlag C.H. Beck, München 1995, pp. 45-62.

Grupurile etnice cele mai numeroase din România erau alcătuite de populația din Transilvania, de valahi și de moldoveni. În Transilvania, românii se aflau sub dominația Imperiului Habsburgic, după ce acesta înlocuise Regatul Ungariei, aflându-se temporar sub ocupație otomană. Țara Românească era ocupată de otomani, Moldova de Rusia țaristă, după ce înainte fusese sub dominație otomană. De abia după apărarea intereselor etnice și lupta pentru independență și egalitate în drepturi față de celelalte clase, respectiv stări etnice, a urmat afirmarea intereselor naționale de către elita română în fața puterilor străine și a coloniștilor acestora, sașii transilvăneni, șvabii dunăreni, ungurii, secuii slavii și otomanii. Elita de orientare liberală, ce reprezenta, prin Partidul Liberal, burghezia (mică) românească aflată în plin proces de formare, se concentra în special asupra abolirii dominației străine, a deposedării de putere a „vechii" elite a Partidului Conservator, reprezentată de marii latifundiari și adepți ai centralismului absolutist, precum și asupra autonomiei teritoriale și politice. Lupta de eliberare din centrul mișcării de la 1848 pe teritoriul României de azi[150] s-a constituit astfel, spre deosebire de cea din țările occidentale, în ceva mult mai amplu decât doar o luptă împotriva claselor avute. Revoluția română de la 1848 s-a concentrat mai degrabă asupra conflictelor etnice, lingvistice și mai ales religioase, cauzele marilor probleme economice și politice și ale structurii sociale labile.

> "In addition, the process of modernization exhibited the underlying cleavages between the slow economic development, lagging behind that of political institutions, and the rapidly modernizing elite mentalities".[151]

Țara Românească s-a unit cu Moldova de abia în 1859, formând Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești, iar România mare a

[150] Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească,* Humanitas, București, 2011.

[151] Constantin Iordachi/Balázs Terencsényi, *In search of a usuable past: The Question of National Identity in Romanian Studies,* 1990-2000, East European Politics and Societes, Vol. 17, No. 3, 2003, p. 422.

luat naștere în 1918.[152] În 1848 nu poate fi vorba, așadar, de o luptă între clase sociale, mai ales că nu exista încă o „națiune română” ca atare. În România nu se formase încă o *burghezie* reală, iar așa zisa clasă de mijloc era mai degrabă alcătuită din mica burghezie.[153] Mitul „revoluției burgheze democratice” inventat de regimul comunist nu se suprapune cu realitatea istorică, însă a fost folosit pentru legitimarea ideologiei luptei de clasă. În viziunea lui Boia, clasa de mijloc existentă în acel moment nu avea legătură cu o burghezie capitalistă în adevăratul sens al cuvântului, fiind alcătuită mai degrabă din marii latifundiari feudali ce reprezentau adevăratul motor al mișcării românești de la 1848.[154] Teritoriile românești de atunci nu erau nici urbanizate, nici industrializate, aflându-se mult în urma evoluțiilor capitaliste din Europa occidentală. Pe teritoriul românesc, Revoluția de la 1848 a fost în primul rând o luptă etnică în care „diferențele de clasă” erau definite mai mult sau mai puțind după criterii etnice, evoluând abia ulterior înspre articularea unei probleme naționale. Cristalizarea ideii unei națiuni unitare a tuturor românilor[155] se lovea de lipsa unei origini comune, de absența unor factori unificatori precum o cultură și o istorie

---

[152] Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească,* p 30: „Greater Romania (1918-40) was an aggregate of different historical provinces: the former principalities of Moldavia and Wallachia (unified in 1859); the former Ottoman province of Dobrudja (annexed in 1878); the former Russian province (1812-1918) of Bessarabia; the Habsburg Monarchy, such as Transylvania, Banat, Maramures and the Partium”. Citat din: Constantin Iordachi/Balázs Terencsényi, *In search of a usuable past: The Question of National Identity in Romanian Studies*, 1990-2000, East European Politics and Societes, Vol. 17, No. 3, 2003, pp. 419-420.

[153] Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească,* pp. 60-61.

[154] *Idem*, p. 61.

[155] Vezi Eli Kedouri, Nationalismus, München, 1970; vezi Constantin Iordachi/Balázs Terencsényi, *In search of a usuable past: The Question of National Identity in Romanian Studies,* 1990-2000, p. 424: […] „the Romanian political elite adopted the ideology of nation-hood from French sources, especially from Jules Michelet. Drawing on ample documents of the „romance” between the French sources, the Revolution and the tiny Europenized elite of a nation „to be made” through a revolutionary transformation á la française, Durandin offered an extraordinary insight into the psychological and cultural mechanisms catalyzing the nation-state-centered modernization projects at the peripheries of Europe”.

cu eroi comuni, mituri, legende și o religie comune.[156] Conflictele etnice din România se disputau pe de o parte între puterile străine – Austria – Ungaria și turci, – pe de altă parte, se manifestau ca o luptă pentru recunoașterea etnică a diverselor grupuri și afirmare a acestora în fața marilor puteri. Sorin Mitu sintetizează foarte exact:

> „Although the principalities were under nominal Turkish sovereignty and experienced an increasing Russian influence, the young Moldo-Wallachian boyars were part of the local power elite, acquiring their formative cultural experience of cultural „otherness" in Western educational centers. In contrast, the Transylvanian Romanian elite was in a subordinate position in its own political-cultural setting, and it encounters the dominant „others" at home, thus producing a nationalist discourse based on a constant confrontation with the privileged ethnic groups, such as Hungarians and Germans."[157]

Clivajele între clasele sociale pot fi invocate ca fiind doar într-un al doilea pas una din cauzele revoluției populare, așa cum s-a manifestat în Europa occidentală. În România încă vorbim despre „lupta de clasă" între nobilimea maghiară sau, în cazuri mai degrabă individuale, germană, slavă sau otomană, și stratul superior al societății format din voievozi, principi, cler sau elita intelectuală română emergentă care se dezvoltase în general din boieri, marii latifundiari, și care provenea în marea ei majoritate din mediul rural, adică din mica burghezie. Această luptă în fond etnică a românilor a fost mereu prezentată marilor puteri și populației subjugate ca fiind o „luptă națională".

Această realitate îl determină pe L. Boia să atragă atenția asupra faptului că numeroși istorici români utilizează termenul de națiune pentru a face referire nu la un edificiu solid și de mari dimensiuni, definind o comunitate ce integrează toate grupurile sociale, ci la un

[156] Vezi Mircea Eliade, Aspecte ale mitului, București 1978 [Mythos und Wirklichkeit, Sorakamp, Frankfurt am Main, 1988.]

[157] Constantin Iordachi/Balázs Terencsényi, *In search of a usuable past: The Question of National Identity in Romanian Studies,* 1990-2000, pp. 424-425, vezi: Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni,* București, Humanitas 1977. Traducere în engleză: *National Identity of Romanians in Transylvania* (Budapest, Ungaria: CEU Press 2001.

amestec de mici comunități etnice solidare[158] și dezvoltate de-a lungul istoriei[159]. Cu alte cuvinte, mulți istorici nu doar că echivalează termenul de națiune cu cel de etnie, ci le și confundă.[160] Atâta timp cât România nu se considera un stat în ciuda grupurilor etnice diferite, dominate de diverse puteri imperiale, nu se putea vorbi nici de existența, în sens administrativ, a unui „popor român" și nici de o națiune română ca atare. Însă faptul că imaginea de sine a României de astăzi este atât de departe, în această privință, de realitățile istorice, este rezultatul, în viziunea lui Boia, a transmiterii în comunism a unui „mit" politic al *națiun*ii și mai ales al unității în cadrul unei propagande axate pe ideea de *stat unitar* și de *creare a unității*, menite să legitimeze un guvern radical și totalitar. Această reprezentare marchează mentalul colectiv[161] al românilor până astăzi.[162] Individul este subordonat constructului unui organism național, iar identitatea națională astfel creată este utilizată pentru delimitarea în exterior. Amestecul, dominant în dictatura comunistă, din tradiții naționaliste „autentice" și măsuri de luare în posesie și uniformizare a subiectului, legitimat, chipurile, de lupta de clasă, reușea, pe de o parte, să camufleze conflictele produse de regim în interiorul statului, precum și problemele sociale și economice, și pe de altă parte să mențină loialitatea populației – alimentată cu argumentul

---

158 Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, p. 34.

159 Sorin Mitu în: Constantin Iordachi/Balász Terencsény, *In search of a usuable past: The Question of National Identity in Romanian Studies*, 1990-2000, p. 428: „The Romanian nation-state by historical resentments against the policies of „denationalization" in Austria-Hungary, themes that have been central to communist historiography and to contemporary Romanian history writing as well".

160 L. Boia, p. 34.

161 Cit. din Lucian Boia, *Jocul cu trecutul: istoria între adevăr și ficțiune*, București, Humanitas 1998, 6, În: Constantin Iordachi/Balász Terencsény, *In search of a usuable past: The Question of National Identity in Romanian Studies*, 1990-2000, p. 426: „One can prove everything and the contrary of everything with the historical arguments, but this does not mean that our narrative structures of formatting historical experience are not molded into very strict systematic forms. Everything goes through our brain and imagination, from the simplest representation to the most scientific constructions", but there is indeed „a specific historical logic, a peculiar mechanism of digesting and actualizing the past".

162 Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, p. 132.

apărării „necesare” de dușmanul de clasă[163]. Pe scurt, utilizarea miturilor naționale urma să creeze o coeziune național-comunistă de natură să garanteze „comunitatea”; de dragul „menținerii” și „securizării” acesteia față de pericolele externe, toate metodele erau admisibile. Iordachi și Trencsényi rezumă:

> „The normative politics of historicity imposes itself on us exactly through these logical structures, as it creates its specific reconstructions of the past in the colorful scenarios of the „presentiment of the future”, the „escape from history” or the „fight of the contraries”. Significantly, Boia's interpretation thus created an intricate link between the romantic nationalist discourses and the ideological developments of the twentieth century.”[164]

Un sondaj operat în 1999 de Institutul Național pentru Studii și Opinie de Marketing – Insomar evidențiază măsura în care mentalul colectiv al românilor este dominat, la 10 ani după evenimentele din 1989, de ideologia comunistă. În acest studiu răspunsurile la întrebarea privind personalitatea istorică cea mai importantă cu influență pozitivă asupra evoluției țării se prezintă după cum urmează:[165] 24,6% au răspuns A. I Cuza[166], 17,7%, Mihai Viteazul[167]. Cea de a treia personalitate în ordinea importanței este Ștefan cel Mare, numit de 13,4% dintre respondenți. 10,3% îl numesc pe dictatorul Nicolae Ceaușescu, 5,2% pe regele Mihai I.[168], 4.1% pe Vlad Țepeș[169], 3,1% pe

---

163 *Idem*, p. 53: „ Istoricul este un prducător neobosit de coerență și semnifcații. El produce un gen de „ficțiune'' cu materiale „adevărate, autentice”.

164 Constantin Iordachi/Balász Terencsényi, *In search of the usuable past: The Question of National Identity in Romanian Studies*, 1990-2000, *p. 426.*

165 Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, p. 36.

166 Walter Rothholz, *Anmerkungen zur politischen Kultur in Rumänien: „* Alexandru Ion Cuza (1820-1873) era originar din Moldova și a făcut parte dintr-un grup de tineri boieri care au plecat la studii la Paris unde s-a alăturat unui cerc de studenți români, adepți ai republicanului și liberalului Jules Michelet]. (Vezi Roland Barthes, *Michelet*, Frankfurt am Main, 1984).

167 Voievodul care în 1600 a unit principatele românești Țara Românească, Transilvania și Moldova, fiind declarat erou național.

168 Regele României din ramura românească a familiei Hohenzollern-Sigmaringen și nepot al lui Ferdinand I.

169 Voievod al Țării Românești în secolul al XV-lea.

Nicolae Iorga[170], 3,1% pe regele Carol I[171], 2,3% pe Nicolae Titulescu[172] și 2,2% pe mareșalul Ion Antonescu.[173] Boia vede aici o enumerare a eroilor naționali glorificați de comunism, dictatorul însuși ocupând un loc de frunte printre primii cinci binefăcători ai României. Alături de el se află domnitori brutali de tipul lui Vlad Țepeș, renumit și temut în evul mediu din cauza cruzimii sale ieșite din comun și care, datorită mistificării sale politice de către regimul comunist, a pătruns totuși în mentalul colectiv pe post de „erou național", fiind considerat un personaj întru totul benefic. În acest clasament apare și generalul I. Antonescu, responsabil de epurări etnice masive operate în timpul cât s-a aflat la conducerea statului, cărora le-a căzut victimă, între alții, populația evreiască; Antonescu a instaurat o dictatură militară și a reprezentat obiectul unui adevărat cult în perioada postcomunistă.[174] Istoria consemnează însă o cu totul altă realitate[175] decât cea a *mitului*

[170] Istoric român important de la începutul secolului al XX-lea și (co)fondator al Partidului Național Democrat și al Partidului Naționalist Democrat; prim ministru al României.

[171] Primul rege al României între 1866 și 1914.

[172] Ministru de finanțe și de externe al României la începutul secolului al XX-lea.

[173] Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, p. 37. Boia enumeră doar primele 10 dintre personalitățile în chestiune.

[174] Walter Rothholz, *Anmerkungen zur politischen Kultur in Rumänien:* Panteonul național este alcătuit din personalități cu atitudine românească naționalistă, de importanță europeană, precum și de tipul suveranului autoritar." în Mituri istorice românești, p. 40 (citat din Boia, *op.cit.*, p. 160). „Figura cea mai simbolică, după Traian, o oferă dubla imagine Ștefan cel Mare – Mihai Viteazul". [...] „Ei exprimă gloria rezistenței antiotomane, apărarea propriei țări și, concomitent, a creștinătății europene; de asemenea, ideea solidarității românești – prin unirea de la 1600, punte între Dacia Traiană și România modernă [...]". [...]„Vlad Țepeș, Petru Rareș, Ioan Vodă cel Cumplit ilustrează și ei voința de independență și vigoarea țărilor române". Vezi și în: Boia, Lucian: Istorie și mit în conștiința românească, Humanitas, București, 1997, p. 227, pp. 94, 119, 165-166, 188, 359, și 362-363.

[175] Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească,* pp. 55-56: Mitul este folosit ca un instrument politic. Boia vorbește despre o mistificare a istoriei atunci când realități istorice sunt completate ori chiar înlocuite cu diverse construcții imaginare de natură politică, istorică sau ideologică pentru a deveni parte dintr-un proces de mistificare a istoriei în care adevărul este alterat pentru a servi proiecțiile ideologice cum este, de exemplu, cea a statului național. Astfel Mihai Viteazu devine fondatorul unității românești în ultimii 200 de ani, deși România nici nu exista încă în 1600.

național ori cea a *mitului progresului*.[176] În realitate elita românească era, la sfârșitul secolului al XIX-lea, o grupare politică foarte fragilă. Absolutismul forțelor de ocupație se liberaliza extrem de lent, iar limba română se dezvolta la rândul ei treptat, la fel ca peisajul politic, care în alte țări s-a emancipat mai rapid mai ales datorită răspândirii tipăriturilor.

> „Introducerea presei tipografice cu abur între 1830 și 1890 a revoluționat tiparul din Europa și America de Nord. Procesul de tipărire a devenit nu doar mai rapid, ci și mult mai ieftin. Pe ambele continente s-a introdus sistemul public de învățământ, ceea ce a dus, pentru prima dată în istorie și pe parcursul a doar două generații, la alfabetizarea aproape integrală a populației. Revoluția mediatică a devenit mecanismul de control prin care s-a putut forma, ghida și organiza pe parcursul a 60 de ani, în secolul al XIX-lea, o infrastructură complexă[177]".

În lumea de atunci, de factură aristocratic-conservatoare, elita românească emergentă era lipsită de mecenatul unei nobilimi cultivate și bine organizate, de o burghezie articulată, capabilă să dezvolte industrializarea și comerțul, dar și de un spațiu urban liberal.[178] Având în vedere faptul că forțele politice și economice administrau o avuție considerabilă, că făceau parte în mod natural din categoria nobilimii, că aveau experiență politică și erau legate printr-o solidaritate de grup indestructibilă, marcând și creând cultura și societatea, ținând în mână întreprinderi influente și susținând o încrengătură opacă de relații personale, sociale și internaționale, tânăra elită românească emergentă era mult inferioară din punctul de vedere al influenței politice și vizibil depășită în lupta pentru recunoașterea societății.[179]

> „According to Hitchins, since the institutions of political modernity were the creation of a handful of Romanian intellectuals", the political system was characterized by low-level participation, the preeminence of

[176] *Idem*, p.56.
[177] Jeremy Rifkin, *Die empathische Zivilisation.* S. 41.
[178] Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească,*p. 56.
[179] *Idem*, p. 123.

the executive, the excessive centralization of the administration, and the factionalism of the parties."[180]

Opoziția intelectuală se afla astfel la începutul unui drum lung înspre edificarea unei culturi politice intacte[181] și era nevoită, pe lângă asta, să facă față provocării de a se desprinde de vechile tradiții de sorginte mai degrabă răsăriteană. Faptul că România a folosit alfabetul chirilic până în 1830, adoptând de abia între 1830 și 1860 un amestec de litere chirilice și latine[182], demonstrează procesul extrem de lent, marcat de sincope, de asimilare a tradițiilor apusene. Dominanța culturii până atunci de factură slavă, prin urmare ortodoxă, și a orientalismului otoman, precum și deschiderea spre cultura catolică, reformată, protestantă, evanghelică, luterană, calvină sau unitariană a Apusului însemnau nu doar o sciziune profundă în interiorul comunității românești ortodoxe, ci și fractura între tradiția politica conservatoare și noua elită liberală[183], fractură ce marchează și astăzi o evoluție socială stagnantă între cei doi poli ai atașamentului față de valorile și modul de viață tradiționale pe de o parte și tendințele progresiste occidental-capitaliste pe de altă parte.[184]

---

[180] Cit. din Keith Hitchins, *The Romanians, 1774-1866,* Clarendon Press, Oxford 1996; și Keith Hitchins, *Romania, 1866-1947,* Clarendon, Oxford Press, 1994. Constantin Iordaachi/B alász Terencsényi, *In search of a usuable past: The Question of National Identity in Romanian Studies,* 1990-2000, p. 422.

[181] Vezi Eric Voegelin, *Die neue Wissenschaft der Politik.*

[182] Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiinșța românească,* p. 60, vezi și Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania,* University of California Press, Berkley/L.A./Oxford, 1991, p. 35: „durch das lateinische Alphabet sollte der „Latinismus" und die Zugehörigkeit zum westlichen Europa bestärkt hervorgehoben werden." [„Prin alfabetul latin urma să fie evidențiate mai accentuat „latinismul" și apartenența de Europa occidentală."]

[183] Constantin Iordachi/Balász Terencsényi, *In search of a usuable past. The Question of National Identity in Romanian Studies, 1990-2000,* p. 422: „Hitchins identified the engine of change in the conflict between the upper aristocracy (great „boyars") and an emerging native middle class composed of small groups of wealthy merchants, entrepreneurs and members of the liberal professions, notably lawyers".

[184] Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească,* pp. 60, 65.

> „The process resulted in the alienation between the „urban, commercial outlook" of the new „westernized" intellectual and political elite and „the religious and folk traditions of earlier centuries."[185]

Între anii 1860-1870, tânărul stat român a preluat și importat aproape în întregime modelul statal instituțional european, de la constituție, parlament, guvern, legislație, până la universități și academie.[186] Forme fără fond a numit Titu Maiorescu acest fenomen. Naționalistul M. Eminescu continuă ideile lui Maiorescu în critica pe care o aduce simplei preluări a reformelor instituționale din spațiul occidental. Acestea au fost aplicate unor moduri de viață și gândire de factură bizantină fără ca sensul și conținutul acestor reforme să fi fost vreodată anticipate în sensul unei adaptări la societatea de tip tradițional din România.[187] G. Lehmbruch numește la rândul său acest proces „împrumut instituțional"[188], plasându-l însă în contextul proceselor de modernizare socială din țările postsocialiste. Găsim în acest proces primii „pași de modernizare", respectiv tendințe de transformări sociale ale societății feudale înspre un tip de societate aproape modernă de factura celei aparținând statului național. Cauza acestui „împrumut instituțional" rezidă în aceea că elita românească a rămas exclusă din procesul de modernizare occidental, al cărui motor au fost industrializarea, urbanizarea și burghezia aflată în ascensiune,

---

185 Constantin Iordachi/Balász Terencsényi, *In search of a usuable past: The Question of National Identity in Romanian Studies, 1990-2000,* p. 422.

186 Lucian Boia, Istorie și mit în conștiința românească, p. 65; Constantin Iordachi/Balász Terencsényi, *In search of a usuable past: The Question of National Identity in Romanian Studies, 1990-2000,* p. 422: „In Keith Hitchins view, in the first half of the nineteenth century, the main components of this process were the rationalization of the government; legal codification; the separation of powers; the regulation of public finances; and the formation of a well-trained, porfessional bureaucracy."

187 Mihai Eminescu, „Opere", vol. XI, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1980-1989, p. 18.

188 Gerhard Lehmbruch, *Die ostdeutsche Transformation als Strategie des Institutionstransfers: Überprüfung und Antikritik.* In: Andreas Eisen/Hellmut Wollmann (ed.), *Institutionenbildung in Ostdeutschland. Zwischen externer Steuerung und Eigendynamik.* Opladen: Leske+Budrich, 1996, pp. 63-78.

dat fiind că lipseau premisele economice și sociale, după cum s-a arătat deja. România poate fi considerată o „societatea întârziată pe drumul modernizării”. O simplă preluare și imitare a modelului occidental al statului național[189] nu au fost în măsură să depășească nici orientalismul (balcanic, otoman) profund înrădăcinat în societate, nici cultura politică de orientare patriarhală și autoritară.

1.6.1. Mituri politice

Așadar, România nu a reușit, cel puțin până la sfârșitul secolului al XIX-lea, să opereze *transformarea postfeudală*.[190] Totuși, în această epocă se pot identifica primele mișcări politice care au contribuit la transformarea, chiar dacă lentă, a raportului de forțe. Conform transilvăneanului Béla Borsi-Kálmán, elitele reformatoare din Moldova erau apropiate de mișcările reformiste de tip central-european polone, maghiare sau croate, în timp ce elita urbană din Țara Românească, reprezentată de clasa de mijloc, se inspira din ideologia romantică franceză a *citoyenneté* și din ideea statului național omogen.[191] Mai cu seamă după unificarea Moldovei cu Țara Românească în 1859, orientarea radical democrată, naționalistă, din Țara Românească a preluat elemente ale naționalismului iredentist din Transilvania, obținând în acest fel succese politice deloc de neglijat.[192] Discrepanțele enorme între populația rurală și cea urbană au reprezentat însă un

---

[189] Constantin Iordachi Balász Terencsényi, *In search of a usuable past: The Question of National Identity in Romanian Studies, 1990-2000*, pp. 416-417: „The central dilemma of Eastern European intellectual history, usually described as the conflict between „imitation of the West” and its „repudiation”, is characteristic of the Romanian national tradition as well”.

[190] Vezi Raj Kollmorgen, *Gesellschaftstransformation als sozialer Wandlungstyp. Eine komparative Analyse.* In: R. Kollmorgen (ed.): Transformation als Typ sozialen Wandels. Postsozialistische Lektionen, Historische und Internationale Vergleiche, Münster 2005, LIT: 21-46, vezi Raj Kollmorgen, *Zwei konkurrierende Disziplinen? Entwicklungssoziologie und Transformationsforschung,* in: Berliner Debatte – INITIAL, 15 (3), 2004, pp. 24-40; vezi Wolfgang Merkel, *Systemtransformation*, Leske+Budrich, Opladen 1999.

[191] Constantin Iordachi Balász Terencsényi, *In search of a usuable past: The Question of National Identity in Romanian Studies, 1990-2000,* p. 425.

[192] *Idem*, 425-426.

factor determinant pentru procesul de dezvoltare din România. În ciuda urbanizării treptate a țării, la sfârșitul secolului al XIX-lea 81,2% a populației trăia în zonele rurale.[193] Viața rurală cu tradițiile și obiceiurile ei marchează societatea românească până în ziua de astăzi. Este semnificativ faptul că literatura română clasică, cu opere precum *Ion* de Liviu Rebreanu sau *Baltagul* de M. Sadoveanu sau *Moara cu Noroc* de I. Slavici, cu autorii care idealizează viața la țară, a rămas până azi în afara oricărei reflexii critice și materie obligatorie pentru promovarea bacalaureatului. Folclorul românesc, precum și discursul politic și civic-social sunt saturate de elemente nostalgice, tradiționale și naționaliste și sunt constant revitalizate în cursul unei hibridizări politice a vechilor tradiții ale țărănimii pe de o parte și visul unei societăți hipertehnologizate a secolului XXI pe de altă parte.[194] Regimul comunist a creat din procesul îndelungat de unificare a statului român un mit al progresului[195], al cărui moștenitor „natural" este statul postcomunist.

Narativul unui naționalism unificator și al revizionismului istoric[196] își au rădăcinile în istoria României, dar culminează în epoca

---

193 Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, p. 66.

194 Constantin Iordachi Balász Terencsényi, *In search of a usuable past: The Question of National Identity in Romanian Studies, 1990-2000*, p. 418: „ This dichtomoy was first utilized as a sophisticated ideological framework by the „Westernizer" leadership of the 1848 revolution in the Romanian principalities, especially in Wallachia, and emerged, with different accents, as an authoritative intellectual formula in the discourses of the conservative Junimea circle in the 1870s and 1880s."

195 Vezi procesele de modernizare la Wolfgang Zapf, *Modernisierung und Modernisierungstheorien*, in: Wolfgang Zapf (ed.), *Die Modernisierung moderner Gesellschaften*. Verhandlungen des 25. Deutschen Soziologentages in Frankfurt am Main 1990, Campus, Frankfurt/N.Y.: 23/39; Vezi Wolfgang Zapf, *Modernisierungstheorien in der Transformationsforschung*, in: Klaus von Beyme/Claus Offe (ed.): *Politische Theorien in der Ära der Transformation*. PVS Sonderheft 26. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1996, pp. 169-181.

196 Cosmin Tănăsoiu: *Post-communist political symbolism: new myths – same old stories? Analysis of romanian political mythology*, [http://sar.org.ro//filesTanasoi.pdf], consultat în data de 02.05. 2016, ora 12.08, pp. 124-125: „The very first unification of the provinces in 1600 for one hundred days has been subjected to a process of mythification. The Vallachian prince responsible for the achievement, Michael the Brave, has been portrayed in history books as the first ever creator of „national unity", which is an illustration of the process of mythification: the idea of the nation-state, not yet conceived of in 1600 and incurrency only in the last two centuries, is projected onto his achievement".

național-comunismului ceaușist și în populismul naționalist și parțial de dreapta al postcomunismului.[197] Miturile naționale sunt ancorate în liberalismul secolului al XIX-lea. Portavocea reprezentanților acestui curent de idei, Alecu Russo, apărător al libertății individuale radicale, și N. Bălcescu, cel care a declarat proprietatea și națiunea ca fiind valorile supreme, au contribuit, alături de alți gânditori liberali, la formarea și diseminarea acestui mit. Un alt reprezentant este I.C. Brătianu, provenit din rândurile burgheziei, care în calitate de prim ministru și fondator al Partidului Național Liberal Român a devenit, în urma unor negocieri internaționale, „creatorul" României moderne, exercitând o influență considerabilă asupra declarației de independență și proclamării Regatului Român în 1881, precum și primul ministru conservator și reprezentant al boierimii, Barbu Catargiu.[198] August Treboniu Laurian a afirmat în lucrarea *Istoria Românilor* din 1853 că rădăcinile românești sunt identice cu cele romane. Gh. Șincai, Gh. Asachi, I.H. Rădulescu, B.P. Hașdeu, A.D. Xenopol, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu și mulți alți istorici români și oameni politici importanți ai acestei epoci au propagat o imagine fantasmagorică a istoriei, care a dus la crearea unui mit naționalist al

---

[197] Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. Mai multe despre politicienii și primarii orașului Cluj în anii 1992-2004 în Edit Szegedi, *Umbra lui Ghiță la Cluj-Napoca,* Liga Oamenilor de Cultură Bonțideni, 31 ianuarie 2011, [http://ligaoamenilordeculturabontideni.blogspot.ro/2011/01/umbra-lui-ghita-la-cluj-napoca-de-edit.html], consultat în data de 02.05.2015, ora 13.03, publicat și în Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien, februarie 2009, Codex Aureus, Gheorghe Funar und die suesse Gewehrkugel des Vaterlandes, Neuer Weg, [http://www.halbjahresschrift.homepage.t-online.de/] și [http://halbjahresschrift.blogspot.ro/], consultată în data de 02.05.2015 la ora 13.10; discuțiile și conflictele privind identitatea (etnică și/sau religioasă), Edit Szegedi, *Scrisoare către detractorii mei, Liga Oamenilor de Cultură Bonțideni, 5. Septmebrie 2012, [*http://ligaoamenilordeculturabontideni.blogspot.ro/2012/09/scrisoare-catre-detractorii-mei-edit.html*],* consultată în data de 02.05.2015, ora 13.33; literatură suplimentară: Edit Szegedi, *Die Reformation in Klausenburg,* in: Volker Leppin/Ulrich A. Wien (ed.), *Konfessionsbildung und Konfessionskultur in Siebenbärgen in der frühen Neuzeit,* Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2005, p. 77.

[198] Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința* românească, pp. 81-83.

continuității daco-romane[199], declanșând astfel un autohtonism naționalist, etnic, dar și democratic instituțional, amestecat cu elemente național-creștine, conservatoare și în același timp democratice, devenit determinant pentru constituirea, respectiv imitarea unei identități culturale occidentale. Funcția poporului român în acest construct confuz consta pe de o parte în rolul unui apărător ce se sacrifică pentru Europa creștină și pe de altă parte în cel al salvatorului militar și religios al civilizației europene creștine ce trebuia apărată de invazia islamică[200] și de barbaria asiatică.[201] Boia punctează critic faptul că românii, apropiați în fapt „occidentalismului"[202] apusean, s-au autoproclamat apărătorii, chiar precursorii Iluminismului european, în situația în care discrepanța dintre realitate și ideal nu putea fi trecută cu vederea.[203] Dr. Cosmina Tănăsoiu a constatat, pe parcursul cercetărilor privind formarea miturilor politice și culturale[204], că așa numitele „arhetipuri"[205]

---

199 Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism*, vezi p. 36: Verdery susține că, datorită „părintelui" folclorului românesc care disciplină științifică, B.P. Hașdeu, mitul originii dacice a românilor a devenit mitul politic cel mai puternic pentru construcția unității românești și ulterior narativul preferat al ideologiei comuniste și postcomuniste. Vezi Günter Holtus/Michael Metzelin/Christian Schmitt, *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, Bd. III, *Die einzelnen romanischen Sprachen und Sprachgebiete von der Renaissance bis zur Gegenwart: Rumänisch. Dalmatisch/Istroromanisch, Friaulisch, Ladinisch, Bündnerromanisch*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1989, p. 300.

200 Vezi în *Istorie și Mit în Conștiința Românească*, Humanitas București, 1997, respectiv 2017, această idee apare în subcapitolul: Constituirea panteonului național, în special la pp. 363, 375 și mai ales 126-129 și compară cu Lucian Boia, *De ce este România altfel?*, Humanitas București, ed.a 2-a 2018.

201 Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească,* pp. 84-89, 93-95.

202 *Idem*, p 27-28.

203 *Idem*, p. 90: Boia menționează deasemenea că acest discurs puternic naționalist, patriotic, romantic era tipic epocii, curentului iluminist din întreg spațiul european și perioadei naționaliste, fiind preluat ca atare de iluminiștii români după modelul vestic și adaptat discursului românesc național și eroic.

204 Cosmina Tănăsoiu, *Post-communist political symbolism: new myths – same old stories? Analysis of romanian political mythology,* [http://sar.org.ro/files/Tanasoiu.pdf], p. 114: „They are sets of simplified beliefs, which may or may not approximate reality, but which give us a sense of our origins, our identity, and our purposes". Vezi în: M. Fulbrook, *Myth-Making and National Identity: the case of G.D.R.,* in: Hosking, Schopflin, *op.cit.*, p. 72, *ibid.* „but to use it (a myth) as instrument for understanding a community or a nation".

205 Alcătuiri, substructură generatoare de sens a unei ἀρχή; ἀρχαῖος – arcă, archos.

alcătuiesc construcția de bază a formării miturilor politice, făcând posibilă transmiterea acestuia de-a lungul generațiilor.[206] Cercetătoarea distinge miturile fondatoare, bazate pe originea comună a unei comunități și atribuite unei „specii culturale", de miturile eshatologice care tematizează sfârșitul timpului sau dispariția unei comunități, având o natură politică, și precizează că mai ales miturile culturale sunt cele care se sedimentează în memoria colectivă.[207] Cele mai importante patru mituri fundamentale[208] sunt mitul unității, cel al salvării sau mântuirii, cel al teoriei conspirației și cel al epocii de aur; cercetările lui Tănăsoiu demonstrează că toate patru cu elementele lor specifice se regăsesc în miturile etnogenezei românești, devenind, din mituri politice, o dimensiune a discursurilor narativelor politice.[209] Tănăsoiu explică faptul că analiza miturilor culturale ale unei țări este esențială pentru înțelegerea celor politice. Următoarele trei mituri culturale au fost preluate de elita politică a României pentru alimentarea propriei ideologii:

„Traian și Dochia": legenda despre fiica regelui dac Decebal care s-a transformat într-o stâncă.

„Meșterul Manole": meșterul constructor Manole este personajul principal al baladei populare „Monăstirea Argeșului" și își zidește soția în zidurile mănăstirii pentru ca acestea să nu se mai prăbușească.

„Miorița"[210]: este o baladă din folclorul românesc și considerată o epopee națională a României; în acest „cântec al morții" este vorba despre miorița care îi prezice unui baci moldovean că va muri ucis de ceilalți doi ciobani, din Transilvania și respectiv Țara Românească, reprezentând astfel o imagine a luptei celor trei principate române.

---

206 Cosmina Tănăsoiu, *Post-communist political symbolism: new myths – same old stories? Analysis of romanian political mythology*, p. 112.

207 *Ibid.*, p. 116.

208 Vezi Ruxandra Cesereanu, *Imaginarul violent al românilor,* București, 2003, pp. 182-206.

209 Cosmina Tănăsoiu, *Post-communist political symbolism: new myths – same old stories? Analysis of romanian political mythology*, p. 128.

210 *Ibid.*, p. 117.

Aceste trei mituri sunt „miturile etnogenezei” din folclorul românesc în măsura în care postulează originea daco-romană a „poporului român”, folosindu-se pe această cale de elementele unificatoare reprezentate de apartenența la familia lingvistică latină și de întoarcerea strămoșilor în Europa. Cele trei povești livrează elementele cele mai importante ale construcției identitare naționale în România de care regimurile totalitare ale secolului al XX-lea s-au folosit din plin pentru a-și alimenta mașinăriile propagandistice în scopul de a furniza legitimitate și susținerea populației pentru politicile lor inumane.[211] Național-comunismul românesc, de exemplu, și-a găsit o legitimitate istorică în mitul etnogenezei conform căruia poporul român ar proveni din daci și romani. Această etnogeneză urma să evidențieze importanța istorică a poporului român în calitate de moștenitor al Imperiului roman creștin și „leagăn” al civilizației europene și în același timp să sublinieze rolul de „apărător” și „popor latin” ce s-a sacrificat și a luptat de milenii la „porțile orientului” în numele creștinătății împotriva „barbarilor”. Dată fiind ocupația străină, România nu a fost, un timp îndelungat, un teritoriu unitar, situație care a dus la lipsa unui construct național și a unei limbi naționale unificatoare, lipsă care la rândul ei a generat absența unui fundament comun al unei culturi politice. Din cauza acestei culturi politice în mare parte absente și formate târziu, național-comunismul românesc s-a folosit de geneza miturilor politice. În acest scop, a falsificat, distorsionat și instrumentalizat istoria, ajungându-se până într-acolo încât autori ca Mihai Eminescu să întruchipeze încărcătura simbolică a unui erou român. Cu alte cuvinte, aceleași mituri culturale ale etnogenezei, ancorate în memoria colectivă a unei națiuni, dau naștere pe parcursul instrumentalizării lor, pentru a sluji scopurilor puterii politice, unor mituri politice „noi”. Motivul nu se modifică, însă actorii politici

[211] Vezi Lucian Boia, *Miturile comunismului românesc*, București 1998, pp. 175-197, citat după Daniel Barbu, *Destinul colectiv, servitutea involuntară, nefericirea totalitară: trei mituri ale comunismului românesc.*

adaptează conținuturile cerințelor legitimității sistemului respectiv aflat la putere. În acest fel, formarea de mituri poate furniza mare parte din explicația pentru succesul regimului dictatorial ceaușist.[212]

Tănăsoiu numește apelarea continuă la aceleași motive o reciclare a narativelor politice adaptate doar la cerințele sistemului actual cu scopul dominării maselor. Pe parcursul acestui proces sunt inventate, revigorate sau scoase din context și instrumentalizate evenimente istorice „imaginare”, situații și „eroi”, pentru a servi discursului politic. Mai cu seamă sistemele totalitare se slujesc de această rețetă, dat fiind că suprastructura lor ideologică este mai relevantă decât cea a „sistemelor politice normale”, iar miturile reprezintă o bază de legitimare importantă a utopiei politice propagate de un regim autoritar.

Acest capitol a expus construcția statului național român și inventarea națiunii române prin apelul la miturile politice ale căror rădăcini sunt de găsit, după cum am văzut, în miturile culturale ale unei țări și care pot fi reinterpretate sau revigorate pentru a ghida discursul politic, pentru a câștiga încrederea maselor și a acumula și consolida puterea politică.

Nu în ultimul rând, miturile politice au furnizat unui sistem politic slab și instituțiilor „moderne”, create de elite și menite să servească obiectivului de menținere a puterii, un sprijin semnificativ în inventarea națiunii române și în inițierea procesului de naționalizare. În acest fel, nu putea lua naștere decât o cultură națională politică rudimentară, dat fiind că burghezia nesemnificativă numeric (sau marginalizarea ei pe criterii etnice), slăbiciunea clasei de mijloc și performanțele economice reduse ale sectorului privat (nesprijinit de stat) opuneau rezistență schimbărilor instituționale; absența acestor schimbări instituționale este vizibilă în reproducerea structurilor sociale

---

212 *Ibid.*, p. 128.

și economice tradiționale.[213] Statul și elitele României alimentate de stat blochează, încă dinainte de debutul sistemelor totalitare ca fascismul și real-socialismul, dezvoltarea unor instituții intermediare, împiedicând astfel o modernizare reală, deoarece obiectivul definit politic (depășirea înapoierii față de occidentul modern) a favorizat o întrepătrundere a sferelor puterii politice și a celor economice în dauna pieței capabile de autoreglare (aflată oricum într-un stadiu rudimentar). Societatea românească s-a dezvoltat astfel, conform lui Konrád și Szelény, între cele două războaie mondiale, respectiv în timpul crizei economice mondiale, devenind un sistem de redistribuire rațională.[214] Acest sistem favoriza colectivitatea cetățenilor, iar consumul bunurilor era reglat în sensul binelui colectiv, nu al celui individual.[215]

[213] Holm H. Sundhausen, *Wandel ohne Modernisierung. Theorien nachholender Entwicklung unter besonderer Berücksichtigung Südosteuropas,* Krista Zach/Cornelius Zach (ed.), *Modernisierung auf Raten in Rumänien*, p. 30.

[214] *Ibid.*, p. 30.

[215] Vezi Jutta Lauth Bacas/William Kavanagh, *Border Encounters. Assymmetrie and Proximity at Europe's Frontiers,* Berghahn Books, New York/Oxford, 2013, p. 28.

2. Dictaturile secolului XX

Procesul formării statelor naționale europene este considerat încheiat în secolul al XIX-lea, după Revoluția Franceză, ceea ce înseamnă că au fost înființate republici, iar monarhiile absolutiste au trecut într-o fază de tranziție. Erau nevoite să se restructureze deoarece constructul politic al monarhiei nu mai putea ține pasul cu condițiile economice ale timpului. La baza transformărilor economice se aflau industrializarea rapidă, liberalizarea relațiilor sociale, creșterea demografică și altele. În lucrarea *Die Lebensformen Europas*, Reinhard analizează această înlănțuire de factori politici, economici și sociali astfel:

> „La început a fost creșterea demografică, factor care a produs o intensificare a diviziunii sociale a muncii și, prin aceasta – cum ar fi spus Luhmann – o complexitate crescândă a vieții. Aceasta, la rândul ei, a dus pe de o parte la o interdependență mai cuprinzătoare a oamenilor, iar pe de altă parte, la formarea unui monopol public al violenței, adică al statului, în conflicte."[1]

Cele două afirmații sunt, în fond, echivalente. Reinhard dorește să evidențieze procesul de civilizare: raționalitatea este tot mai necesară pentru a depăși problemele tot mai complexe ale societăților europene. Constrângerea exterioară este înlocuită tot mai mult de constrângerea interioară, de autoconstrângere, iar mecanismele de constrângere se mută în interiorul omului însuși.[2] Argumentația lui Elias în *Über den Prozess der Zivillisation* este similară.[3] Reorganizarea constructului politic constă în aceea că monarhiile au dezvoltat primele elemente sociale, ale

---

1 Wolfgang Reinhard, *Lebensformen Europas*, p. 62.

2 *Ibid.*, p. 62.

3 Norbert Elias, *Über den Prozess der Zivillisation – Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*, 2 vol., Sorakamp Verlag, Frankfurt am Main 1976.

statului bunăstării, parțial constituționale, cu consecința că puterea nobilimii a slăbit tot mai mult. Ca urmare, suveranul și slujitorii săi s-au văzut constrânși să cedeze din puterea politică și s-o împartă cu un aparat de stat și administrativ tot mai mare. Răspunsul la această pierdere progresivă a puterii și legitimității puterii politice în favoarea unei societăți tot mai dispuse să se autoguverneze, proces inițiat de Revoluția Franceză, au fost regimurile totalitare bazate pe o uzurpare masivă și brutală a puterii și pe supunerea necondiționată a societății în raport cu mersul istoriei interpretat în cheie ideologică.[4]

Din acest motiv, România trebuie privită mereu în context internațional. La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, marile puteri angajate în lupta pentru resurse intraseră în epoca imperialismului, în timp ce politica națională și externă a României se afla în această privință încă la începuturi. Germania se lupta în Europa cu marile puteri coloniale Franța și Marea Britanie pentru teritorii și putere economică, însă își urmărea planurile imperialiste cu precădere în regiunea balcanică.[5] În acest context, România era extrem de

---

[4] Walter Rothholz, *Anmerkungen zur politischen Kultur Rumäniens*, p. 39.

[5] Maria Todorova, *Balcanii și Balcanismul.*Humanitas, București, 1997, pp. 268-269: „Singura excepție reală în acest sens a fost România, care și-a păstrat aristrocrația pământeană în ciuda unui secol de stăpânire fanariotă; în orice caz, acest fapt trebuie explicat prin statutul special al principatelor dunărene anterioare ca teritorii vasale, fapt care explică și particularitățile din structura socială și economică a României.[…] Pe lîngă Patriarhat și fanarioți, Imperiul Otoman nu a creat sau sprijinit elitele politice printre nemusulmani care erau interesați de existența acestora, și chiar și aceste două instituții loiale au fost înstrăinate dupa 1820. […] „Imperiul Otoman a lăsat o moștenire mai concretă în domeniile economice și sociale. Există mai multe caracteristici commune aproape tuturor societăților balcanice care pot fi atribuite în mod direct prezenței otomane. Aceste trăsături fundamentale au fost absente din dezvoltarea societăților balcanice medieval, care evoluau mai mult sau mai puțin pe linia dezvoltării generale a feudalismului European, nu numai în variant bizantină, ci și prin prezența direct a elementelor occidentale după cucerirea Constantinopolului ăn 1204. Prima dintre aceste caracteristici este absența unei nobilimi pămîntene. Nu e vorba doar de eliminarea aristrocrației creștine locale, ci și de distrugerea oricărei oportunități de formare a unei clase nobiliare pământene care ar fi putut evolua independent în cadrul statului puternic centralizat.”, vezi pp. 268-269.

importantă, fiind o țară bogată în resurse[6]; datorită poziției strategice la Marea Neagră și la Dunăre, precum și resurselor bogate de petrol, lemn și cereale, a devenit un important partener comercial pentru Germania al cărei obiectiv era să se poziționeze înaintea Franței și Marii Britanii în relațiile comerciale cu România.[7] În 1913 Germania deținea 27,34% din totalul capitalului de investiții în petrol. Marea Britanie, Olanda și SUA furnizau 92% din capitalul de investiții, în timp ce doar 8,10% din industria petrolieră română era în mâinile industriașilor români.[8] Acest interes față de petrol este generat de cea de a doua revoluție industrială care se desfășurase deja în Europa occidentală și în America și a reprezentat începutul celei de a treia revoluții tehnologice din energie care a inițiat o nouă treaptă de evoluție a capitalismului și o nouă epocă de „civilizare" a lumii apusene. În decursul celei de a doua revoluții industriale orașele și comunele din Europa și America au fost racordate la rețelele de energie electrică. Inventarea motorului cu combustie internă a contribuit la o creștere considerabilă a mobilității economice și private. Raporturile spațiu-timp au fost răsturnate aproape complet, iar fenomenele sociale inedite precum migrația, creșterea demografică, urbanizarea, mobilitatea socială și interconectarea au avut efect de catalizator a unei creșteri economice capitaliste imense, încurajat masiv

6 Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism,* vezi p. 43.

7 Vezi C. Neagu/D. Marinescu/R. Georgescu, *Fapte din umbră,* vol. II, Editura politică, București 1977, p. 127.

8 Krista Zach, *M. Gormsens Modernisierungskonzept für die rumänische Agrarwirtschaft (1939-1945*), p. 127. Zach/Cornelius Zach (ed.), *Modernisierung auf Raten in Rumänien,* p. 273: „În 1939, cu puțin înainte de izbucnirea celui de al Doilea Război Mondial, Germania a încheiat cu România așa numitul „pact al petrolului". Experți ca Madgearu (pe care această atitudine l-a costat viața, în 1940 a fost ucis de un comando legionar), (Bathory, cu citate din operele lui Madgearu, introducere I-XXX, aici IX) au atras atenția asupra pericolului unei exploatări coloniale și unei înstrăinări a economiei românești reprezentat de partenerul politic al Regelui Carol al II-lea" (Agrarian Revolution in Roumania, Cambridge 1924). Cu privire la aceste aspecte vezi și analiza foarte exactă a exportului de petrol și pactului petrolului de Călin Radu Ancuța, *Die deutsch-rumänischen Wirtschaftsbeziehungen während der Kriegsjahre 1940-1944,* pp. 333-370. Din: Krista Zach, *M. Gormsens Modernisierungskonzept für die rumänische Agrarwirtschaft (1939-1945*), în: Zach/Cornelius Zach (ed.), *Modernisierung auf Raten in Rumänien*

de noile moduri de producție, de relațiile de muncă modificate și de un consum în creștere. John D. Rockefeller[9] a înființat în 1868 *Standard Oil Company of Pennsylvania*, realizând că deținerea rafinăriilor reprezenta cheia succesului în afacerile cu petrol, dat fiind că asigura controlul asupra transportului și comercializării produselor finale.[10]

> „Petrolul rafinat oferea combustibilul necesar pentru a permite aproape tuturor oamenilor să conducă o mașină".[11]

Legendarul „American way of life" din societățile capitaliste urma să modifice în acest fel profund valorile omului modern.[12] Aici se poate observa nu doar debutul economiei de piață globale capitaliste, ci și o competiție pentru resurse tot mai acerbă între actorii internaționali și națiuni – debutul epocii industriei de război.

Cu cât este mai dezvoltat sistemul economic capitalist al unei națiuni[13], cu atât mai bine structurată este alcătuirea ei internă cu

---

[9] Sunt interesante ideile lui Rockefeller, capitalist și utilitarist convins. Vezi în acest sens John D. Rockefeller, *An was ich glaube,* în: Christoph Fehige/Georg Meggle/Ulla Wessels (ed.), *Der Sinn des Lebens,* Deutscher Taschenbuchverlag, München 2004, p. 356.

[10] Jeremy Rifkin, *Die empathische Zivilisation*, pp. 285-286: „A încheiat contracte preferențiale cu societățile de căi ferate, ulterior a cumpărat conducte. În 1879 Standard Oil Company controla deja toate marile companii petroliere care urmau să-și pună amprenta asupra celei mai mari industrii a lumii; printre ele se numărau Standard Oil Company of New Jersey, Gulf Oil, Humble Oil, Atlantic Refining Company, Sinclair Oil, Standard Oil of Indiana, Phillips 66, Sucony, Sun, Union 76 și Texaco. În total, 26 de companii dețineau împreună două treimi din capitalul acestei branșe, 60% din instalațiile de foraj, 90% din conducte, 70% din rafinerii și 80% din rețelele de distribuție."

[11] *Ibid.*

[12] *Ibid.* p. 286: „La Detroit s-a deschis în 1911 prima benzinărie din Statele Unite. Viteza amețitoare a producției de automobile a însemnat pentru industria petrolieră o cerere inepuizabilă de combustibil […]. Companiile petroliere erau nevoite să-și extindă continuu explorările și deschideau aproape săptămânal puțuri noi de petrol (în 1916 existau 3,4 milioane de mașini în SUA, în 1930 deja mai mult de 23, 1 milioane de automobile, Yergin 1993, p. 269). […] Automobilele au devenit pentru tot secolul XX inima capitalismului industrial […], mai ales pentru că industria producătoare de automobile era conectată la alte ramuri ale industriei. În anii 60 mașinile înghițeau 20% din oțelul, 12% din aluminiumul, 10% din cuprul, 51% din plumbul, 95% din nichelul, 35% din staniul și 60% din cauciucul folosite în SUA (Mowbray 1969, p. 15).

[13] Karl Marx/Friedrich Engels, *Ideologia germană*: *Critica filozofiei germane moderne în persoana reprezentanților ei Feuerbach, B. Bauer și Stirner și a socialismului german în persoana diferiților*

formele de muncă incluse în ea; cu cât este mai progresist modul în care știe să organizeze munca, cu atât mai bun este sistemul social și mai ridicat nivelul de trai.[14] Odată cu puterea economică a unei națiuni crește și puterea ei politică, inclusiv influența pe arena internațională. Puterea crescută și raționalizată va culmina, în forma ei cea mai violentă, în secolul al XX-lea în cele două războaie mondiale, ceea ce ne duce din nou la dictaturile din România secolului al XX-lea, deoarece ambele dictaturi au apărut în perioade dificile din punct de vedere economic și ambele s-au legitimat politic prin naționalism și prin promisiunea modernizării României pe baza stabilității economice și a creșterii economice. Piatra de temelie a culturii politice române este securizarea puterii politice și economice în fața intensificării amenințării externe[15], indiferent de formele acesteia, pentru a se urmări, după cum vom vedea în cele ce urmează, obiectivul creșterii economice, al bunăstării și modernizării, precum și al constructului statului național.

2.1. Epoca dictaturilor muncitorești și dominația totalitară

Pentru a înțelege evoluția culturii politice din România înspre un spațiu al activității sociale, trebuie să aruncăm o privire asupra dictaturilor muncitorești din secolul XX. Ele arată în ce măsură s-a

---

lui profeți, în Opere, Volumul 3, Editura Politica 1958, Feuerbach. Opoziția dintre concepția materialistă și cea idealistă, pp. 21-22: „Raporturile dintre diferite națiuni depind de gradul în care fiecare dintre ele și-a dezvoltat forțele poductive**, diviziunea muncii și relațiile interne. Această teză este unanim recunoscută. Dar nu numai raporturile dintre o națiune și alta, ci și întreaga structură lăuntrică a națiunii depinde de gradul de dezvoltare a producției ei și a relațiilor ei interne și externe. Măsura dezvoltării forțelor de producție ale unei națiuni este indicată în modul cel mai evident de gradul de dezvoltare a diviziunii muncii. Orice forță productivă nouă, în măsura în care nu este o simplă extindere cantitativă a forțelor productive deja cunoscute (de exemplu luarea în cultură a unor noi pămînturi), are drept urmare o nouă dezvoltare a diviziunii muncii." https://www.marxists.org/romana/m-e/opere/Karl-Marx-Friedrich-Engels-Opere-vol-03.pdf, digitalizare Liviu Iacob.

14 Vezi statistica p. 79, nota de subsol, din Helmut Thome, *Wertewandel in Europa,* pp. 386-444.

15 Pactul Hitler-Stalin și Pactul de la Varșovia.

dezvoltat organizarea muncii și modul în care cultura politică a fost utilizată ca instrument al puterii totalitare[16] pentru a definitiva constructul națiunii române. Vor fi analizate apoi consecințele grave pe care aceste evoluții le-au avut asupra procesului de modernizare și democratizare.

O bază teoretică adecvată acestei teme a fost formulată de Hannah Arendt în *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft* [*Originile totalitarismului*]; ideile expuse în această lucrare pot fi de ajutor în reconstrucția evoluției românești în epocile dictaturilor. Importante sunt mai cu seamă acele transformări din România care corespund conceptului de „pretenție totalitară și gradului de politizare și centralizare în condițiile unei absențe voite a actorilor autonomi intermediari".[17] Kollmorgen face următoarea constatare:

> „Această „amenințare" a devenit o realitate cumplită în cel puțin trei faze ale totalitarismului din Europa de est (URSS: 1927-1953/56, în Europa centrală și de est: 1948-1953/56): din hiperpolitizare s-a ajuns la – după cum a formulat Hannah Arendt – „atomizarea societății", adică la un sistem de putere nepolitic în sensul arendtian (Arendt 1951/86). Din pretenția unei restructurări totale, radicale, extinse asupra tuturor domeniilor vieții, au rămas din cauza regimului de teroare generator de spaimă doar paralizie, încremenire și chiar regres."[18]

---

16 Vezi Manfred Funke, *Braune und rote Diktaturen. Zwei Seiten einer Medaille? Historikerstreit und Totalitarismustheorie,* în: Eckhard Jesse (ed.), *Totalitarismus im 10. Jahrhundert,* Bundeszentrale für Politische Bildung, 1996, p. 152: „Termenul totalitar a fost lansat în 1923 de Giovanni Amendola atunci când a criticat acțiunile hoardelor fasciste ale lui Mussolini ca fiind un fenomen nou de atitudine politică, numind acest fenomen „sistema totalitario". Caracteristica acestui sistem este tendința de acapara puterea absolută și incontrolabilă în politică și administrație". *ibid.*, pp. 152-153 […]. „Vorbim de o putere totalitară atunci când reunește anularea separării puterilor în stat, anularea pluripartidismului și a controlului puterii prin alegeri secrete, precum și anularea unei justiții independente cu un control total asupra instrumentelor de exercitare a puterii, legitimată fiind de o ideologie orientată spre impunerea radicală a unui model social".

17 Raj Kollmorgen, *Gesellschaftstransformation als sozialer Wandlungstyp,* Eine komparative Analyse, p. 17.

18 Raj Kollmorgen, *Gesellschaftstransformation als sozialer Wandlungstyp,* Eine komparative Analyse, p. 17.

Ideologia rasială și politicile de omogenizare și represiune practicate de dictaturile din secolul al XX-lea, născute din contextul evoluțiilor capitaliste și imperialiste, au reprezentat un factor decisiv în etapele de modernizare parcurse de România. Analiza implementării practicilor de putere ideologică și dictatorială în societățile moderne ale Europei, cum au fost cele ale comunismului bolșevic și cele ale național-socialismului german, contribuie la înțelegerea principiilor raționalității tehnice. Raționalitatea tehnică, pusă, prin intermediul diverselor ideologii politice, în slujba organizării raționale a muncii și societății, devine purtătorul procesului de modernizare a României care trebuie cercetat în contextul preluării puterii de către regimurile totalitare.

Cu toate că dictatura național-socialistă și cea comunistă se aseamănă în formă, ele sunt totuși radical diferite în ceea ce privește conținutul, obiectivele și realizarea politică și economică a acestora; „dictatura nazistă" urmărea o hegemonie motivată de considerente rasiale, în timp ce „dictatura roșie" miza pe lupta de clasă socialistă și pe economia politică.[19] Ambele operau cu instrumentul bio-puterii sau bio-politicii, ce corespund unui termen lansat de Foucault în lucrarea *Der Wille zum Wissen*. Foucault definește termenul de bio-politică drept angrenajul de tehnici moderne de exercitare a puterii care controlează „viața" prin tehnicile biologice și politice ale disciplinei, controlând, prin reglementarea populației, inclusiv moartea pentru a o „folosi" în interesul menținerii și reproducerii ei ca instrument al sistemului capitalist.

Giorgio Agamben explică în introducerea la *Homo Sacer* că pentru Foucault bio-puterea a transformat oamenii, la nivel de specie și de individ, în „simple trupuri vii utilizabile în strategia politică". Creând prin „tehnologiile adecvate" și prin „controlul disciplinar" al bio-puterii asupra populației „trupurile docile ale celor de care avea nevoie", ea a sprijinit „dezvoltarea și triumful" capitalismului.[20] Agamben în schimb vede în biopolitica modernă, la fel ca Arendt, mai ales deplasarea

---

[19] *Ibid.*, p. 155.

[20] Giorgio Agamben, *Homo Sacer. Die souveräne Macht und das nackte Leben*, Sorakamp Verlag, Frankfurt a. Main, 2002, p. 13.

intereselor politice care s-au orientat mai mult asupra „vieții pur și simplu” dat fiind că *zoe* și *bios* se suprapun tot mai des. În acest fel, pentru Agamben se dezvăluite tot mai mult „fundamentul ascuns pe care se sprijină întregul sistem politic”.[21] Formulează în felul următor:

> „Se pare că, odată cu procesul de disciplinare, prin care puterea de stat transformă omul ca ființă în obiectul ei specific, s-a pornit un alt proces care coincide în mare cu nașterea democrației moderne și în care omul ca ființă nu se mai prezintă drept obiect, ci drept subiect al puterii politice”.[22]

Evidențierea tehnicilor de exercitare a puterii care stau la baza sistemelor totalitare slujește nu doar înțelegerii contextelor istorice, politice și economice, ci și reprezentării modului în care evoluția tehnologică a relațiilor de producție capitaliste și forțele acestora au influențat evoluția istoriei României și tendințele de modernizare ale țării, în care, conform lui Reinhard, anumite evenimente pot duce la cauzalități imprevizibile ce vor afecta generațiile următoare; cu alte cuvinte, cauzele anumitor evenimente nu sunt mereu de căutat acolo unde s-ar fi presupus inițial că ar fi. Din acest motiv, istoria României ar trebui privită mai puțin liniar și mai degrabă dialectic.

2.1.1. Unificarea și politica omogenizării

În cele ce urmează vom insista mai mult, apelând la Arendt, asupra bazelor atitudinilor și ideologiilor rasiste și antisemite.[23]

---

[21] *Ibid.*, p. 19.

[22] *Ibid.*

[23] Eric D. Weitz, *From Vienna to the Paris System: International Politics and the Entangled Histories pf Human Rights, Forced Deportation, and Civilizing Missions,* American Historical Review, University of Chicago Press, 2008, p. 1323: „Primul genocid al secolului al XX-lea a fost comis de către armata germană asupra triburilor Herero și Nama din Africa de sud, astăzi Namibia, sub comanda locotenentului Lothar von Trotha, comandantul trupelor germane, din motive de ideologie rasistă. Cu această ocazie au fost uciși 60-80% dintre Herero și 40-60% dintre Nama și a fost introdus sistemul apartheid care a prevăzut spații pentru așezări și locuințe separate pentru toate triburile, pașapoarte pentru toți africanii, pedepse corporale „raționale” și un sistem de supraveghere”. (Vezi National Archives of Namibia relating to the districts of Okahandja and Reheboth: BRE 14/B.10.a/1; BRE 22/E.1.c/10; BRE 26/E.1.8.1./; DOK 29/E.4.1., vol. 5, 25, 17, 31; DOK29/E.4.d, vol. 7/17RS. Vezi deasemenea Jürgen Zimmrer, *Deutsche Herrschaft über Afrikaner: Staatlicher Machtanspruch und Wirklichkeit im kolonialen Namibila* (Münster, 2002).

Începuturile antisemitismului modern se află, conform lui Arendt, în secolul al XIX-lea, când au luat naștere mișcări antisemite mai ales în Austria și Franța. Antisemitismul se manifestă însă pe cuprinsul întregii Europe, nicidecum doar în Germania.[24] „Ura față de evrei manifestată în Polonia și România a depășit în intensitate", susține Arendt, „tot ceea ce cunoaștem din țările vest – și central-europene, și, altfel decât în acestea, nu s-a datorat unor cauze politice, ci în principal economice".[25] Arendt vede cauza acestei stări de lucruri în faptul că țările estice ca România aveau dificultăți în edificarea propriului stat național. Tânărul guvern național din România nu a fost în măsură să rezolve conflictele etnice și să reformeze o societate de tip feudal, astfel încât nobilimea, care în marea ei majoritate aparținea populației minoritare din România, și-a menținut nealterată poziția de putere, frânând formarea unei burghezii românești. Componența etnică a Transilvaniei se prezenta în 1920 astfel: 57% români, 26,5% maghiari, ca. 10% germani și ca. 6,5% din alte grupuri etnice[26]; această configurație etnică rămas neschimbată până în 1930. În 1910, în timpul Austro-Ungariei și la apogeul politicii de maghiarizare, 53,8% din populația Transilvaniei erau români, iar 31,6%, maghiari.[27] Lucian Leuștean explică reducerea populației maghiare cu ca. 5% nu prin politicile de

---

[24] *Ibid.*, și Hannah Arendt, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, Piper Verlag, München 2009, p. 98.

[25] *Ibid.*, p. 84.

[26] *Buletinul Statistic al României*. Seria IV, vol. XV, nr. 3, 1920, pp. 156-7. Această statistică ia în considerare toate teritoriile de dincolo de Carpați care făcuseră parte din Austro-Ungaria (prin urmare, și Banatul și Maramureșul). Din: Lucian Leuștean, *Rumänische Mehrheit und Ungarische Minderheit,* în: Flavius Solomon/Alexander Rubel/Alexandru Zub (ed.), *Südosteuropa im 20. Jahrhundert, Ethnostrukturen, Identitäten, Konflikte,* Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"/Hartung-Gorre Verlag, Iași/Konstanz, p. 102.

[27] Ioan Bolovan/Sorina Bolovan, *Contribuții privind structura etnică și confesională a Transilvaniei în sec. XX,* în: Sabin Manuila, *Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între sec. XVI-XX,* Sorina Bolovan/Ioan Bolovan (ed.). Cluj-Napoca 1995, p. 159, în: Lucian Leuștean, *Rumänische Mehrheit und Ungarische Minderheit,* în: *Südosteuropa im 20. Jahrhundert, Ethnostrukturen, Identitäten, Konflikte,* p. 102.

românizare[28], ci prin exodul a aproximativ 200.000 de maghiari în perioada 1918-1924[29] și prin diferențierea etnică, susținută de statul român, a șvabilor dunăreni, armeni sau slovaci deja asimilați de maghiari.[30] La nivel național, românii reprezentau în 1930 71,9%, iar maghiarii, cea mai mare minoritate etnică, 7,9% din totalul populației.[31] Leuștean susține că, din punct de vedere statistic, maghiarii nu reprezentau un obstacol în calea consolidării statului român. Un sfert din populația Transilvaniei era de etnie maghiară, dar alcătuit din fostele elite ale puterii economice, culturale și sociale din regiune, a căror atitudine binevoitoare trebuia câștigată. Acest grup furniza în continuare cei mai influenți actori economici din regiune, iar printre ei se aflau și evreii maghiari reprezentând aproximativ 3,2%.[32] Românii înșiși alcătuiau pe atunci, după cum spune Leuștean, mai mult sau mai puțin „proletariatul național”, trebuind, așadar, să formeze o clasă de mijloc și o elită națională „proprii”, demers ce ar fi necesitat o revoluție socială cu tentă națională.[33] Problema generală a

---

28 Citat din Ilyes (ca nota 2), p. 58f, din: Lucian Leuștean, *Rumänische Mehrheit und Ungarische Minderheit,* în: Flavius Solomon/Alexander Rubel/Alexandru Zub (ed.), *Südosteuropa im 20. Jahrhundert, Ethnostrukturen, Identitäten, Konflikte,* Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”/Hartung-Gorre Verlag, Iași/Konstanz, p. 102.

29 Cu privire la exodul maghiarilor din Transilvania vezi Istvan Mocsy, *Partition of Hungary and the Origins of the Refugee Problem,* în: War and Society in East Central Europe, vol. VI, Essays on World War I: Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon. Ed. De Bela K. Kiraly și alții, New York 1982, pp. 491-508, din: Lucian Leuștean, *Rumänische Mehrheit und Ungarische Minderheit,* p. 103.

30 Bolovan (ca nota 288), p. 160f., în: Lucian Leuștean, *Rumänische Mehrheit und Ungarische Minderheit,* p. 103.

31 Citat din Irina Livezeanu, *Cultura și naționalism în România Mare, 1918-1930.* București 1998, p. 19, în: *Rumänische Mehrheit und Ungarische Minderheit,* în: Flavius Solomon/ Alexander Rubel/Alexandru Zub (ed.), *Südosteuropa im 20. Jahrhundert, Ethnostrukturen, Identitäten, Konflikte,* Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”/Hartung-Gorre Verlag, Iași/Konstanz, p. 103.

32 Citat din Bolovan (ca nota 288), p. 159. Vezi D. Scharry, *The Jewish Policy in Great Romania between the Two World Wars,* în: *The Jews in the Romanian History,*

33 Citat din C.A. Macartney, *Hungary and Her Successors, The Treaty of Trianon and Its Consequences, 1919-1937,* Oxford 1937, p. 287, în: Lucian Leuștean, *Rumänische Mehrheit und Ungarische Minderheit,* p. 104.

minorităților se datorează faptului că în România constituția de la 1866 stipula că cetățenia putea fi acordată doar străinilor de religie creștină, astfel încât majoritatea evreilor, de exemplu, au rămas apatrizi până la sfârșitul primului război mondial, putând fi oricând deportați în străinătate ca „vagabonzi”. Din această cauză Marile Puteri au pretins în 1878, la Congresul de la Berlin, ca tuturor evreilor să le fie acordată cetățenia. Serbia și Bulgaria s-au conformat, România însă doar formal. Conform lui Lazare, din cele 1075 de cazuri de încetățenire publicate atunci, 600 reprezentau evrei căzuți deja în război.[34] Bazându-se pe un studiu, Boia afirmă că în 1899 în capitala Moldovei, Iași, care număra 76.277 de locuitori, trăiau doar 26.747 români, în timp ce peste jumătate din populația orașului (48.530) era de origine evreiască.[35]

La sfârșitul secolului al XIX-lea, la București, oraș cu 250.000 de locuitori, trăiau 32.000 de catolici și protestanți și 31.000 de musulmani. Cifrele arată că un sfert din populația capitalei nu era de etnie română și de confesiune ortodoxă; situația era întru totul similară în alte regiuni ale României, de exemplu în orașele transilvane, unde românii reprezentau mai ales în orașe o minoritate față de locuitorii de origine germană sau maghiară.[36] Cu toate acestea, Marile Puteri au tolerat situația apatridă a evreilor din România la conferința de pace ce

---

34 Mariana Hausleitner, *Minderheitenpolitik in Rumänien*, în: Larisa Schippel (ed.), Im Dialog: Rumänistik im *deutschsprachigen Raum*, Frankfurt am Main, 2004, p. 361.

35 Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, p. 66.

36 *Ibid.*, vezi Lucian Leuștean, *Rumänische Mehrheit und Ungarische Minderheit*, p. 104: […] „orașele Transilvaniei trebuiau mai întâi românizate, deoarece românii reprezentau până în 1930 doar 35% din locuitori, în timp ce maghiarii erau 38%, germanii 13%, iar evreii maghiarizați, 10,5%” (citat din Bolovan, p. 159) […] „procentul evreilor maghiarizați era la începutul perioadei interbelice de peste 50%”,și p. 105 (vezi Zivi, Hartmann, *The Issue of the Jewish Identity in Transylvania between the Two World Wars*, în: *The Jews in the Romania History*. Ion Stanciu (ed.), București 1996, p. 190) și p. 104: „De abia în 1992, după aproximativ 70 de ani de administrație românească, românizarea s-a realizat cu o creștere de ca. 75% de populație urbanizată românească”.

a urmat Războaielor Balcanice[37] din 1912/1913, pentru a nu-și afecta propriile interese economice.[38] Situația evreilor nu s-a ameliorat în urma faptului că în anul 1912 reprezentau 3,5% din totalul populației (239.967 locuitori), după ce între 1904 și 1912 au emigrat 13.777 de evrei, iar 9288 au fost expulzați, astfel că până la Primul Război Mondial o treime din populația evreiască părăsise România. Mai ales după unirea din 1918, care a dus la dublarea teritoriului României prin câștigarea unor noi regiuni în care trăiau grupuri mari de evrei, maghiari, germani și slavi, problema nesoluționată a minorităților a devenit tot mai sensibilă.[39] Antisemitismul din România a fost amplificat de faptul că singura categorie socială similară unui model occidental de clasă de mijloc era alcătuită, conform lui Arendt, din evrei. Din perspectiva dezvoltării economice, în țările est-europene evreii erau în fond nesemnificativi, participând aici, la fel ca în Europa de vest, prea puțin la antreprenoriatul industrial pentru a putea dezvolta o burghezie capitalistă, întreținând în schimb o monopolizare ineficientă și haotică a comerțului cu amănuntul

[37] Eric D. Weitz, *From Vienna to the Paris Systems: International Politics and the Entangled Histories of Human Right, Forced Deportations, and Civilized Missions,* pp. 1322-1323: „Indeed, following the Balkan Wars, treaties among Greece, Bulgaria, and the Ottoman Empire led to new rounds of deportations, each designed to make the respective states more homogeneous. (Stephan Ladas, The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece, and Turkey (New York, 1932, 15-16). Tens of thousands of Muslims were forced out of their homelands and fled to Anatolia, and some 100 000 Pontic Greeks were compulsorily removed beginning in 1913. The deportations continued during World War I”. (Adanir and Kaiser, *„The Migration, Deportation, and Nation-Building”,* 280, 283-284; Fikret Adanir, „Etnicities in Thrace: From Imperial Core to National Periphery, 1850-1950s” (paper prsented at the Borderlands Final Conference, Herder-Institut, Marburg, Germabny, May 17-20, 207), cited by permission. See also Dozvinar Kévonian, Refugiés et diplomatie humanitaire: Les acteurs europeens et la scéne proche-orientale pendant l’entre-deux-guerres (Paris, 2004), pp. 195-207.

[38] Mariana Hausleitner, *Minderheitenpolitik in Rumänien,* p. 361: „Bismarck nu a mai intervenit în favoarea evreilor români după ce guvernul român a preluat compania de căi ferate a lui Stroussberg, al cărui faliment a pus în pericol mulți acționari germani”. Citat din Fritz Stern: Gold und Eisen. Bismarck und sein Bankier Bleichröder, Reinbeck 1988, pp. 490-547.

[39] *Ibid.*, p. 362, citat din Leon Ghelerter, *Descreșterea populației izraelite în România 1899-1912,* în: Convorbiri sociale, 1, 1916, pp. 10-11.

cu produse de consum și fiind marcați de sărăcie, erau resimțiți totuși ca o amenințare politică și socială pentru că se situau din punct de vedere social exact în punctul din care era așteptată evoluția unei burghezii românești.[40]

Un alt motiv pentru intensitatea cu care s-a manifestat antisemitismul în Europa de est și mai ales în România ar putea fi, după Dumitru Ivănescu, faptul că după asasinarea țarului Alexandru al II-lea antisemitismul rus s-a intensificat silind mulți evrei ruși să emigreze. În drumul lor spre Palestina și Statele Unite, aceștia au trecut prin Moldova, apoi prin Regatul României, ceea ce a determinat statul român să adopte o serie de măsuri legislative cu caracter restrictiv față de „străini”. Persoanele aparținând altor religii și vorbind alte limbi au fost dezavantajate în mod special pentru a se întări majoritatea de etnie română.[41]

Aceste tensiuni între români și minorități, mai ales cea maghiară, au fost acutizate de problemele de comunicare lingvistică. Majoritatea familiilor românești au respins în timpul monarhiei austro-ungare politicile de maghiarizare, la fel cum maghiarii respingeau românizarea, astfel că în anii 20 existau relativ puțini români care să stăpânească limba maghiară și încă mai puțini maghiari care să vorbească româna. Pe lângă asta, sentimentul unei superiorități teritoriale și politice cu rădăcini istorice întreținea în majoritatea maghiarilor o anumită aversiune față de limba și cultura română.[42] Imaginea românilor în

[40] Hannah Arendt, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, pp. 84-85.7

[41] Dumitru Ivănescu, *Die Emanzipation einer Minderheit. Die Geschichte der rumänischen Juden vom Ende des 19. Bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts,* în: Flavius Solomon/Alexander Rubel/ Alexandru Zub (ed.), *Südosteuropa im 20. Jahrhundert, Ethnostrukturen, Identitäten, Konflikte,* Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”/Hartung-Gorre Verlag, Iași/ Konstanz, 2004, p. 97.

[42] Citat din A.M.A.E., Fond 71/1920-1944, Transylvania, Propaganda revizionistă ungară, vol. 1, vezi Lucian Leuștean, *Rumänische Mehrheit und Ungarische Minderheit,* în: Flavius Solomon/Alexander Rubel/Alexandru Zub (ed.), *Südosteuropa im 20. Jahrhundert, Ethnostrukturen, Identitäten, Konflikte,* Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”/ Hartung-Gorre Verlag, Iași/Konstanz, 2004, p. 105.

societatea maghiară de dinainte de 1918 arată mentalitatea diferită a acestor două grupuri etnice și demonstrează că în această situație existau foarte puține posibilități de comunicare și foarte puțini factori comuni. Stereotipurile și prejudecățile marcau imaginea ambelor grupuri. „Dacă evreul era 'lacom', slovacul 'prost' și sârbul 'aprig', românul era 'murdar'".[43] Asemenea afirmații arată foarte clar că minoritatea maghiară nu se acomoda decât cu mare reticență și aversiune la noua „stăpânire românească".[44] Românii erau considerați un popor înapoiat în interiorul monarhiei austro-ungare, bețivi și răzbunători, analfabeți mincinoși care nu munceau decât strictul necesar pentru a supraviețui.[45]

Politica de omogenizare a guvernului român care căuta să asigure noua poziție de putere și constructul națiunii române implica, între altele, condiții mai dificile de accedere la educația școlară pentru minoritățile din România și, în aceeași măsură, conflicte legate de proprietatea de terenuri și de reforma dreptului de proprietate de după 1918, conflicte care nu au fost aplanate pe tot parcursul secolului al XX-lea. În afară de asta, centralizarea administrației publice[46] a contribuit la faptul

---

[43] Citat din Andrea Petö, *The Image of a Remote Enemy, in Pride and Prejudice. National Stereotypes in 19th and 20th Century Europe East to West,* ed. László Kontler, Budapesta, 1995, p. 199. Vezi Lucian Leuștean, *Rumänische Mehrheit und Ungarische Minderheit,* pp. 107-108.

[44] *Ibid.*, p. 108: „După Nicolae Iorga, maghiarii s-au retras pe pozițiile nobilimii strâns unite, disprețuite, care nu vrea să întrețină relații cu fostul popor de iobagi". Vezi Nicolae Iorga, *România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național.* Ediția a 2-a, București, p. 40.

[45] *Ibid.*, pp. 106-108: Citat din Mariann Nagy, *Nineteenth Century Hungarian Authors on Hungary's Ethnic Minorities,* în: *Pride and Prejudice. National Stereotypes in 19th and 20th Century Europe East to West,* ed. László Kontler, Budapesta, 1995, p. 40.

[46] *Ibid.*, pp. 106-107: Leuștean constată că, în legătură cu aceste probleme, corupția a avut în mod neașteptat efecte pozitive asupra relațiilor româno-ungare, reprezentând un factor de comunicare și înțelegere care a dus la aplanarea multor conflicte, dat fiind că mulți membri ai minorităților aveau de ales, în situații de conflict, între a înainta o petiție la Liga Națiunilor ori a mitui un funcționar român, iar această a doua cale se dovedea fără îndoială a fi mai de succes. C. A. Macartney scria în 1937: „Mita poate rezolva o mulțime de probleme. Venalitatea românilor, mi-a spus cu cinism un evreu bătrân, este Geneva noastră".

că deja din perioada interbelică, dar mai ales de la al doilea Război Mondial încoace, aproximativ 2 milioane de oameni aparținând mai ales minorităților germană, iudaică, maghiară și romă au emigrat din România.[47] Celelalte 15 minorități din România, printre care croații, bulgarii, slovacii, rușii, ucrainenii, turcii, tătarii etc. au rămas, nu au reprezentat o problemă pentru statul român și nici nu și-au perceput propriul statut de minorități drept problematic.[48]

„Emigrația evreilor s-a încheiat aproape complet încă în epoca Ceaușescu pentru că recensământul din 1992 a consemnat doar 8595 de cetățeni de origine iudaică, deci nu cu mult mai mult de un procent din totalul evreilor consemnați în România în 1930 […]. În 2002 doar 5870 de cetățeni români s-au înregistrat drept evrei; în timp ce minoritatea germană număra înainte de război aproximativ 800 000 de persoane, la recensământul din 2002 s-au înregistrat doar 60 088 de germani, deci 7,5 %, deoarece primul val de emigrări a avut loc între 1944 și 1950, cel de a doilea după 1967, iar cel de al treilea și cel mai masiv între 1988 și 1991."[49] Din cauza mișcărilor naționaliste tot mai puternice în contextul disoluției, în Europa, a sistemului feudal pe baze monarhice, minoritățile etnice apăreau în etapa de dezvoltare națională a României ca un factor perturbator, fiind asociate în interiorul unui

---

47 Andrei Roth, *Abwanderung aus Rumänien.* În: Anton Sterbling (ed.), *Migrationsprozesse. Probleme von Abwanderungsregionen. Identitätsfragen,* Beiträge zur Osteuropaforschung, vol. 12, Krämer Verlag, Hamburg, 2006, pp. 61-62: „Printre ele era minoritatea cea mai numeroasă, cea a maghiarilor cu 1,6 milioane, germanii și evreii cu ca 800 000, la care se adăugau romii", al căror număr, rămas până azi necunoscut, este estimat la ca 1,5 – 2,5 milioane, rămânând însă incert.

48 *Ibid.*, pp. 61-62. „Există, în România, 19 minorități etnice reprezentate în Parlament", vezi Andrei Roth, *Gehen oder Bleiben? Dilemmata der Emigration aus Rumänien,* în: Armin Nassehi (ed.), *Nation, Ethnie, Minderheit. Beiträge zur Aktualität ethnischer Konflikte,* Böhlau Verlag, Köln/Weimar/Wien, 1997, p. 433.

49 *Ibid.*, p. 62: „Procesul de emigrare al maghiarilor nu s-a încheiat încă: între 1992 și 2002 au emigrat ca 11,8% (acest număr mare de emigranți se explică însă și prin factori cum ar fi căsătoriile mixte, asimilarea sau scăderea demografică din cauze naturale) și a continuat între 2002 și 2004." Vezi p. 63.

construct național „omogen" cu „străinul".[50] Pe de altă parte, națiunea „română" dorea să se elibereze și de populația minoritară anterior privilegiată, cum era cea maghiară, și de superioritatea ei politică, economică și socială, și să se afirme prin încercarea de a o asimila. După 1918 s-a ajuns în Româna foarte rapid la formarea unor partide radicale de factură naționalistă, fascistă, etnocrată sau antisemită. Pe baza tendințelor naționale ale României la începutul secolului al XX-lea s-au intensificat, așadar, eforturile de omogenizare și asimilare. Cauza acestui proces a fost mai ales faptul că națiunea română era foarte tânără și lipsită de experiență politică, astfel că elita nu a întâmpinat dificultăți în a câștiga voturile majorității naționale folosindu-se de ideologia național-socialistă și apoi de cea național-comunistă pentru a-și consolida și mai ales a-și legitima pe această cale puterea.

După Arendt, partidele antisemite din Europa s-au delimitat încă de la început de celelalte. S-au declarat explicit ca fiind „partidul de deasupra partidelor", nu „un partid între alte partide", proclamându-se

---

[50] Wolfgang Reinhard, *Lebensform Europas*, pp. 325-330: „'Străinii' sunt ne-sedentarii, deci nomazii ca țiganii încă de la apariția lor în secolul al XV-lea – pentru că un membru deplin al societății europene, mai ales al celei occidentale, putea fi doar un bărbat căsătorit cu gospodărie proprie. (p. 352). Au apărut în secolul al XIV-lea în Balcani, în secolul al XV-lea în Europa centrală, unde inițial au știut să-și asigure nimbul pelerinilor și chiar protecția imperială. Modul lor de viață predominant nomad și refuzul de a se integra au dus rapid la respingerea lor drept hoți, jefuitori și escroci. În afară de asta erau considerați spionii turcilor." (p. 329) „În sensul legii vagabondajului din Anglia din 1531, persoanele ne-sedentare erau suspecte pentru că erau sărace, nu munceau deși erau apte de muncă, și nu aveau domiciliu" […]. „Marginalizarea celor ne-sedentari era și este în continuare condiționată din punct de vedere cultural pentru că societatea occidentală este sedentară". Au existat încercări în Europa centrală, de sud și de vest de alungare a țiganilor odată cu evreii și musulmanii […]. În Europa de est au avut o soartă mai bună până ce absolutismul luminat a lovit și acolo, rezultând în încercări violente de integrare a acestui corp străin cultural în societatea ordonată de supuși. […] În 1937, în cel de al Treilea Reich, au început persecuțiile masive a țiganilor, deși, spre deosebire de evrei, ei aparțineau așa numitei rase ariene, și de abia din 1981, când cel de al treilea congres mondial al romilor s-a întrunit la Göttingen, a fost introdusă denumirea corectă politic de sinti și romi."

astfel reprezentantele statului și ale națiunii ca întreg.[51] O mișcare antisemita au fost, de exemplu, mișcările „pan” în contextul imperialismului continental din Rusia și Austria. Se adresau adepților din perspectiva apartenenței la o etnie și căutau să acapareze puterea mondială cu anumite grupuri etnice cum erau „slavii” sau „germanii”. H. Arendt leagă apariția antisemitismului în secolul al XIX-lea nu doar de ideologia[52] națiunii care ațâța ura față de străini, cât mai ales de statul național emergent și de disoluția imperialismului. Există mai multe cauze: națiunea înseamnă în același timp și sfârșitul monarhiilor imperiale și deci discriminarea populației evreiești pentru că apartenența națională a unui popor creștin la un stat al creștinismului instituționalizat se definea prin originea comună, limba comună, credința comună și eroii naționali comuni; în această situație ideologia conservatoare atribuia evreilor, dar și celorlalte minorități care nu împărțeau spațiile sociale cu populația ortodoxă, rolul străinului exotic[53] și în cele din urmă cel al unei

---

[51] *Ibid.*: „Tocmai aceasta era funcția și monopolul aparatului de stat; în timp ce partidele reprezintă deschis și asumat interesele anumitor grupuri din cadrul națiunii, sarcina statului consta, în cadrul luptelor pentru putere ale partidelor, în identificarea unui echilibru între interese și partide. Cu pretenția lor de a se situa deasupra partidelor și dincolo de clasele sociale, partidele antisemite declarau, de fapt, că intenționau să acapareze puterea și aparatul de stat, să lichideze funcționărimea de stat neutră din punct de vedere al politicii de partid și să acorde prioritate membrilor lor de partid. […] Aici găsim prima declarație de război explicită la adresa statului național, așa cum o cunoaștem ulterior sub denumirea de mișcare fascistă în toată Europa”. Vezi p. 104.

[52] Hannah Arendt, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft,* pp. 40-41: Ideologiile reprezintă, după Arendt, „încercarea disperată de a se sustrage responsabilității politice pentru acțiuni și evenimente […] Ideologiile moderne urmăresc întotdeauna victoria permanentă asupra realității […] Scopul ideologiilor este, între altele, să ia locul regulilor bunului simț, reguli care și-au pierdut valabilitatea; vulnerabilitatea la ideologie a maselor moderne crește în exact aceeași măsură în care bunul simț (acel *common sense* care ne mijlocește experiența unei lumi comune tuturor și ne ajută să ne găsim locul în ea) nu mai este suficient pentru înțelegerea lumii publice politice și a evenimentelor din interiorul ei. Vezi și în Traducere: Originile Totalitarismului, pe pp. 22-23: „Cu alte cuvinte, unii distrugeau demintatea gândului omenesc ceilalți distrug demintatea acțiunii omenești”.

[53] Vezi Andrei Marga, *Frații mei mari. Întâlniri cu iudaismul,* Hasefer, București 2009, p. 203. „Străinul” a rămas și în comunism un element al atitudinii antisemite, fiind folosit în interesul puterii ca limbaj simbolic. Vezi Liviu Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă. 1944-1965,* 2004, p. 163.

amenințări – pe baza originii lor neîncadrabile în una din aceste categorii sau a unei bogății aparent nejustificate.[54]

Cu cât erau mai strâmte categoriile apartenenței naționale și cu cât ideologia națiunii câștiga o mai mare putere în interiorul națiunii, cu atât devenea mai dificilă includerea în schema existentă a națiunii a evreilor și a altor minorități cu rădăcini etnice și religioase complexe sau pur și simplu mai puțin cunoscute, astfel că majoritatea a dezvoltat o atitudine antisemită sau dușmănoasă tot mai pronunțată față de minorități. Minoritățile însele, cum era populația maghiară din România, se simțeau superioare românilor nu doar datorită poziției lor sociale și economice privilegiate, rezultat al unui proces istoric, ci se excludeau în mod conștient chiar ele din constructul națiunii române dat fiind că oricum nu se puteau aștepta la integrare și recunoaștere din partea populației românești.

2.1.2. Excurs: Începuturile gândirii rasiale

Pentru o mai bună înțelegere a procesului de formare a gândirii rasiale și antisemite din care au rezultat dictaturile europene din secolul al XX-lea se impune o incursiune succintă în secolele anterioare.

În paralel cu progresul științei, în Europa a luat naștere o idee tot mai clară a raselor umane, datorată nu în ultimul rând lui Darwin[55] și științelor naturii apărute la sfârșitul secolului al XVII-lea și care au început să creeze taxonomiile biologice și geologice. Reprezentanți importanți ai acestei direcții au fost Linné și Buffon.[56] Odată cu

---

[54] Vezi Georg Simmel, *Soziologische Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung,* din care: *Exkurs über den Fremden,* Duncker&Humboldt Verlag, Berlin 1908 (prima ediție), pp. 509-512.

[55] *Ibid.*, pp. 392-393: „Lupta pentru existență: adică lupta naturală a tot ce este viață, prevăzând în mod optimist că va avea loc o selecție automată a celor mai capabili, și posibilitățile nelimitate pe care le implică ideea de evoluție, de origine animală a omului și din care s-a născut noua știință a eugeniei."

[56] Wolfgang Reinhard, *Lebensformen Europas,* p. 410.

inventarea microscopului[57], descoperirile făcute de științele naturii puteau fi clasificate cu exactitate și se puteau concepe sistematizări pe bază de variabile și metode de clasificare.[58]

> „Deoarece odată ce știința modernă a despărțit trupul de suflet, simțurile au devenit părți ale unei mașini în stare să funcționeze mai bine sau mai prost și numită „trup”.[59]

Sistemele de clasificare operau o departajare între om și animal[60], natura a fost măsurată și clasificată pe baza anumitor combinații de caracteristici. Plantele au fost încadrate în familii de plante, iar animalul și omul în specii și rase. Știința naturii a ajuns în secolul al XX-lea la concluzia că oamenii pot fi clasificați în diferite „rase”. În perioada colonizării lumii de către europeni[61], cam de la sfârșitul secolului al

---

57 *Ibid.*, pp. 89-99: […] „au fost inventate pe de o parte microscopul (Antoni van Leeuwenhoek), pe de altă parte două telescoape diferite (Galilei și Kepler/Scheiner): ochiul voia să-și însușească atât ceea ce era mare și depărtat, cât și ceea ce era mic. Odată cu răspândirea perspectivei centrale în Renașterea italiană, distanța a devenit un obiect și, astfel, o premisă esențială a modernității”. (Nelson) Omul cu toate simțurile sale a fost scos din contextul general în care lucrurile nu doar că există, ci au și o semnificație. Acum lumea a fost dezvrăjită și optic prin introducerea unei a treia instanțe între om, sufletul său și simțurile sale, instanță ce lua forma ajutoarelor tehnice variate pentru îmbunătățirea văzului. (Havelange)”.

58 Michel Foucault, *Die Ordnung der Dinge,* cap. 5, Klassifizieren, pp. 171-175, 178-179.

59 Wolfgang Reinhard, *Lebensformen Europas,* p. 99: „Foucault a scris despre privirile care văd fără să fie văzute, ridicate la rangul unui sistem în proiectul unei închisori, de către Jeremy Bentham în 1791, care a fost denumită în mod semnificativ Panopticum, pentru că gardienii puteau vedea tot”.

60 Konrad Lorenz, *Der Abbau des Menschlichen,* R. Piper Verlag&Co., München, 1983.

61 Wolfgang Reinhard, *Lebensformen Europas*, pp. 390-391: „Un bilanț al colonialismului rezultă în occidentalizarea culturală a lumii […]. Occidentalizarea ecosistemelor prin răspândirea agriculturii de tip european este inevitabilă, dar nu a rămas fără consecințe nefaste. Economia care asigură alimentația lumii nu mai poate fi imaginată fără plantele de cultură de proveniență americană cum sunt porumbul sau cartoful, iar economia energetică și a materiilor prime nu mai poate fi gândită în lipsa mineritului și a petrolului. Mari părți ale lumii sunt angrenate în cele mai moderne procese de producție, în comercializarea produselor și tranzacții financiare intercontinentale de mare anvergură. Acestui univers economic îi corespund peste tot societăți dominate tot mai mult de clase, grupuri și structuri de tip occidental. Printre ele se numără statul care, cel puțin formal, corespunde modelului standard al statului național modern democrat de tip vestic. Mai ales însă ne așteaptă o omogenizare tot mai pronunțată a modului de viață nu doar a elitelor, ci tot mai mult și a marii mase.”

XV-lea și până la mijlocul secolului al XVIII-lea descoperitorii europeni considerau această „stare de fapt” confirmată de întâlnirea cu oameni cu caracteristici așa zis rasiale precum constituția fizică sau culoarea pielii. În contextul culturii indigene respective și a modului ei de viață, concluzia „logică” era o ierarhizarea a diverselor rase umane.[62] Dintr-o perspectivă strict biologistă și radical eurocentrică[63] s-a construit o legătură între caracteristicile fenotipice despre care se credea, de exemplu, că ar fi semne ale unei inteligențe subdezvoltate, și „gradul de civilizație” al unui grup populațional, ca dovadă ultimă a validității teoriei rasiale. Teoria rasială considera oamenii cu piele închisă la culoare ca fiind urmași direcți ai primatelor și reprezentând o treaptă inferioară în evoluție față de omul „alb”. Astfel a apărut „știința”

[62] Vezi Veronica Lipphard/Kiran Klaus Patel, *Auf der Suche nach dem Europäer, Wissenschaftliche Konstruktionen des Homo Europaeus*, partea: *Der Europäer im Lexikon*, și nota de subsol 12: Vezi Stoczowski, Wiktor, L’antiracisme doit-il romper avec la science? În: La Recherche 401 (2006), pp. 44-48. Două documente importante citate aici: „Rasele” umane sunt considerate în general ca fiind unitare din punct de vedere genetic, dar diferite între ele. […] Progrese recente bazate pe metodele geneticii moleculare și pe modele matematice ale geneticii populaționale demonstrează însă că această definiție este inadecvată. Noile descoperiri științifice nu mai sprijină concepția că populația umană poate fi clasificată în „rase” distincte cum ar fi „african”, „eurasian” sau într-un număr mai mare sau mai mic de subcategorii […] Acest document explică foarte clar că nu există o modalitate științifică de a descrie varietatea umană cu ajutorul termenilor rigizi ai categoriilor „rasiale” sau al conceptului tradițional de „rasă”. Nu există niciun motiv științific pentru care termenul de „rasă” să fie folosit în continuare”. (Workshop UNESCO Luare de poziție cu privire la chestiunea rasială, în: Biologen in unserer Zeit 5 (1996), pp. 71-72). „For centuries scholars have sought to comprehend patterns in nature by classifying living things. The only living species in the human family, Homo sapiens, has become a highly diversified global array of populations. The geographic pattern of genetic variation within this array is complex, and it presents no major discontinuity. Humanity cannot be classified into discrete geographic categories with absolute boundaries. Furthermore, the complexities of human history make it difficult to determine the position of certain groups in classification. Multiplying subcategories cannot correct the inadequacies of these classifications” (American Association of Physical Anthropoligists, Statement on Biological Aspects of Race, în: American Journal of Physical Anthropology 101 (1996), pp. 569-570). [http://www.europa.clio-online.de/site/langen/ItemID204/mid11428/40208214/Default.anspx], din 9.10.2016, ora 18.07.

[63] *Ibid*.

eugenismului și, odată cu ea, biopolitica[64] în cadrul căreia caracteristicile genealogice[65] și cele biologice devin tot mai importante.[66] Pe lângă asta, atenția eugeniștilor și a politicienilor se îndreaptă tot mai insistent asupra „amestecului de rase" ce trebuie împiedicat. „Oameni de rasă pură" sunt considerați „mai valoroși"; în acest fel, pe de o parte a fost evitată o apropiere de populația colonizată, iar pe de altă parte a fost legitimată exploatarea acesteia. Foucault susține că

> „puterea politică a preluat administrația vieții prin aceea că, începând din secolul al XVII-lea, a apărut concepția conform căreia trupul ar fi o mașină, că prin dresajul acestuia, prin creșterea capacităților sale, exploatarea forțelor, creșterea utilității și a disponibilității sale de a învăța se exprima integrarea sa în sisteme de control eficiente și economice deoarece se practică anatomia politică a trupului uman".[67]

---

64 Walter Euchner, *Politische Tiere – tierische Politik,* VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2001, p. 379: „Progresele din cercetarea geneticii în secolul al XX-lea nu au dus doar la promisiunea de azi a unei omeniri curățate din punct de vedere genetic, ci a transformat și teoria evoluționistă darwinistă în disciplinele fundamentate pe teoria geneticii (cu „teorema centrală" numită *inclusive fitness* p. 382) și *biopolitică.* Darwin însuși avea doar cunoștințe vagi despre factorii genetici care să vină în sprijinul teoriei selecției naturale și eredității formulate de el. Însă redescoperirea teoriei eredității a lui Gregor Mendel din 1866, recunoașterea faptului că elementele de bază ale cromozomilor, numite „gene" de geneticianul danez Wilhelm Johansen în 1909, pot provoca prin mutație o nouă caracteristică a fenotipului, și, în cele din urmă, cercetarea formei și a caracteristicilor chimice ale genelor, au dus la o redefinire a teoriei eredității și implicit a teoriei selecției naturale a lui Darwin". (Vezi cu privire la descoperirea formei dublu helix a bazei chimice a genelor, AND – acidul dezoxiribonucleic – Ridley, Matt, *Alphabet des Lebens. Die Geschichte des menschlichen Genoms,* München, Classen, 1999, pp. 50-68).

65 Walter Euchner, *Politische Tiere – tierische Politik,* p. 381: Caracterizarea oamenilor de către Richard Dawkins care merge până acolo încâit îi consideră „survival machines – robot vehicles blindly programmed to preserve the selfish molecules known as genes". După Dawkins însă nu este obligatoriu să existe o bază genetică pentru orice model comportamental, deoarece în domeniul culturii un rol important în joacă tradiția și educația.

66 Hannah Arendt, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft,* vezi pp. 393-396: „Termenul de ereditate a fost legat de cel de performanță". – „Eugenismul, legat de teoria descendenței, a avut un asemenea succes și a devenit atât de periculos pentru că în acest caz a fost posibilă stabilirea unei legături între conceptul de ereditate și cel de performanță individuală, acesta din urmă fiind esențial pentru conștiința de sine a burgheziei secolului al XIX-lea. Compară cu traducerea Hananh Arendt, *Orginile totalitarismului,* Humanitas, București, 1994, 2006 pentru prezenta versiune, p. 229.

67 Michel Foucault, *Der Wille zum Wissen. Sexualität und Wahrheit,* Sorakamp Verlag, Frankfurt am Main, 1979, p. 166.

În al doilea rând, susține Foucault, de la mijlocul secolului al XVIII-lea accentul a fost pus pe

> „trupul speciei străbătut de mecanica vieții și care stă la baza proceselor biologice; înmulțirea, rata nașterilor și cea a deceselor, nivelul de sănătate, durata vieții, longevitatea cu toate condițiile ei variabile, au devenit obiectul unor măsuri intruzive și a unor controale regulatoare: bio-politica populației".[68]„Disciplinarea trupului și reglarea populației alcătuiesc cei doi poli în jurul cărora s-a organizat acea putere care servește supunerii trupurilor și controlului populației, prin care se caracterizează această bio-putere."[69]

Este important să înțelegem că în această epocă statul național și-a atins limitele dezvoltării economice, dat fiind că procesul economic stagna din cauza creșterii deficitare și a unei acumulări insuficiente de capital. Economiile naționale constată în acești ani că creșterea lor economică s-a încheiat dacă nu vor fi deschise piețe noi – lipseau resursele și piețele de desfacere pentru ca procesele de producție să poată continua la dimensiunile de până atunci. Condiția unei creșteri economice constante este creșterea continuă a producției prin utilizarea de noi resurse și deschiderea de noi piețe de desfacere. În ciuda surplusului de capital acumulat până atunci, națiunile europene au ajuns la sfârșitul secolului al XIX-lea într-o criză economică. Contramăsura consta în lărgirea pieței naționale prin expansiune, adică prin colonialism. Surplusul a fost investit în descoperirea, colonizarea și supunerea altor țări în care putea fi „deschisă" o piață nouă, unde puteau fi exploatate pe de o parte resurse precum cărbune, oțel, petrol, gaz și minereuri absolut necesare în industriile europene, iar pe de altă parte, aur și diamante.[70] Pentru a se putea menține sistemul economic capitalist și statele naționale din Europa, tendințele expansioniste

---

68 *Ibid.*

69 *Ibid.*, pp. 166-167. Vezi și „Macht und Wissensverfahren nehmen die Prozesse des Lebens in die Hand", pp. 168-169.

70 Hannah Arendt, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft,* capitolul Gold und Blut, de la p. 428. (Hananh Arendt, *Orginile totalitarismului,* Humanitas, București, 1994, 2006 pentru prezenta versiune, de la p. 250.

europene au fost încurajate constant. Populația teritoriilor colonizate a devenit forță de muncă ieftină și sclavă, stare de fapt legitimată de concepția descrisă mai sus despre „rasele inferioare". Exterminarea populației indigene și recolonizarea care a urmat au făcut de asemenea parte din practica colonialistă a europenilor.[71]

Arendt conchide că gândirea rasistă și-a atins aici punctul culminant, fiind reimportată în Europa din afară. Ideologiile rasiale au contribuit la legitimarea politicilor statelor naționale sprijinind construcția „elementului străin" în afara precum și în interiorul granițelor de stat și consolidând prin acest demers identitatea națională așa zis „corectă". Noțiunea „celuilalt" sau a „străinului"[72] era contraproiectul la propria națiune pătrunsă de „spiritul național" legat pe deasupra puternic de biologic[73] – pe de o parte, națiunea reprezenta

---

71 Hannah Arendt, *Über die Revolution*, pp. 90-91: „Sclavia, cu alte cuvinte, nu era nici pentru europeni, nici pentru americani parte din chestiunea socială, astfel că această problemă nu juca niciun rol, fie că era factic inexistentă, fie că era doar acoperită de *peculiar institution*. Iar odată cu ea s-a pierdut pasiunea revoluționară cea mai puternică și poate cea mai periculoasă, pasiunea de a fi empatic."

72 Alfred Schütz, *Der Fremde. Ein sozialpsychologischer Versuch,* Gesammelte Aufsätze II (Studium zur soziologischen Theorie), Den Haag: Nijhoff, 1971, pp. 53-69. Vezi în acest sens teoria lui Schütz privind sistemul-rețetă al modelelor culturale și civilizaționale ca modele de adaptare și aplicare.

73 Wolfgang Reinhard, *Lebensformen Europas,* p. 58 […]: „Imaginea pe care o avea Evul Mediu despre trup includea imaginea Bisericii ca fiind trupul mistic al lui Cristos […] ca persoană juridică […]. De aceea construcțiile sociale existente, adică breslele, orașele, stările, capitelul domului etc, alcătuiau *corpus-ul.* […] Arhitecții Renașterii au proiectat părți ale orașelor pornind de la forma corpului uman […], pe urmele modelului lor antic, Vitruvius, din armonia membrelor și organelor. […] Aceste reprezentări nu doar că stabilesc legătura cu antichitatea, ci și cu imaginile medievale în care cosmosmul era înglobat în trupul omului-Dumnezeu Cristos. (Reudenbach în Schreiner/Schnitzler; vezi și Ramaswami în Duden/Noeres 57-75) […] În locul statului, care încă nu exista, era regele cu cele două trupuri ale sale, cel muritor, uman, și cel nemuritor, politic. În felul acesta a fost transportată imaginea continuității unei puteri de stat aflate în devenire și independentă de o persoană anume. […] aceste idei sunt îndreptate înspre o imagine a statului eficientă din punct de vedere politic, înspre un funcționalism ierarhic al diverselor organe, o ordine naturală, irațională, nesupusă voinței umane și deciziilor majorității. Asemenea concepții au continuat să existe, după cum știm, inclusiv în imaginea de stat organic postulat de teoria socială a Bisericii Catolice cu ordinea ei socială bazată pe stările profesionale, și în fascismele europene din secolul al XX-lea care doreau să edifice un stat corporatist."

un anumit teritoriu în interiorul căruia se vorbea aceeași limbă, pe de altă parte, aparatul de stat era în continuare considerat un trup, de exemplu în filozofia statului a lui Th. Hobbes.[74] Ideea națiunii se legitimează pe baza imaginii unui corp închis, în care anumite grupuri aveau parte, datorită faptului că erau diferite față de comunitatea națională, de un statut de exclusivitate socială. Arendt constată că:

> „Egalitatea politico-juridică a tuturor în fața legii era ghidată de o similitudine crescândă a condițiilor sociale și materiale. Însă cu cât aceste condiții devin mai similare, cu atât mai puțin reușește mintea politică medie să înțeleagă diferențele care există în realitate, așadar cu atât mai mari devin inegalitățile între indivizi și grupuri."[75]

Spiritul și trupul aparțin națiunii, copiii aparțin națiunii, bărbații își pun viața în slujba națiunii. Apartenența la națiune a fost definită și legitimată dintr-o perspectivă extrem de biologistă. Însă Arendt constată că ideea politică a națiunii bazate pe comunitatea istorică a teritoriului, poporului și statului nu era suficientă pentru a fonda un sentiment național „unitar", astfel încât grupurile „străine" au fost asimilate mai mult sau mai puțin forțat.[76] Biopolitica, înțeleasă ca „tehnică politico-

---

[74] Wolfgang Reinhard, *Lebensformen Europas,* pp. 57-58: „În Evul Mediu și în modernitatea timpurie statul era considerat un trup, nu doar metaforic, ci, qua reprezentare ca un fel de ființă umană de ordin superior" […] „Iar când, în secolul al XVIII-lea, omul a fost înțeles ca mașină, apare imediat și imaginea statului ca mașină".

[75] *Hannah Arendt, Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft,* p. 138.

[76] Wolfgang Reinhard, *Lebensformen Europas,* pp. 381-382: „Jürgen Osterhammel (în: *Geschichtswissenschaft jenseits des Nationalstaates. Studien zur Beziehungsgeschichte und Zivillisationsvergleich,* Göttingen 2001, p. 222, sau *Die Entzauberung Asiens. Europa und die asiatischen Reiche im 18. Jh., München*, 1998) descrie șase practici diferite de delimitare sau modalități de a aborda străinul: 1. Incluziune sau integrare, 2. Acomodare, 3. Asimilare sau aculturație completă care se traduce prin apropierea completă a ceea ce este străin de ceea ce este propriu, prin misiune sau xenofilie care strivește străinul pentru că vrea să-l elibereze de caracterul de străin (vezi Menzel) sau prin acceptarea tacită a noii practici sau chiar printr-o decizie conștientă a străinului în cauză; (Arendt utilizează acest termen însă în sens ironic grotesc, ca aluzie la cea de a 6-a formă, cea a exterminării propriu zise), 4. Excludere, 5. Segregare, 6. Exterminare prin lichidarea fizică a străinului sau cel puțin distrugerea identității sale culturale, de exemplu prin asimilarea forțată a băștinașilor australieni așa cum s-a practicat până nu de mult" […]. Conform lui Reinhardt „contactul cultural neconflictual este mai degrabă o excepție, deoarece de regulă contactul cultural se transformă în conflict cultural prin aceea că puterea tare în forma unei coerciții

biologică a puterii" și caracterizând o politică foarte autoritară, care în România, la fel ca în țările capitaliste dezvoltate, legitima constructul național unitar precum și „reglarea populației", urma să asigure creșterea economică. Obiectivul acestei politici era „disciplinarea" populației românești în spiritul muncii și în numele națiunii, proces care avea să ducă, așa se spera, la mult dorita modernizare. Însă istoricul agriculturii S. Șandru constată în 1936 că reforma agrară din 1918/21 și marea redistribuire a pământului nu au realizat o ameliorare pe termen lung a situației materiale a țăranilor, așa cum nici structura agrară din România nu se modificase cu adevărat, deoarece, în ciuda redistribuirii pământului, nu a fost vizibil un succes structural al transformărilor.[77] Dificultățile României după Unirea din 1918 de a se afirma pentru prima dată ca națiune au contribuit la dificultățile economice. După Primul Război Mondial[78] România a fost ocupată pe de o parte cu înlăturarea pagubelor de război și a pierderilor materiale și pe de altă parte cu integrarea marilor minorități etnice[79] și cu administrarea economică și politică a României Mari. Inflația, cunoscută și drept „unire monetară"[80], apărută prin integrarea noilor teritorii, s-a dovedit a fi o problemă deosebit de gravă pentru tânăra națiune. Dificultatea consta mai ales în aceea că mari cantități de ruble rusești și coroane austro-ungare care circulau pe piață, trebuia schimbate în lei

militare sau economice (hard power, după Joseph Nye: The paradox of american power, Oxford 2002) joacă un rol chiar mai important decât puterea moale (soft power – atractivitatea modelelor culturale străine)." Hannah Arendt, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, pp. 289-290. (Hannah Arendt, *Orginile totalitarismului*, Humanitas, București, 1994, 2006 pentru prezenta versiune, p. 179 (compară 175-190).

77 Citat din Valeriu Bulgaru, *Către o nouă reformă Agrară*, București, 1963, p. 8: Șandru: Reforma agrară (nota 5), mai ales 40, în: Krista Zach, M. Gormsens Modernisierungskonzept für die rumänische Agrarwirtschaft (1939-1945), în Krista Zach/Cornelius Zach, *Modernisierung auf Raten in Rumänien*, p. 275.

78 Vezi Bogdan Murgescu, *România și Europa*, Polirom, Iași, capitolul I și III 2, p. 203 f.

79 Vezi Rudolf Poledna, *Zur Rezeption der Soziologie Max Webers in Rumänien, Hintergründe einer unbefriedigenden Situation*, în: Anton Sterblin/Heinz Zipparian, *Max Weber und Osteuropa*, Krämer Verlag, Hamburg, 1997, p. 275 f.

80 Bogdan Murgescu, *România și Europa*, Polirom, Iași, p. 223 f.

românești.[81] Marcată de crize politice și economice, România, sub șeful statului Ion Antonescu[82], a abordat din nou, într-o manieră populistă și în cadrul biopoliticii, „chestiunea țărănească”, după cum afirmase Regele Ferdinand încă în 1917 din exilul în Moldova, anunțând în Monitorul Oficial din 22 aprilie 1942 că după încheierea războiului luptătorii de pe front urmau să primească loturi de pământ confiscate de la neromâni în teritoriile estice din Basarabia și Bucovina.[83]

> „Obiectivul redistribuirii pământului a fost câștigarea de suprafețe agricole mai mari pentru România[84], prin confiscarea sau naționalizarea proprietăților agrare ale țăranilor evrei din Basarabia alungați sau uciși, respectiv ale țăranilor ucraineni din Bucovina și ale țăranilor germani relocați din cele două provincii estice recucerite.”[85]

Redistribuirea silită sau impusă prin practicile autoritare ale biopoliticii cu scopul îmbogățirii naționale sau de clasă a devenit o strategie pe care și-au însușit-o și regimurile succesive din România. În perioada comunistă, exproprierea întregii populații neromâne a generat proprietăți de stat considerabile. În postcomunism, privatizarea a transferat proprietatea statului în mâinile elitelor politice și economice ale nomenclaturii. După cum se poate lesne remarca, măsurile de omogenizare represive bazate pe biopolitică slujesc mai puțin impunerii conținutului lor ideologic, cât mai degrabă consolidării puterii politice și mai ales economice. Ideologia comunistă a slujit și ea propriei legitimări

---

[81] Vezi *ibid.*, p. 223, vezi și capitolul III 2, România Mare și eșecul ei economic.

[82] Comisia Internațională pentru studierea Holocaustului în România, Raport Final, Polirom, București, 2004, p. 179 f.

[83] Monitorul Oficial nr. 93 v. 22.04.1942, 179-181, citat din Dumitru Șandru, *Satul românesc între anii 1918-1944,* Iași, 103, în: Krista Zach, *M. Gormsens Modernisierungskonzept für die rumänische Agrarwirtschaft (1939-1945),* p. 275, în: Krista Zach/Cornelius Zach, *Modernisierung auf Raten in Rumänien*, p. 275.

[84] Dumitru Șandru, *Satul, ibid.*, 103 f. În: Krista Zach, *M. Gormsens Modernisierungskonzept für die rumänische Agrarwirtschaft (1939-1945),* Mihai A. Antonescu, *Doi ani de guvernare. 6. septembrie 1940-6 septembrie 1942*, Editura Națională: Dacia Traiana, p. 150.

[85] Vezi: Krista Zach, *M. Gormsens Modernisierungskonzept für die rumänische Agrarwirtschaft (1939-1945),* p. 275. „Pe cei din urmă, statul român îi despăgubise în baza acordului de compensație încheiat cu cel de al Treilea Reich.

politice a puterii și a devenit sistemul de putere politică din România după lovitura de stat de la 23. 08. 1944 care a dus la abolirea dictaturii militare și la înlocuirea lui Antonescu cu regele Mihai I, precum și la reinstituirea Constituției României Mari din 1923 și a monarhiei constituționale.

Obiectivul acestei ideologii politice a fost dezvoltarea României, țară încă preponderent agrară și înapoiată, printr-o industrializare forțată. România și toate celelalte țări est-europene încercau prin aceste măsuri de modernizare silite să recupereze decalajul tot mai accentuat față de țările vest-europene capitaliste dezvoltate. Acest decalaj față de țările vest-europene se adâncise datorită restructurării economice în urma fordismului și a modernizării tot mai accelerate a statelor occidentale. Comunismul și politica sa represivă urmăreau, prin conținutul ideologic axat pe dictatura proletariatului, să silească populația să muncească, și reprezintă încercarea disperată a țărilor înapoiate de a atinge modernizarea de tip occidental printr-un progres impus de sus.

2.2. Comunismul, o utopie

În dictaturile marcate de dezvoltarea lentă și de sistemul de valori orientat spre supraviețuirea cotidiană, munca a fost ridicată, mai ales în comunism, la rangul singurei activități care legitimează viața omului, cu promisiunea că societatea românească avea să se debaraseze de statutul ei de „înapoiată”, să se deschidă spre occident și, în final, să-l întreacă. Deoarece societatea socialistă/comunistă nu-și mai extrăgea sensul (vieții) decât din dogma muncii, a luat naștere o „ideologie a dictaturii muncii”. Munca a devenit unicul scop în viață, în „dictatura muncii” viața individului nu mai avea nicio valoare, iar impunerea unor măsuri de industrializare forțată prin constrângerea de a munci urma să creeze premisa pentru recuperarea modernizării ratate a țării. Această

ideologie a național-comunismului românesc se hrănea în special din „confirmarea ritualizată" a propriei națiuni și din consolidarea identității naționale „proprii".[86] Cauza propriu zisă a victoriei comunismului nu consta însă neapărat în promisiunea unei creșteri economice nesfârșite, a profiturilor tot mai mari și a bunăstării; dimpotrivă, această victorie este motivată de critica adusă sistemului capitalist de stânga occidentală și de mișcarea muncitorească. Delimitarea etnică și națională a „propriului" față de „străin" a jucat un rol central care s-a intensificat nu în ultimul rând pe baza experiențelor istorice ale României. Cu toate acestea, propriul complex de inferioritate (materială) legat de înapoierea țării a constituit un factor important în sprijinul național-comunismului. Teoria socialistă însemna în primul rând critica adusă capitalismului și importanței câștigate în capitalism de arta îmbogățirii apărută din relația dintre capital și muncă[87] și care urma să fie eradicată de comunism. Critica lui Marx pornea de la premisa că, pentru a acumula mai mult capital prin plusvaloarea muncii, capitalismul a acordat o valoare atât de mare muncii și concepției despre muncă. Capitalismul[88] înseamnă însă pentru Marx dinamică tehnologică și organizatorică, deci „progres". Pentru Marx, baza producției capitaliste este formată din rata stabilă de creștere demografică, de natură să asigure producția pentru a facilita consumul,

---

[86] Seymour Lipset/Stein Rokkan, *Pary systems and voter alignments: cross national perspectives*, Free Press, New York, 1967, online: [http://www.u.arizona.edu/-mishler/LipsetRokkan.pdf], 21 mai 2016.

[87] David Harvey, *The condition of postmodernity*, Blackell, USA – Cambridge, Massachusetts, 1989, p. 180.

[88] Jürgen Habermas, *Strukturwandel in der Öffentlichkeit*, p. 76 „[…] atunci când, sub umbrela mercantilismului, modurile de producție capitaliste au înregistrat progresele din Anglia după Revoluția Glorioasă. Pentru că aici a apărut în cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea un mare număr de noi companii care au deservit și extins mai ales manufactura de textile și industria metalurgică, dar și fabricarea de hârtie. Opoziția tradițională între *landed* și *moneyed interest*, care în Anglia, unde fiii mai mici ai aristocrației latifundiare au devenit rapid comercianți de succes, în timp ce marea burghezie dobândește destul de frecvent proprietăți latifundiare, oricum nu s-a constituit într-un conflict prea ascuțit între clase, este acoperită de alte interese contradictorii: de interesele restrictive ale capitalului comercial și financiar pe de o parte, și de interesele expansive ale capitalului manufacturier și industrial de cealaltă parte."

garantând astfel acumularea de capital și creșterea profitului.[89] Creșterea se bazează pe exploatarea forței de muncă „ieftine", vândută de muncitorii[90] din producție pentru ca să-și poată asigura cele necesare traiului. Controlul forței de muncă în producție și pe piață asigură *eternizarea capitalului*.

> „Pe oameni îi poți deosebi de animale prin conștiință, prin religie, prin orice vrei. Ei înșiși au început să se deosebească de animale de îndată ce au început să-și producă mijloacele de trai, pas care este condiționat de alcătuirea lor trupească. Producîndu-și mijloacele de trai, oamenii își produc indirect însăși viața lor materială. Modul în care oamenii își produc mijloacele necesare traiului depinde, în primul rînd, de proprietățile mijloacelor de trai pe care ei le-au găsit gata existente și care urmează să fie reproduse. Acest mod de producție trebuie să fie examinat nu numai sub aspectul în care apare ca o reproducție a existenței fizice a indivizilor. El este, într-o măsură și mai mare, un mod determinat de activitate a acestor indivizi, un mod anumit de manifestare a vieții lor, un anumit mod de viață al lor. Cum își manifestă indivizii viața, așa sînt ei în realitate. Ceea ce sînt ei coincide deci cu producția lor, atît cu ceea ce produc cît și cu felul cum produc. Prin urmare ceea ce sînt indivizii depinde de condițiile materiale ale producției lor". [91]

[89] David Harvey, *The condition of Postmodernity,* capitolul 2, p. 180.

[90] Vezi Platon, Republica, partea a doua, Editura științifică și enciclopedică, București, 1986, 371 e, p. 138: „Aceștia, vînzîndu-și folosul forței și numind prețul acesteia simbrie, se numesc, pe cît cred, simbriași. Nu-i așa? – Desigur".

[91] Karl Marx/Friedrich Engels, *Die deutsche Ideologie. Kritik der neuesten deutschen Philosophie in ihren Repräsentanten Feuerbach, B. Bauer und Stirner und des deutschen Sozialismus in seinen verschiedenen Propheten,* Dietz Verlag, Berlin-DDR, 1958, S. 21-22, Karl Marx/Friedrich Engels, Ideologia germană: Critica filozofiei germane moderne în persoana reprezentanților ei Feuerbach, B. Bauer și Stirner și a socialismului german în persoana difereților lui profeți, în Opere, Volumul 3, Editura Politica 1958 p. 21, https://www.marxists.org/romana/m-e/opere/Karl-Marx-Friedrich-Engels-Opere-vol-03.pdf
Vezi și Karl Marx, Friedrich Engels, Critica programului de la Gotha, în *Opere alese în două volume*, ediția a 3-a, vol. 2, 1967, Editura Politică, pp. 5-37.
Transcriere: Liviu Iacob, aprilie 2007, https://www.marxists.org/romana/m-e/1875/gotha/index.htm, vezi Note marginale la programul partidului muncitoresc german.
Compară și Karl Marx, Friedrich Engels, Capitalul. Critica economiei politice, în *Opere*, vol. 23, 1966, Editura Politică, Transcriere: Liviu Iacob, 2012, Cartea Întâi: Marfa și Banii, https://www.marxists.org/romana/m-e/1867/capitalul-vol1/index.htm, vezi deasemenea „Producția" în introducerea la Critica Economiei Politice, și compară capitolul 21 Reproducția simplă și capitolul 22 Transformarea plusvalorii Omul și natura devin, la

Marx consideră așadar că munca trebuie, într-o primă etapă, „devalorizată" prin desființarea muncii retribuite, astfel încât retribuția să nu mai poată fi legată de capital, iar munca să nu mai slujească acumulării de capital, adică îmbogățirii. Comunismul leagă, așadar, munca de distribuția directă a bunurilor pentru a elimina necesitatea unui element intermediar între muncă și satisfacerea nevoilor vieții – adică banii –, astfel încât munca să nu mai constituie un instrument de exploatare în scopul acumulării de capital.

> „Regimul comunist a fost o încercare de accelerare a modernizării, dar a unei false modernizări. Nomenclatura comunistă a preluat rolul administrației birocratice, a fost însă doar o „administrație de cadiu" în sensul lui Max Weber și în același timp cauză și consecință a caracterului „modern" deformat al sistemului social existent."[92]

Comunismul nu produce în țările est europene o formă de modernizare, limitându-se doar să forțeze crearea din nimic a unui sector economic care nu existase până la instituirea comunismului[93]; nu a reprezentat o „treaptă de evoluție" ca revoluția industrială din Occident. În Occident procesul de modernizare economică a fost însoțit de transformări sociale și politice masive precum secularizarea, urbanizarea și dezvoltarea științelor exacte. În țările est-europene această evoluție nu a existat sau nu a fost atât de pronunțată. Ce s-a întâmplat acolo s-a limitat la restructurarea ad-hoc a unor țări până atunci agrare pentru a fi transformate în producători industriali.

Marx, producători, însă condițiile istorice și, prin urmare, sociale care influențează condițiile de producție și prin acestea viața omului însuși se schimbă.

92 Andrei Roth, *Staatliche Bürokratie und neue Eliten im posttotalitären Rumänien,* în: Anton Sterbling/Heinz Zipparian (ed.), *Max Weber und Osteuropa,* Krämer Verlag, Hamburg, 1997, p. 183.

93 „România nu a avut nici înainte de sistemul comunist o modernitate dezvoltată". Vezi Winfried Thaa, *Die Wiedergeburt des Politischen,* „Politicile de modernizare încununate de succes conduc la un efect de bumerang, cresc complexitatea socială și diferențierea funcțională a unei societăți, astfel încât regimul de mobilizare, inițial de succes, devine disfuncțional (Johnson 1970: 22) și funcționează dacă societatea nu mai este fragmentată agrar și local", p. 42.

„Ciobanul" și „țăranul" român[94] au devenit peste noapte „muncitori" într-o societate de masă și industrială creată cu forța. Condițiile istorice sau măsurile politice și economice necesare în procesul de industrializare a unei țări nu au fost luate în considerare.

Comunismul real din Europa de est a devenit ceea ce comunismul marxist a criticat și a combătut de la bun început, și anume un capitalism închis, planificat, cu un aparat de putere comunist într-o dictatură corporatistă a iluziilor. „Populația română" a fost, după cum vom vedea, „sacrificată pentru construcția industriei"[95], pentru a îndeplini visul Partidului Comunist Român și imaginile național-comuniste privind dezvoltarea și modernizarea.

În comparație cu capitalismul occidental, comunismul real nu se baza pe actori privați care-și urmăresc interesele, ci pe reprezentanții instituțiilor publice de stat care-și urmăresc interesele private în numele ideologiei comuniste și al proletariatului național. Politica economică birocratizată și raționalizată a fost alimentată ideologic pentru a susține și menține dictatura socialistă care, la rândul ei, excludea cu totul pluralismul politic – în totală opoziție cu ce se întâmpla în țările capitaliste. Dictatura partidului unic comunist a restructurat întreaga societate și a intervenit brutal în toate domeniile vieții. Furet compară situația cu cea a domniei Iacobinilor după Revoluția Franceză:

> „Iacobinii de la 1793 sînt burghezi partizani ai libertății de a produce, adică ai economiei de piață; sînt de asemeni revoluționari ostili inegalității de avere generată de piață."[96]

---

[94] Karl Thiede, *Unter welchen historischen Umständen wurden die Rumänen zur Mehrheit auf dem Boden ihres heutigen Staates,* Ergebnisse einer kleinen Konferenz, Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde 25, 2002, Heft 1 [www.creeol.com], vezi transhumanță și nomadism montan.

[95] Vladimir Pasti, *Noul Capitalism românesc,* Polirom, Iași, 2006, p. 88.

[96] Francois Furet, Trecutul unei iluzii. Eseu despre Ideea Comunistă în secolul XX, Humanitas, București, 1996, p. 20: „Ei atacă ceea ce numesc „aristrocrația celor bogați", folosind vocabularul vechii lumi pentru a o înfiera pe cea nouă: dacă inegalitatea democratică re-ceează neîncetat inegalitatea aristrocratică, la ce bun să mai distrugă Vechiul Regim."

După Arendt, teoria comunismului își are originile în critica adusă de Marx capitalismului din țările industrializate. Marx tematizează sărăcia la scară mondială a maselor muncitoare, interpretând situația economică a acestora drept problemă socială, și ajunge astfel – cu un impact unic până atunci în istorie – la o interpretare politică a situațiilor economice. Marx a înțeles că sărăcia se datorează „exploatării muncii (fizice)" și că nu este un „factor natural"[97], ci este produsă în principal prin politică și menținută de grupurile care dețin puterea (elitele), aflate în posesia instrumentelor de putere și a relațiilor de producție[98], pentru a le consolida profitul în forma capitalului și puterea alimentată de acesta. Dat fiind că problema socială nu a fost soluționată, iar sărăcia persistă, Marx consideră că Revoluția Franceză cu proclamarea libertății și pretenția de a realiza justiția reprezenta un proiect eșuat, argumentând că sărăcia nu este compatibilă cu libertatea[99] – omul obligat de necesitate să muncească va rămâne un supus. Pe de altă parte, munca este manifestarea unei redistribuiri

---

[97] Karl Marx, Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului (§§ 261—313), Introducerea, în Karl Marx și Friedrich Engels, Opere Volumul 1, Editura de Stat Pentru Literatură Politica: București – 1957, p. 426, digitalizare de Liviu Iacob, https://www.marxists.org/romana/m-e/opere/vol-01.htm:

„In Germania, proletariatul ia ființă abia ca urmare a dezvoltării industriale care începe să-și croiască drum. Căci nu sărăcia apărută în mod spontan formează proletariatul, ci sărăcia creată în mod artificial; nu masa de oameni încovoiată în mod mecanic sub povara societății, ci masa provenită din descompunerea ei acută, mai ales din descompunerea stării de mijloc, deși treptat – se înțelege de la sine – atît sărăcimea apărută în mod spontan cit și iobăgimea creștin-germană îngroașă rîndurile proletariatului. Cînd proletariatul vestește descompunerea actualei orînduiri a lumii, el nu face decît să exprime secretul propriei sale existențe, căci el este descompunerea în fapt a acestei orînduiri. Cînd cere negarea proprietăti private, proletariatul nu face decît să ridice la rangul de principiu al societății ceea ce societatea a ridicat la rangul de principiu al lui, ceea ce este deja întruchipat în el, fără contribuția lui, ca rezultat negativ al societății."

[98] Karl Marx, Friedrich Engels, Critica programului de la Gotha, în *Opere alese în două volume*, ediția a 3-a, vol. 2, 1967, Editura Politică, pp. 5-37. Transcriere: Liviu Iacob, aprilie 2007, https://www.marxists.org/romana/m-e/1875/gotha/index.htm, vezi Note marginale la programul partidului muncitoresc german: „Pe măsură ce munca se dezvoltă ca muncă socială, ea devenind astfel izvor de avuție și cultură, se dezvoltă și sărăcia și degradarea muncitorilor, avuția și cultura celor ce nu muncesc".

[99] Hannah Arendt, *Über die Revolution*, Piper Verlag, München, 2014, pp. 76-77.

economice inegale ce apare mai ales pe baza exploatării și nu doar că abdică de la pretențiile justițiare ale Revoluției Franceze, ci chiar li se opune, la fel cum sclavia a intrat în coliziune, în contextul colonialismului, cu ideea unei națiuni libere și drepte.

Este adevărat că Marx a exercitat o influență considerabilă asupra dezvoltării socialismului european, facilitând proletariatului și mișcării muncitorești, pe baza analizelor și reprezentării comunismului ca practică politică necesară, obținerea de influență și putere, totuși ulterior, în comunismul real, sărăcia a fost instituționalizată în mod voit prin proletarizarea întregii societăți. Proiectul revoluției și dictatura proletariatului rus nu a mai reprezentat, ca în teoria lui Marx, o soluție temporară în scopul stabilizării noilor relații de putere prin redistribuirea resurselor, ci a devenit forța de legitimare a sistemului comunist al puterii absolute. Din gândirea marxistă au apărut, după Arendt, ideea și „teoria cea mai distructivă a modernității, anume că viața este bunul cel mai de preț și că procesul vital al societății este obiectivul și sfârșitul oricărei politici", pentru că, după Arendt, Marx a reinterpretat astfel sarcina ce revine revoluției:

> „[…] deoarece sarcina revoluției nu a mai fost de a elibera oamenii de subjugarea de către semenii lor, cu atât mai puțin de a redefini spațiul libertății; menirea revoluției nu a mai fost decât de a da drumul procesului vital al societății în deplina sa productivitate pentru ca un corn al abundenței să se reverse asupra întregii lumi. De atunci, țelul tuturor revoluțiilor nu mai este libertatea, o prejudecată burgheză, după cum ni s-a spus, ci abundența […], iar soluția problemei sociale nu a mai fost desființarea societății sau a societății de clase – într-un viitor în care niciun om nu avea să mai fie constrâns de nevoile vieții – ci, dimpotrivă, „socializarea omului".[100]

Însă socializarea și „unificarea" situațiilor economice și sociale nu au eliberat societatea din sărăcie. Dimpotrivă, toate straturile sociale – meșteșugari și țărani, muncitori, burghezie, intelectuali și fosta nobilime – au fost supuse puterii necesității, sărăcind tot mai mult pe

---

[100] *Ibid.*, pp. 79-80. Situația își are originile și în experiența și moștenirea Revoluției Franceze.

parcursul exproprierilor, respectiv al „socializării" lor în slujba aparatului de stat comunist. Economia comunistă planificată s-a dovedit a fi extrem de ineficientă și incapabilă să asigure satisfacerea nevoilor propriei populații sau să facă față concurenței de pe piețele internaționale. Politica economică comunistă s-a bazat, în esență, pe o utopie „a formei desăvârșite de raționalizare"[101], fiind lăudată ca „triumf total al rațiunii și triumf al rațiunii totale"[102], ca stăpânire științifică a naturii și control reflexiv al acestui proces al stăpânirii naturii însuși".[103]

Marx a acordat muncii o valoare mai mare decât vieții, respectiv a transformat munca în chiar valoarea vieții[104]. Gorz susține că

> „Sistemul sovietic se prezintă ca un fel de caricatură distorsionantă a caracteristicilor de bază ale capitalismului", pentru că acesta „a urmărit, ca și capitalismul, acumularea și creșterea economică, făcând din ele obiectivul principal, străduindu-se însă să raționalizeze acest efort prin aceea că a înlocuit controlul spontan intrinsec pieței cu cel planificat și centralizat, metodic asupra întregului aparat".[105]

---

101 André Gorz, *Kritik der ökonomischen Vernunft*, p. 62.

102 *Ibid.*, pp. 62-63: „Acest triumf al rațiunii presupune, desigur, completa raționalizare a existenței individului: unitatea dintre rațiune și viață. Iar această raționalizare integrală necesită, la rândul ei, o asceză individuală care amintește în multe privințe de asceza puritană: pentru că doar ca individ universal, deposedat de toate interesele, înclinațiile și preferințele personale, omul va putea participa pe deplin la unitatea reală dintre sensul personal al vieții și sensul istoriei. Respingerea netă a divinizării creaturii și a atașamentului față de relațiile personale cu oamenii trebuia, inevitabil, să-i canalizeze energia pe făgașul activității obiective (impersonale). Creștinul … lucrează pentru scopurile lui Dumnezeu, iar acestea nu pot fi decât impersonale. Orice relație personală afectivă – deci necondiționată strict rațional – dintre om și om ajunge în etica puritană, ca în oricare altă etică ascetică, suspectă de divinizarea creaturii. În privința prieteniei, se poate vedea aici foarte limpede următorul avertisment: este un act irațional și nu se cade ca o creatură rațională să iubească pe cineva mai mult decât permite rațiunea … Prietenia cuprinde adesea spiritul omului într-o asemenea măsură încât îi zădărnicește dragostea pentru Dumnezeu. (R. Baxter, Christian Directory, IV, p. 253)". Dacă înlocuim în acest citat al lui Max Weber „creștin" cu „comunist", „divinizarea creaturii" cu „individualism mic burghez", „scopul lui Dumnezeu" cu „sensul istoriei" și așa mai departe, obținem o caracterizare adecvată a moralei comuniste așa cum s-a dezvoltat istoric în stalinism, maoism și chiar castrianism."

103 *Ibid.*, p. 62.

104 Karl Marx, *Kritik des Gothaer Programms*, vezi *Randglossen zum Programm der deutschen Arbeiterpartei*, p. 21.

105 André Gorz, *Kritik der ökonomischen Vernunft*, p. 80.

Aceste contradicții interne între propria ideologie[106] ca bază de legitimare și aplicarea ei reală va fi analizată în cele ce urmează pentru cazul comunismului românesc. Va fi retrasat parcursul implementării comunismului, după care se va analiza în ce măsură comunismul a modificat munca și viața în România, pornindu-se de la teza conform căreia munca urma să înlocuiască viața însăși, deoarece „comunismul se concentrează în totalitate asupra viitorului, căruia îi sacrifică nu doar trecutul, ci și prezentul".[107] Consecințele sociale ale regimului comunist vor fi cercetate la rândul lor.

2.2.1. Industrializarea României și dictatura muncii

Deletant susține că România a fost integrată în blocul sovietic încă dinainte de semnarea Pactului de la Varșovia, anume din anul 1948, când România și Uniunea Sovietică au încheiat Tratatul de prietenie, colaborare și asistență mutuală cu scopul unei apărări comune[108] împotriva Germaniei și a aliaților.[109] Pactul de la Varșovia era gândit a fi alianța militară estică, răspunsul sovietic la Tratatul

---

[106] Francois Furet, *Trecutul unei iluzii*, vezi pp. 13-14, 170-226.

[107] Hans Kohn, *Die kommunistische und faschistische Diktatur,* Eine vergleichende Studie, în: Bruno Seidel, Siegrfied Jenkner (ed.), *Wege der Totalitarismusforschung* (Wege der Forschung), Darmstadt, 1974, p. 59: „Comunismul în schimb crede că în viitor se va impune existența individului liber și fericit. În societatea viitorului nu vor exista clase, state sau națiuni. Individul va fi liber doar în limitele umanității. O omenire nedivizată și pașnică nu există însă pentru că nu există individul liber. Ambele trebuie create. Dacă interpretarea istoriei de către comunism este corectă și dacă dictatura comunistă își atinge obiectivul, ar fi create o societate nouă și un om nou. În acest fel, comunismul ar continua opera Revoluției Franceze care, prin ridicarea celei de a treia stări, ar deschide o eră a democrației și naționalismului nu doar pentru Franța, ci pentru întreaga omenire. Revoluția rusă, o revoluție socială, care reprezintă ridicarea celei de a patra stări, ar inaugura nu doar pentru Rusia, ci pentru întreaga omenire, o eră a democrației sociale și a internaționalismului."

[108] Vezi Tratatul de prietenie, colaborare și asistență mutuală, 14 mai 1955, [http://1000dok. digitale-sammlungen.de/dok 0013 war.pdf], accesat la data de 05 iunie 2016 la ora 23:15:52 CET, BSB München.

[109] Dennis Deletant/Mihail E. Imescu, *Romania and the Warsaw Pact 1955-1989,* Selected Documents, Politeia – SNSPA, București, 2004, p. 9.

Atlanticului de Nord, NATO, înființat în 1949.[110] Pasul următor către preluarea totală a puterii îl reprezintă înființarea și consolidarea partidului de masă PMR (Partidul Muncitoresc Român).[111] După dizolvarea tuturor partidelor de opoziție, Gheorghe Gheorghiu Dej a fost reales în 1948 ca secretar general al PMR.[112] Instalarea finală a terorii sovietice a avut loc odată cu proclamarea Constituției *Republicii Populare* și introducerea sistemului juridic de tip sovietic în aprilie 1948.[113] La fel ca în celelalte state sovietice, și în România s-a desfășurat o „epurare"[114]

---

110 Agence France Press-Information et Documentations, nr. 291 din 13 mai 1950. Traducere a Arhivei Europa (11/1950, p. 3091), în: Forschungsinstitut der deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik e.V, Dokumente und Berichte, vol. 17-II. Europa-Dokumente zur Frage der europäischen Einigung (ed.), im Auftrag des Auwsärtigen Amtes, Bonn 1962, pp. 680-682.

111 Thomas Kunze, *Nicolae Ceaușescu, Eine Biographie*, p. 91: „Congresul de unificare a PCR cu Partidul social-democrat, care a avut loc la București între 21 și 23 februarie 1948 a consfințit „sfârșitul socialidemocrației românești și nașterea unui partid totalitar după modelul stalinist. […] Partidul unic înființat în 1948 a fost numit Partidul Muncitoresc Român (PMR). Intenția era, evident, ca prin eliminarea termenilor comunist și socialist să se țină cont de sensibilitățile populației românești, a cărei majoritate covârșitoare respingea calea de dezvoltare stalinistă. PMR, al cărei secretar general a devenit Gheorghiu Dej, nu era însă altceva decât un partid comunist de „tip nou". Conducerea era dominată de cadrele din vechiul PCR".

112 Dennis Deletant/Mihail E. Imescu, *Romania and the Warsaw Pact 1955-1989,* p. 10. Vezi Thomas Kunze, *Nicolae Ceaușescu, Eine Biographie,* pp. 80-81: „Noua lege electorală din 15 iulie 1946 a dispus dizolvarea Senatului, cea de a doua cameră a Parlamentului României. Vârsta dreptului la vot a fost stabilită la 21 de ani și pentru prima dată în istoria României urma ca și femeilor să le fie acordat dreptul la vot. […] La numărarea voturilor s-a dovedit că Partidul Național-Țărănesc câștigase alegerile detașat, obținând 77% din voturi, cel mai bun rezultat din toată istoria partidului. În total, 85% dintre cei care au participat la procesul electoral au votat împotriva listei comune a Blocului Democratic. Comisia electorală dominată de comuniști a acționat, așadar, în conformitate cu motto-ul lui Stalin: „Nu contează cine votează, contează cine numără voturile". Decizia cu privire la rezultatul alegerilor a fost luată la Moscova. Multe buletine electorale au fost arse încă din ziua alegerilor, conform martorilor. Ministrul de interne Teohari Georgescu a cerut pe față Comisiei Electorale să falisifice rezultatele. În acest fel, Blocului Democratic i-au fost atribuite în final 78,86% din voturi. Practic rezultatul real al procesului electoral a fost întors pe dos".

113 Dennis Deletant/Mihail E. Imescu, *Romania and the Warsaw Pact 1955-1989,* p. 10.

114 Thomas Kunze, *Nicolae Ceaușescu, Eine Biographie,* p. 83: „Cu asemenea acțiuni de epurare comuniștii români au copiat exact modelul oferit de Mișcarea Legionară profascistă condusă de Horia Sima după preluarea puterii în 1940. În rândurile PCR părea să domnească o stranie afinitate față de Mișcarea Legionară. Începând din 1945 se

și sovietizare totală. Arendt vorbește în acest context de „teroarea dictatorială – deosebită de teroarea totalitară în măsura în care îi amenință doar pe oponenții autentici, dar nu și pe cetățenii inofensivi, fără opinii politice – fusese îndeajuns de aspră ca să sugrume orice viață politică, fățișă sau clandestină, chiar înainte de moartea lui Lenin.” [115] Folosind mijloace precum procese măsluite, lagăre de muncă, deportări, pușcării, centre de reeducare și diverse practici de „reeducare”, comuniștii au eliminat toți adepții partidelor de opoziție sau ale comunităților religioase. Începând din iunie 1948 au fost naționalizate și centralizate companiile industriale, băncile[116], firmele de asigurare, minele, companiile de transport[117], pentru a se edifica o economie

---

produsese o integrare aproape totală a membrilor Mișcării Legionare în Partidul Comunist. Este evidentă contradicția profundă între discursul public și acțiunea politică. Chiar Nicolae Ceaușescu, al cărui tată Andruța fusese legionar, predica lupta împotrica „clicii fasciste”. În realitate, PCR și-a deschis ușile tocmai acestor oameni și i-a recrutat aproape în totalitate. Toate campaniile antifasciste ale comuniștilor erau menite doar să ofere ocazia eliminării convenabile a adversarilor, fără să conteze deloc culoarea politică a persoanelor respective.”

[115] Hannah Arendt, Elemente und Ursrpünge totaler Herrschaft S. 693, (Hananh Arendt, *Orginile totalitarismului,* Humanitas, București, 1994, 2006 pentru prezenta versiune, p. 401.

[116] Thomas Kunze, *Nicolae Ceaușescu, Eine Biographie*, p. 84: „Sub noul ministru al economiei (Dej), numit în iulie 1947 șeful cu puteri aproape absolute al Comisiei ministeriale pentru refacerea economiei, așa zisul „ajutor frățesc”, în fapt spolierea României de către Stalin, a dus țara aproape în colaps. Primul pas pe acest drum a fost naționalizarea Băncii Naționale a României la 20 decembrie 1946. A însemnat, practic, confiscarea întregului capital al băncii. Moneda românească, leul, deja afectată grav de hiperinflație, a pierdut și mai mult din valoare.”

[117] Conform articolelor 5 și 6, toate mijloacele de producție resurse naturale, mine, păduri, apă etc. devin proprietate a statului, în timp ce Art. 7 se referă, într-o formulare încă destul de vagă, la proprietatea colectivă; art. 7 urma să se schimbe apoi radical și, datorită colectivizării sectorului agricol efectuată în anii precedenți, să fie formulat într-un mod mult mai specific prin constituția din 27 septembrie 1952. În articolul 8 al constituției din 1948 proprietatea privată este deja strâns legată de munca (proprie) și definită după cum urmează în Art 8: Proprietatea particulară și dreptul la moștenire sunt recunoscute și garantate de lege. Proprietatea particulară obținută prin muncă și economisire beneficiază de o protecție specială”. Compară mai departe cu: **Art. 5.** - In Republica Populara Romana, mijloacele de productie apartin Statului, ca bunuri ale intregului popor, sau organizatiilor cooperative, sau particularilor, persoane fizice sau juridice. **Art. 6.** - Bogatiile de orice natura ale subsolului, zacamintele miniere, padurile, apele, izvoarele de energie naturala, caile de comunicatie ferate, rutiere, pe apa si in aer, posta, telegraful, telefonul si radio-ul apartin Statului, ca bunuri comune ale poporului. Prin

planificată cantitativă[118] și pentru distrugerea bazei economice a „dușmanilor de clasă”. Pe parcursul acestui proces au fost naționalizate la 2 martie 1949 toate proprietățile funciare. 17.000 de familii au fost relocate și aproximativ 1 milion de hectare de teren au trecut în proprietatea statului pentru a fi lucrate de colective agricole de stat.[119]

> ”The majority of peasants, ranging from the landless to those who worked their holdings using only family labour, were organized into state or collective farms. This required extensive coercion. Resistance to collectivization resulted in some 80 000 peasants being imprisoned for

---

lege se vor stabili modalitatile de trecere in proprietatea Statului, a bunurilor enumerate in alineatul precedent, care, la data intrarii in vigoare a prezentei Constitutii, se aflau in maini particulare. **Art. 7.** - Bunurile comune ale poporului constituiesc temelia materiala a propasirii economice si a independentei nationale a Republicii Populare Romane. Apararea si dezvoltarea bunurilor comune ale poporului sunt o indatorire a fiecarui cetatean. **Art. 8.** - Proprietatea particulara si dreptul de mostenire sunt recunoscute si garantate prin lege. Proprietatea particulara, agonisita prin munca si economisire, se bucura de o protectie speciala. **Art. 9.** - Pamantul apartine celor ce-l muncesc.Statul protejeaza proprietatea de munca taraneasca. Statul incurajeaza si sprijina cooperatia sateasca.Pentru a stimula ridicarea agriculturii, statul poate crea intreprinderi agricole, proprietatea statului. http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=1574, Cf. Constituția din 14 aprilie 1948, în Christian Ionescu, Dezvoltarea constituțională, pp. 753-761, mai ales p. 753”. Vezi Dietmar Müller, *Conceptul de proprietate în istoria economico-juridică românească,* în: Victor Neumann/Armin Heinen (ed.), *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice,* Polirom, București, 2011, p. 227. Deasemenea, Constituția României din 1948 [http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/constitutie/constitutia-republicii-populare-romane-1952.php], accesat în data de 20.01.2016, la ora 12:35. Thomas Kunze, *Nicolae Ceaușescu, Eine Biographie,* p. 93: „În data de 11 iunie s-a încheiat, prin legea nr. 119, naționalizarea companiilor industriale, a minelor, băncilor, asigurărilor și companiilor de transport.”

118 Thomas Kunze, *Nicolae Ceaușescu, Eine Biographie,* p. 93: „La 1 iulie s-a stabilit, prin înființarea unei comisii de stat pentru planificare, și premisa instituțională pentru înlocuirea economiei de piață cu cea planificată.”

119 Michael Shafir, *Romania, Politics, Economics and Society, Political Stagnation and Simulated Change* Part I, cap. 5, Frances Pinter, London, 1985, p. 44: „Industrialization and collectivization were much part of his „package deal”. The command economy system was immediately adopted on the nationalisation of major industries in 1948, with a state Comission of Planning (eventually transformed into State Planning Committee) in charge of the whole economy since July of that year. (Monitorul Oficial, 2 July 1948). Two one-year plans were followed by two five-year plans and six-year plan, covering the period 1951-65, and reflecting the leadership’s determination to put Romania on the path of forced development. The major target was industrialization, with little care given to human costs”.

their opposition, 30 000 of them being tried in public. Collectivization was completed in 1962 and its results put 60 per cent of the total area of 15 million hectares of agricultural land in collective farms, 30 per cent in state farms, and left 9 per cent in private hand."[120]

Ca urmare a proceselor de expropriere[121] și a colectivizărilor în masă, în ultima constituție socialistă a României, cea din 1965, nu s-au mai introdus modificări legislative referitoare la termenul de proprietate, deoarece colectivizarea și exproprierea fuseseră deja încheiate în cea mai mare parte; însă au apărut modificări în legile privind statutul CAP-urilor – ale Cooperativelor Agricole de Producție – precum și modificări legislative legate de sistematizarea teritoriului și a localităților urbane și rurale care urmăreau încă obiectivul constituției din 1952, și anume „limitarea și dizolvarea" proprietății private.[122] Prin naționalizarea tuturor mijloacelor de producție și a proprietății private de către proletariatul comunist, proprietatea privată, sursa tuturor contradicțiilor de clasă, ar fi urmat, conform lui Marx și Engels, să fie înlăturată, iar pe de altă parte să fie atinsă socializarea omului:

> „Asocierea generală a tuturor membrilor societății în vederea folosirii în comun, pe baza unui plan, a forțelor de producție, creșterea producției într-o asemenea măsură încît să satisfacă necesitățile tuturor membrilor societății, lichidarea unei situații în care necesitățile unora sînt satisfăcute în detrimentul celorlalți, desființarea completă a claselor și a antagonismelor dintre ele, dezvoltarea omnilaterală a capacităților tuturor membrilor societății, prin înlăturarea diviziunii muncii de pînă acum, prin educarea practică în producție, prin schimbarea activității, prin

---

[120] Dennis Deletant/Mihail E. Ionescu, *Romania and the Warsaw Pact 1955-1989,* pp. 10-11.

[121] Vezi Michael Shafir, *Romania, Politics, Economics and Society, Political Stagnation and Simulated Change* Part I, cap. 5, p. 45: „By Dej's own admission, these trials affected some 80 000 peasants, accused of belonging to, or siding with, „the class enemy" (Gheorghiu-Dej, 1962, pp. 206-7). Such excesses were eventually attributed to Ana Pauker and her supporters. Nevertheless, it should be pointed out that at the time of her purge, in 1952, Pauker was accused of „right-wing deviation", including disassociation from the process of rapid collectivization".

[122] Vezi Dietmar Müller, Conceptul de proprietate în istoria economico-juridică româneascăm p. 228, constituția României din 1952 [http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/constitutie/constitutia-republicii-populare-romane-1052.php], accesat în data de 20.01.2016, ora 12:48.

participarea tuturor la folosirea bunurilor produse de toți, prin contopirea orașului cu satul — toate acestea sînt principalele rezultate ale desființării proprietății private”. [123]

Desființarea proprietății private, respectiv a proprietății burgheze, ar fi urmat, conform ideologiei comuniste, să anuleze de fapt contradicțiile din interiorul societății de clase.[124] Capitalul de care dispune capitalistul și pe care îl utilizează în folos propriu trebuie să rămână în mâinile celor care îl obțin prin muncă.[125]

Proprietatea privată devine, așadar, conform concepției marxist-leniniste, proprietate de stat, adică a comunității comuniste.[126] Exproprierea și naționalizarea nu au dus însă, în comunismul real, la utopia marxistă a societății fără clase. Dimpotrivă, statul însuși a devenit mare capitalist. Comunismul real are, așadar, în cazul României și al celorlalte state din

---

[123] Friedrich Engels, Principiile comunismului, Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol.4, Editura Politică, București, 1958, pp. 363-382.

[124] Important este însă și faptul că ar fi urmat să fie desființat caracterul de clasă, dar proletariatul însuși urma să fie modelat într-o clasă socială, ceea ce înseamnă o contradicție în sine. Vezi *ibid*.: „Următorul scop urmărit de comuniști este același cu cel al tuturor celorlalte partide proletare: transformarea proletariatului în clasă”.

[125] Karl Marx/Friedrich Engels, Manifestul Partidului Comunist, în Karl Marx/Friedrich Engels, Opere alese în două volume, ediția a 3-a, vo. I, Editura Politică, București, 1966, pp. 5-42.

[126] Vladimiri I. Lenin, *Decret asupra pământului 26 octombrie 1917*, p 115, adoptat de cel de al II-lea Congres general al sovietelor (în ședința din 26 octombrie 1917, la ora 2 dimineața). 1. Marea proprietate este abolită imediat, fără compensație. 2. Marile proprietăți și toate domeniile, proprietățile mănăstirilor și ale bisericii cu întregul lor inventar, cu toate clădirie și acareturile trec până la Adunarea Constituantă în administrarea comtetelor locale și ale sovietelor regionale ale deputaților-țărani. 3. Orice daună adusă proprietății confiscate, considerată de acum ca fiind proprietatea întregului popor, va fi sancționată ca infracțiune gravă de către Tribunalul Revoluționar. […] Cu privire la pământ: „Chestiunea pământului nu poate fi soluționată decât de Adunarea Constituantă Generală. Soluționarea cea mai justă a chestiunii pământului poate fi doar aceasta: 1. Dreptul la proprietate privată asupra pământului va fi desființat pentru totdeauna. Pământul nu poate fi nici vândut, nici dat în arendă sau amanetat și nici înstrăinat în orice alt mod. Întregul pământ: al statului, al domeniilor, coroanei, mănăstirilor, bisericii, latifundiarilor, privat, aflat în proprietatea comunelor sau al țăranilor, va fi confiscat fără despăgubire, transformat în proprietatea poporului și trece în uzul celor care-l lucrează. […] 2. Toate resursele minerale, precum și pădurile și apele de importanță pentru stat trec în uzul exclusiv al statului. […]”

blocul de est, trăsături similare cu cele ale capitalismului exploatator din Europa occidentală. Iată ce spunea până și Lenin:

> „odată, când i s-a cerut să definească într-o singură propoziție esența și țelurile Revoluției din octombrie, [Lenin] a găsit formula remarcabilă în multe privințe și bineînțeles de mult uitată: 'electrificare plus soviete'."[127]

Un alt pas în direcția instalării terorii sovietice în România a constat în sovietizarea societății și înăsprirea și sporirea controlului exercitat asupra cetățenilor. Acestui scop i-a servit, de exemplu, reforma educației din 3 august 1948, al cărei obiectiv era sovietizarea și ideologizarea sistemului de educație.[128] Un alt exemplu este înființarea serviciului secret român, Securitatea, (Direcția Generală a Securității Poporului) la 31 august 1948. Securitatea a devenit instrumentul cel mai important de control al populației și completat la 22/23 ianuarie 1949 cu Milița Română[129], considerată simbolul

---

[127] Hannah Arendt, *Über die Revolution*, p. 82: „Formularea este remarcabilă în primul rând pentru ceea ce nu conținea – rolul partidului și edificarea socialismului. Conține, în schimb, o disjungere absolut nemarxistă între economie și politică, o diferențiere și o rezumare între progres tehnic văzut ca soluție a problemelor sociale din Rusia și sistemul sovietelor ca fiind noua formă de stat ce s-a format pe parcursul Revoluției în afara tuturor partidelor. Este cu adevărat surprinzător ca un marxist să susțină că sărăcia și nevoile nu se rezolvă prin naționalizarea mijloacelor de producție, ci prin industrializare".

[128] Dennis Deletant, *Romania under Communist Rule*, Civil Academy Foundation, Bucharest, 2006, p. 88: „In August 1948, the Law for Education Reform closed down all foreign schools, including those run by religious orders. A purge was conducted of the teaching profession and of university students. Eminent professors were removed from the faculties of history and philosophy and their places taken by Stalinist indoctrinators, the notorious of whom in the history fields were Agitprop activist Mihai Roller. The Ministry of Education banned the use of certain didactic materials and authorized textbooks incorporating Marxist-Leninist percepts. The study of Russian was made obligatory in secondary schools, the number of classes devoted to it being the same as for the study of Romanian. […] Marxism-Leninism, in Stalin's interpretation, was made obligatory from the secondary school upwards, the teaching of religion was totally banned."

[129] *Ibid.*, p. 97: Conform datelor furnizate de Deletant, Miliția a avut în 1953 un total de 40 000 de angajați, în timp ce trupele de securitate, înființate la 07 februarie 1949 avea aproximativ 55 000 de ofițeri și soldați. „The principal duties of the security troops were to maintain public order in the major industrial centres and to quell any resistance to government measures such as collectivization or appropriation of goods and property. Throughout the 1950s they were called upon to eradicate partisan resistance in mountain areas and were eomplyed to guard the labour camps."

proletariatului.[130] Aceste măsuri politice dictatoriale luate de Gh. Gheorghiu-Dej au fost „mai staliniste decât Stalin însuși".

Datorită Tratatului de prietenie, colaborare și asistență mutuală din februarie 1948[131], România se afla sub controlul Moscovei care stabilea politica externă și internă a țării; în urma acordului SOVROM (societăți mixte româno-sovietice) din 1945, care instituia controlul sovietic asupra numeroase sectoare ale economiei românești.[132] În acest context, Gheorghiu-Dej poate fi considerat un Stalin român, fondatorul României socialiste care a luptat fidel alături de Moscova împotriva dușmanilor occidentali și a imperialismului occidental american, precum și împotriva Vaticanului și a Bisericii Catolice.[133] În anii următori, România comunistă a fost marcată de teroare și brutalitate[134], „printre cele mai atroce dintre toate practicile de represiune din statele satelit" și

> „prin pușcăria Pitești, lagărul de muncă[135] din dezolanta Câmpie a Bărăganului și colonia de muncă Salcia a câștigat o tristă celebritate, făcând parte „dintr-un sistem de aproximativ 120 de închisori și gulaguri[136] în

130 Thomas Kunze, *Nicolae Ceaușescu, Eine Biographie,* Ch. Links Verlag, Berlin 2009, p. 93.

131 *Ibid.*, pp. 89-90: „Astfel românii au fost primii dintre esteuropeni cărora le-a revenit onoarea de a semna un tratat de prietenie cu imperiul lui Stalin. Miniștri de externe Pauker și Molotov au iscălit la 4 februarie 1948 la Moscova „Tratatul de prietenie, colaborare și asistență mutuală", încheiat inițial pe 20 de ani. Ce înțelegeau sovieticii prin prietenie s-a văzut apoi în protocolul care preciza parcursul frontierelor între URSS și România, semnat tot la 4 februarie. Tratatul legaliza ocuparea de către Uniunea Sovietică a Insulei Șerpilor, situată în Marea Neagră" […]. „Uniunea Sovietică a încheiat tratate similare și cu alte țări esteuropene. Aceste tratate urmau să reprezinte un fel de contrapondere la Planul Marshall prezentat la 15 iunie 1947 ca o „Campanie împotriva foametei, sărăciei, disperării și haosului" de către ministrul american de externe și care inițial se adresa „tuturor țărilor la vest de Asia".

132 Klaus-Detlev Grothusen, *Romania,* Göttingen/Vandenhoek&Ruprecht, p. 205.

133 *Ibid.*

134 Vezi Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948-1963,* București, 1998.

135 Stéphane Courtois (ed.), Cartea neagră a comunismului, Humanitas, București 1998.

136 Dennis Deletant, *Romania under Communist Rule,* pp. 109-110, 110-112: „In the early 1950s there were believed to be 180 000 in camps scattered around the country, 40 000 of whom were exploited on the notorious Danube-Black Sea canal project, which had eight camps and additional 20 000 so-called voluntary workers. This project was undertaken on the

care se pare că au fost internați, în intervalul 1945-1964, peste 1 milion de oameni, dintre care mulți și în lagărele sovietice; mii de persoane nu au supraviețuit încarcerării sau deportării".[137]

România a făcut tot ce a putut pentru a fi „avangarda statelor satelite", implementând doctrina comunistă sub conducerea strictă a Moscovei în straturi tot mai profunde ale societății. „Românizare" a conferit comunismului un caracter puternic național. Presiunea internațională asupra blocului sovietic a crescut odată cu înființarea Republicii Federale Germane în 1949, cu Planul Schuman din 09 mai 1950[138] și a Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului rezultat din el, a izbucnirii războiului din Coreea în 1950 și a politicii iugoslave. România este considerată a fi fost, după moartea lui Stalin în 1953, „cel mai stalinist"[139] stat satelit al URSS.[140]

---

initiative of Comecom and approved by the Politburo on 25 May 1949. Its purpose has been given two interpretations: some saw it as a part of a wider scheme to create an „Eastern Rora" for the Soviet iron which was to be shipped through a double canal: Black Sea-Danube and Danube-Oder-Rhine. Others gave it a military significance enabling Stalin to send small Soviet vessels up the Danube in the event of a deterioration of relation with Yugoslavia".

137 Thomas Kunze, *Nicolae Ceaușescu, Eine Biographie*, p. 93.

138 Agence France Press – Informations et Documentations, nr. 291 din 13 mai 1950. Traducerea germană realizată de Arhiva Europa (11/1950, p. 3091), în: Forschungsinstitut der deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik e.V., Dokumente und Berichte, vol. 17/II. Europa-Dokumente zur Frage der europäischen Einigung, (Hg.) im Auftrag des Auswärtigen Amtes, Bonn 1962, pp. 680-682.

139 Dennis Deletant, *Romania under Communit Rule*, pp. 129-139: „In fact, Dej remained a convinced Stalinist himself. Stalin's death, on 5 March 1953, had little impact on Romania's internal affairs: there was no major change in the Party's leadership, no descentralization of the economy, and no stop to the collectivization of agriculture. There was, however, a short-lived amnesty of political prisoners in 1955 and a slight relaxation in cultural policy. It was in Romania's relation with the Soviet Union that Stalin's Black Sea canal was abandoned after Khrushev failed to share Stalin's interest in the project, the Soviet government dissolved the Sovroms, the joint-stock companies set up in the late 1940s to exploit Romania's natural resources by selling its interest to Romanians in the summer of 1954. The sole surviving companies, involved in oil and uranium exploration and mining, were sold in 1955 and 1956."

140 Klaus-Detlev Grothusen, *Romania*, pp. 205-206.

2.2.2. De la dictatura muncii la național-comunism

Conform lui Tismăneanu, anul 1956 a fost dificil pentru Dej, acest „Machiavelli al Balcanilor", deoarece sovieticii insistau tot mai mult să-l înlocuiască cu cineva care să nu simpatizeze cu politica de nealiniere a Iugoslaviei și cu anticampania lui Tito. Avea să se dovedească, însă, că Dej rămăsese totuși valoros pentru sovietici, mai ales după Revoluția Ungară[141], când și-a demonstrat din nou loialitatea față de Moscova. Cu toate acestea, relația cu URSS a fost conflictuală, ceea ce se poate explica prin opoziția manifestată de PCR față de eforturile reformatoare ale lui Hrușciov.[142] Destalinizarea a decurs în România mai degrabă ezitant, în condițiile în care conducerea era adepta fidelă a modelului stalinist și nu agrea eforturile de liberalizare

---

[141] Dionisie Ghemani, *Die nationale Souveränitatätspolitik der SR Rumänien, 1. Teil im Rahmen des sowjetischen Bündnissystems,* R. Oldenbourg Verlag, München, 1981, pp. 170-171, 172-173: „Consecința revoltei populare din Ungaria din toamna anului 1956 a fost că Bucureștiul le-a retras maghiarilor din Transilvania, pas cu pas, „privilegiile" acordate, abordând într-o măsură tot mai mare o politică represivă la adresa minorităților. Cu siguranță că nu a fost o coincidență faptul că după retragea trupelor sovietice din România (în vara anului 1958), la 2 februarie 1959 universitățile din Cluj „Bolyai" și „Babeș" au fost unificate cu sila, în condițiile în care rectorul universității maghiare „Bolyai" a depus o cerere de fuziune ca rezultat al presiunilor la care a fost supus. Rectorul noii Universități Babeș-Bolyai a fost numit renumitul arheolog și istoric român, prof. Constantin Daicoviciu, care a avut o contribuție majoră în reabilitarea „tezei romanității și continuității". Istoriografia și politicile față de minorități au fost, astfel, primele elemente care au oglindit – fiecare în parte și amândouă completându-se reciproc – procesul de transformare națională a PC român care avea să se manifeste tot mai pronunțat la începutul anilor 1960, culminând în cele din urmă, la Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român din iulie 1965, cu tezele naționaliste ale lui Ceaușescu. […] Politica de românizare, practicată în Transilvania de guvernul de la București în numele lui Lenin a progresat rapid începând din 1959 fără ca conducerea de partid de la Budapesta, compromisă în urma evenimentele din 1956, să poată sau să vrea să protesteze la Moscova sau la București. […] În decembrie 1960 „Regiunea autonomă maghiară" a fost reorganizată în cursul unei reforme a administrației teritoriale, astfel încât nu mai cuprindea decât o majoritate relativă a populației maghiare, înglobând în schimb și teritorii locuite exclusiv de români. Acest prim pas spre lichidarea Regiunii autonome maghiare a fost urmat, după opt ani, de înlăturarea ei definitivă: la 16 februarie 1968 Adunarea Națională de la București a decis reintroducerea ordinii administrative antebelice, ancorate în „județe". În acest fel, Regiunea Autonomă Maghiară nu a mai avut spațiu și a dispărut tacit în adâncurile unei reforme „strict administrative".

[142] Vladmiri Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej,* Univers, București, 1995, pp. 94-95.

ale „noii căi". După 1960 Dej a proclamat intenția României de a merge „pe un drum propriu", inițiind astfel cursul decuplării de celelalte state satelit[143], care însemna însă mai degrabă o consolidare a strategiei staliniste și a contribuit la pierderea de autoritate de către Hrușciov.[144]

> „Primele semne ale unei rezistențe a României față de planurile de integrare și divizare a muncii urmărite de Moscova au devenit vizibile la începutul lui martie 1963".[145] „Pentru prim dată, conducerea PC român încerca pe această cale, în mod public, să condiționeze realizarea planurilor sovietice, respectiv să oblige Moscova să respecte obligațiile pe care și le asumase și înțelegerile încheiate."[146]

---

143 Dionisie Ghemani, *Die nationale Souveränitatätspolitik der SR Rumänien, 1. Teil im Rahmen des sowjetischen Bündnissystems,* p. 129: „României i-a revenit, în cadrul CAER (Consiliul de ajutor economic reciproc), rolul de furnizor agrar, însă conducrea țării, care adoptase un curs de desatelitizare, a refuzat să accepte acest rol. La 26 decembrie 1963 primul ministru Gheorghe Maurer a anunțat în fața Marii Adunări Naționale că România avea să-și mențină obiectivele economice stabilite în planul de șase ani, cel mai important fiind industrializarea forțată „cu dezvoltarea prioritară a industriei grele" și „ridicarea rentabilității întreprinderilor". Planul de șase ani menționat de Maurer a fost proclamat la cel de al treilea Congres al Partidului Muncitoresc Român din iunie 1960. Nu doar că stabilea premisele programului de industrializare; în referatul său principal, Gheorghiu-Dej explicase: „Statul nostru face eforturi să doteze industria cu mașinile și echipamentele cele mai perfecționate, reprezentând ultimele realizări ale tehnicii mondiale". Declarația părea să indice intenții îndreptate spre Occident, deoarece conducerea de partid înțelegea foarte bine că mașinile și echipamentele „reprezentând ultimele realizări ale tehnicii mondiale" nu puteau fi obținute din spațiul comunist.

144 Vladimir Tismăneanu: *Fantoma lui Gheorgiu-Dej,* p. 95.

145 Dionisie Ghermani, *Die nationale Souveränitatätspolitik der SR Rumänien, 1. Teil im Rahmen des sowjetischen Bündnissystems,* p. 128: „În perioada aceea (5-8.3. 1963), plenul Comitetului Central de la București a dat publicității un comunicat, în care aproba „principiul diviziunii socialiste a muncii", însă doar cu condiția respectării stricte a tuturor principiilor stipulate în declarația de la Moscova din 1960: respectarea independenței și suveranității, egalitatea absolută în drepturi, ajutorul tovărășesc și avantajul reciproc. Comunicatul se încheie astfel: „Plenul CC consideră că aceste principii de bază trebuie să rămână și pe viitor pe deplin valabile ca fundament solid al adâncirii relațiilor economice în vederea dezvoltării fiecărei țări socialiste, a reducerii treptate a diferențelor de dezvoltare și a avântului general al întregului lagăr socialist".

146 *Ibid.*, pp. 128-129: „Declarația de la Moscova din 1960 a oferit un instrument adecvat de abordare a „sateliților". Conținea o declarație fermă a principiului coordonării planurilor economice naționale, subliniind însă în același timp că această coordonare va fi pusă în aplicare „pe baza acceptării benevole, a avantajului reciproc, precum și a […] luării în considerare a situațiilor concrete și a specificului național"; enunța această definiție: „Lagărul socialist este comunitatea socială, economică și politică a popoarelor libere și suverane" […]." În lagărul socialist „s-a asigurat adevărata egalitate în drepturi și autonomie a fiecărei țări membre".

Ghermani conchide că programul de industrializare decis în 1960 și dezvoltat permanent a comportat dificultăți pentru România, dat fiind că această țară agrară consumase deja resursele și materiile prime existente pe teritoriul ei, fiind nevoită să importe tot mai multă tehnologie din occident și acumulând astfel o datorie externă tot mai mare. Cheltuielile de stat depășeau cu mult economiile statului și s-au scurs preponderent în sectorul industrial (mai ales în industria grea), astfel încât celelalte ramuri economice (industria ușoară, cea textilă sau alimentară, de exemplu, agricultura și economia forestieră) au fost grav neglijate.[147] În acest fel, bugetul de stat a fost risipit pe măsuri economice și investiții ineficiente, în timp ce celelalte sectoare economice nu au fost încurajate sau au fost neglijate de-a dreptul. Pe lângă asta, industrializarea română și-a atins punctul culminant atunci când sistemul economic din țările capitaliste dezvoltate a fost reconvertit din economie industrială în economie de servicii. În acest fel, România a ratat revoluția tehnologică inițiată deja în Occident, iar decalajul față de țările capitaliste dezvoltate a crescut. Produsele realizate în România, dar și în celelalte state ale blocului socialist, au devenit tot mai proaste calitativ din cauza costurilor de producție ridicate și a lipsei tot mai mari de materii prime, ceea ce a dus la o reducere a piețelor de desfacere, la o scădere a veniturilor și o creștere a cheltuielilor și datoriilor statului. Reducerea dependenței economice de partenerii din CAER (Consiliul de ajutor economic reciproc, organizație economică internațională și răspunsul socialist la Planul Marshall) a dus la probleme suplimentare grave în economia românească, deoarece România depindea, de fapt, de aprovizionarea din statele CAER și avea dificultăți în a găsi piețe de desfacere în afara CAER. În locul independenței economice, care ar fi urmat să devină premisa suveranității politice, industria hipertrofiată a României a ajuns tot mai

[147] Vezi studiul detaliat și statisticile edificatoare publicate de Bogdan Murgescu în *România și Europa*, Polirom, Iași, 2010, p. 337, mal ales tabelul IV 12, p. 338 f.

dependentă de materiile prime din străinătate, pe care însă nu le putea achiziționa, din motive de costuri, decât din statele CAER.[148] România a ajuns, ca multe alte state CAER, într-o criză economică de proporții, caracterizată mai cu seama prin rigiditate și stagnare și conținând deja primele semne ale disoluției sistemului comunist.[149]

2.3. Dictatura lui Nicolae Ceaușescu

În fața restructurărilor economice și politice masive, derulate în Europa occidentală mai ales după cel de al Doilea Război Mondial și după reconstrucție, România și-a extins opoziția față de URSS după moartea lui Dej în martie 1965 și sub conducerea lui Nicolae Ceaușescu:

> ”1. The RCP's refusal until the end of the decade to agree upon, help prepare or attend a conference of communist parties except on its terms; 2. Its studied neutrality in the Sino-Soviet dispute; 3. Its consistent cultivation of the Czech party's right to construct socialism to its own dictates.”[150]

---

[148] „Gheorghiu-Dej era el însuși conștient de această situație atunci când, la 20 iunie 1961, a declarat că programul de industrializare decis în 1960, era realizabil, dar nu fără „aprovizionare consistentă” din Uniunea Sovietică, mai als cu minereu de fier, cărbune, aliaje de fier și alte produse ale industriei metalurgice. – Nu avea cum să prevadă că problema petrolului a devenit în cele din urmă problema centrală a dezvoltării economice a României – din 1973 a devenit însă tot mai importantă și generatoare de criză”. Dionisie Ghermani, *Die nationale Souveränitatätspolitik der SR Rumänien, 1. Teil im Rahmen des sowjetischen Bündnissystems, pp.* 130-131.

[149] *Ibid.*, pp. 130-131, 147-148: „Punctul de vedere al României în privința integrării în CAER s-a modificat între timp în mod fundamental, însă acutizarea accentuată a crizei economice cronice, mai ales în domeniul aprivizionării cu energie și materii prime, a silit conducerea țării în primăvara/vara anului 1980 să cedeze cel puțin parțial presiunii de integrare exercitată de Moscova. Presiunea sovietică a început cu câteva săptămâni înaintea conferinței CAER de la Praga (17-19.06.1980), la care planurile economice internaționale urmau să fie coordonate mai strâns dată fiind aprovizionarea tot mai dificilă cu energie”.

[150] Daniel Nelson, *Romania in the 80s,* Westview Press/Boulder, Colorado, 1987, p. 221, vezi și punctele la: „On the state level, unlike any of its allies”. […] „During the decade, Romania reoriented its foreign trade until the Soviet-East European share of the trade grew from roughly a fifth in 1960 to more than a third by 1970. Finally, its overall patterns of international interactions (treaties, visits, exchanges) revealed a country paying more attention that its allies to non-WTO or non-communist nations and less attention that the others to its East European allies and to the Soviet Union”.

După moartea lui Dej, Ceaușescu avea de ales între un naționalism stalinist de factură albaneză sau o „iugoslavizare" în sensul unui antistalinism în cadrul unui regim autoritar-paternalist. A ales o strategie de accelerare economică și de represiunea politică intensificată. Represiunile împotriva populației s-au intensificat mai ales după 1971, modelul lui Ceaușescu fiind dictatorul nord-coreean Kim Ir Sen. Cultul personalității construit în jurul conducătorului și al soției sale a anihilat la sfârșitul anilor 1970 toate tendințele de liberalizare. Ceaușescu și-a modelat stilul de conducere după cel al despoților asiatici și s-a îndepărtat tot mai mult de autoritarismul birocratic în maniera rutinată a lui Brejnev.[151]

Pentru a putea înțelege mai bine psihologia acestei structuri birocratice a puterii totalitare, putem recurge la analiza lui Foucault, *Überwachen und Strafen*, care se folosește de ideea exprimată de J. Bentham în *Panopticon*[152], pentru a evidenția tehnici de putere și disciplinare, numeroasele tehnici și instituții pentru măsurarea, controlul și ameliorarea *anormalului*.[153] Sistemul totalitare își creează, iar acest lucru e foarte vizibil în comunism, o „rețea de structuri de putere în care fiecare individ este supravegheat de putere".[154]

Dacă privim clădirile megalomanice ale comunismului din România, în primul rând Casa Poporului, vom observa imediat că arhitectura lor simbolizează controlul omniprezent. „Casa poporului", proiectată de Anca Petrescu, actualmente sediul Parlamentului

---

151 Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, p. 95.

152 Michel Foucault, *Überwachen und Strafen*, Sorakamp, Frankfurt am Main, 1976, pp. 256-257.

153 *Ibid.*, p. 256.

154 „[…] prin faptul că, în interiorul societății, se instalează o stare de vizibilitate conștientă și permanentă, care asigură funcționarea automată a puterii, jonglând însă cu faptul că puterea trebuie să fie vizibilă, dar nu inteligibilă, vizibilă pentru că societatea vede și percepe permanent structurile de putere prin instituțiile și reprezentanții acestora, Securitatea și Miliția, care supraveghează și controlează individul, neinteligibile pentru că individul nu trebuie să știe niciodată dacă e supravegheat sau nu, dar trebuie să fie sigur că poate fi supravegheat oricând."

României, a cărei construcție a început în 1983, este, înconjurată de blocuri cenușii și sterile, în stil funcționalist, un exemplu de manual al arhitecturii statice și tehniciste a comunismului și, în egală măsură, un simbol al propagandei național-comuniste. Acest palat, numit și „acropolele nostru" sau „casa victoriei asupra poporului", are o suprafață de 360 000 m² și 3000 de încăperi cu înălțimi de până la 16 m, a costat 3,3 miliarde dolari – deci aproximativ 40% din produsul intern brut al României în acel moment – și este, după Pentagon, cea mai mare clădire administrativă din lume, simbol al puterii și cultului personalității construit în jurul persoanei carismatice a conducătorului Nicolae Ceaușescu. Casa Poporului oglindește procesul expansiunii imperiale a sistemului comunist, a luării în posesie a spațiului și exercitării puterii. Supunerea naturii în cursul campaniilor de industrializare avea menirea de a face spațiul să pară controlat și dominat pentru a demonstra puterea național-comunismului românesc. Clădirile-gigant urmau să exprime ordinea și disciplinarea, conform lui Klaus Getswa.[155]

Foucault consideră că factorul decisiv ar fi „panopticonul, o mașină de divizare a dualității a vedea/a fi văzut, ducând la automatizarea și dezindividualizarea puterii, în condițiile în care principiul puterii este localizat mai puțin într-o persoană și mai mult într-o concentrare de corpuri, suprafețe, lumini și priviri; într-o aparatură ale cărei mecanisme interioare produc relațiile în care indivizii sunt captivi."[156]

---

155 „Politica de organizare a spațiului a devenit cheia controlului și creerii de corpuri sociale", proces în care nu doar „natura, ci și societatea au devenit obiect al politicii de reoganizare, construite pe principiile formării, corecturii și controlului, ale regimului comunist". Klaus Getswa, *Die Stalinistischen Großbauten des Kommunismus*, Oldenbourg Verlag, München 2010, pp. 306-309.

156 Michel Foucault, *Überwachen und Strafen*, p. 259, p. 264.

Este vorba de un anumit

> „tip de introducere a corpurilor în spațiu, de disipare a indivizilor în relațiile lor reciproce, de organizare ierarhică, de dispunere a centrelor și canalelor de putere, de definiție a instrumentelor și tacticilor de intervenție a puterii – iar acest tip poate fi aplicat în spitale, în ateliere, școli și centre de detenție, deci mereu acolo unde ai de a face cu o multitudine de indivizi cărora trebuie să li se impună o sarcină sau un comportament, schema panoptică poate fi aplicată".[157]

Panoptismul este transferul metaforic al birocratizării puterii și structurilor ei[158]. După implementarea în societate a acestor tehnici de disciplinare[159], regimul comunist și-a stabilizat puterea până în 1990, deși PCR[160] se caracteriza printr-o lipsa de unitate internă.[161] Pe de o parte exista un lagăr național-comunist, al cărui adepți reprezentau o poziție „mai liberală", „mai pluralistă", „mai progresistă". Celălalt lagăr era orientat mai degrabă pe o filieră național-stalinistă.[162] Tismăneanu amintește aici de explicația lui Robert C. Tucker privind cultura bolșevică revoluționară, în care modelul leninist al unui bolșevism ideal, revoluționar, moral, romantic este opus politicii sale reale, care includea atât o subcultură de stânga democratică, cât și o direcție autoritară și

---

157 *Ibid.*, p. 264.

158 „Generalizarea disciplinei și diversificarea instituțiilor de disciplinare printr-o rețea tot mai deasă întinsă peste întregul corp social, preluînd prin parcelare controlul asupra timpului și spațiului și programând societatea pentru scopurile sale funcționale sistemice."

159 Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești,* București, 1990.

160 Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej,* pp. 81-82: „[…] În România, slăbiciunea cronică a stîngii era determinată în mare parte de către absența unui referent transnațional similar celui al mișcărilor revoluționare ruse (subliminatul panslavism) sau austro-ungare. Lipsa de forță a radicalismului de stînga în România preleninistă explică în mare măsură eșecul comuniștilor de a transcede granițele ghetoului lor doar parțial autoimpus. Cu alte cuvinte, subcultura preleninistă de stînga lasă moștenire urmașei sale comuniste multe dintre caracteristicile sale insulare. Nu este de mirare, deci, că PCR era dominat în ilegalitate de transilvăneni și basarabieni, a căror radicalitate politică a fost facilitată de către tradițiile și modelele revoluționare locale (puternic influențate, în mod cert, de către activisul de stînga maghiar, rus și ucrainian)."

161 *Ibid.*, p. 93: Fracționarismul a rămas trăsătura dominantă a partidului sub Gherghiu-Dej. Competiția dintre moscoviți și comuniștii din țară era motivată de incompabilitatea celor două subculturi comuniste pe care le reprezentau: grupul internaționalist, orientat către Moscova, cu propriul sistem de valori și cu propria experiență militantă […]."

162 *Ibid.*, pp. 77-78.

totalitară. În acest fel, stalinismul prelua forma unui bolșevism leninist, reprezentând naționalismul și, în egală măsură, imperialismul în forma hibridă a bolșevismului de dreapta radicală.[163] Tismăneanu conchide că, în societățile tradiționale agrare, elitele revoluționare ar fi mai degrabă înclinate să aplice strategii politice de natură să promoveze unicitatea și particularitatea mișcărilor de masă pe care le conduc, limitând pe cât posibil tendințele universalist-cosmopolite.[164] Mai ales atunci când aceste elite sunt nevoite să se confrunte cu amenințări reale sau imaginare, ele recurg la arsenalul partidelor aflate de multe ori la celălalt capăt al spectrului politic, sau îl reactivează „redescoperindu-l", ceea ce explică și motivele pentru care Ceaușescu s-a folosit de o terminologie, demonologie sau iconografie română de extremă dreaptă.[165] Național-stalinismul s-a manifestat de aceea mai degrabă ca subcultură perfecționată a leninismului revoluționar, caracterizată de „anxietate" istorică, nesiguranță, marginalitate, nostalgie arhaică și mânie mitologică, reunind, ca hibrid politic și intelectual, un mod de percepere a lumii marcat de rațiune și tehnică, dar și de credințe ancorate în mitologic, într-un angrenaj emoțional de culturi naționale politice[166] tipic societăților agrare subdezvoltate. Astfel a luat naștere

---

[163] *Ibid.*, p. 79.

[164] *Ibid.*, p. 79.

[165] *Ibid.*, pp. 79-80.

[166] *Ibid.*, pp. 82 și 80: „Trăsăturile caracteristice ale cuturii politice naționale românești inculd, printre altele: fragilitatea atitudinilor și instituțiilor sale democratice (problema autenticității acestora a obsedat multă vreme mintea politică românească); versatilitatea morală a claselor sale politice (în proza sa politică Mihai Eminsecu a deplîns traficul continuu de principii, considerat la scară largă ca fiind o boală națională, precum și critica poporanistă (în limba română în original N.T.) (de tip nardonicist, populist) a fațadei democratice și discuțiile despre superioritatea orațului asupra satului, cu alte cuvinte, a „comunității" asupra „civilizației"), izolarea stîngii sale, care a condus la un comportament narcisist, la secretarism, la ignorarea neajunsurilor naționale, la pendulări apocaliptice între lungi perioade de amorțire și scurte momente de extaz; o clasă politică mulțumită să mimeze atitudinile la modă în occident; o corupție care erodează moral și cuprinde totul; o discrepanță șocantă între le *pays réel* și le *pays légal* și, drept corolar, o tratare ușuratică, frivolă, dacă nu chiar complet derogatorie a justiției și a legalității (în spiritul faimoasei remarci a lui Raymond Poincaré: « Nous sommes ici aux portes de l´Orient oú tout est pris á la légére » („Ne aflăm la porțile Orientului, acolo unde nimic nu este luat în serios"), care aproape că a devenit un slogan național autoironizator."

stalinismul naționalist de tip românesc, o sinteză de retorici naționaliste și cult semireligios al conducătorului.[167] Național-comunismul[168] și glorificarea propriei istorii prin mistificare politică și instrumentalizarea ei cu scopul legitimării unei ideologii politice se manifestă, conform lui Shafir, după cum urmează:

> „A carefully concerted campaign of „de-Sovietization" and „re-Romanization" was the first step. It began with the restoration of the original Romania names to streets and places that had been Russified, developing into the mass rehabilitation of historical and cultural figures associated with the struggle for political and economic independence. A particularly illustration of the Romania evolution is provided by the use – and abuse – of the national poet, Mihai Eminescu. […] the poet was transformed into a pseudo-forerunner of Romania socialism. Such a metamorphosis, to be sure, originated less from a search for inner legitimacy inherent in the socialist idea. […] Eminescu was turned into a similar link in the continuity chain. […] The operation was part of what was termed „re-evaluation of the national heritage". Within a relatively short span of time, it restored to the national pantheon figures such as the historian N. Iorga, the literary critic and politician T. Maiorescu, the ferociously nationalist poet and former Prime Minister, O. Goga, and may others who had previously been thrown into the dustbin of history".[169]

Național-comunismul românesc s-a legat, prin Ceaușescu[170], de „aura magică a persoanei sale"[171], de PCR și de naționalismul românesc,

---

Vezi mai multe referitoare la cultura politică în România la: Henry Roberts, Kenneth Jowitt, Daniel Chirot, Ghiță Ionescu și Michael Shafir, și la Sorin Mitu, Robert Adam, Mungiu Pippidi.

[167] *Ibid.*, p. 80: „În cazul României, mai mult decît în cazul altor regimuri național staliniste, rolul tradiției ortodoxe grecești explică natura și scopul riturilor instituționalizate."

[168] Vezi Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons,* Berkeley-Los Angeles-London, 2003.

[169] Michael Shafir, *Romania, Politics, Economics and Society,* Political Stagnation and Simulated Change, Part I, cap. 5, Frances Pinter, London, 1985, pp. 48-49.

[170] Hans Kohn, *Die kommunistische und die faschistische Diktatur,* Eine Vergleichende Studie, în: Bruno Seidel și Siegfried Jenkner (ed.), *Wege der Totalitarismusforschung* (Wege der Forschung), Darmstadt, 1974, pp. 50-51: „Dictaturile contemporane sunt conduse de bărbați care nu fac parte din clasele dominante și care sunt mândri de acest lucru. […] Adepții acestor conducători fac parte din clasele emergente – mica burghezie și țărănimea înstărită în Italia și Germania, proletariatul industrial și populația rurală în Rusia. De la bun început se face apel la aversiunea lor conștientă față de clasa dominantă". […] Similaritatea cu comunismul este descrisă de Hans Kohn astfel:

pentru a legitima, în numele ideologiei științifice marxiste[172], atât măsurile îndoielnice din punct de vedere politic și economic, cât și puterea politică și poziția socială a „Conducătorului” și a cadrelor de partid.

> „Doar o dată cu preluarea puterii de către Ceaușescu și numai datorită devotamentului său față de valorile naționale și-a reluat partidul atît tradițiile revoluționare cît și pe cele patriotice ale socialismului preelenist. O altă funcție politică a acestei operații, care în mod simultan distruge și creează mituri, a reprezentat-o diminuarea autorității Vechii Gărzi a PCR-ului, grup de presiune în mod profund dezacord cu dictatura ceaușistă. Istoria era din nou manipulată în scopuri strict personale. „[173]

---

mișcarea din jurul lui Hitler și Mussolini, pentru a începe cu aceștia, a fost întărâtată prin propaganda împotriva „capitalismului”, împotriva ordinii aristocratice tradiționale și împotriva puterii marelui capital, fiind inițial revolte emoționale și neorganizate a straturilor de jos ale societății și a câtorva grupuri de adolescenți și intelectuali.

171 Vezi Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej,* pp. 161-179.

172 Eric Voegelin, *Die Krise,* p. 351: „Marx vedea în formațiune socială burgheză încheierea preistoriei societății umane; în urma unei răsturnări epocale avea să înceapă istoria adevărată a societății”. (Karl Marx, *Contribuții la critica economiei politice,* în: Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere alese în două volume,* ediția a 3-a, vol. I, Editura Politică, București, 1966, pp. 312-316.) Trecerea de la lumea veche la cea nouă nu se va realiza printr-o simplă schimbare a instituțiilor. La fel ca sectanții medievali și puritani și la fel ca Bakunin, Marx presupune o *metanoia,* o transformare a inimii, ca eveniment decisiv ce avea să inițieze noua eră. Pentru ca ea să se producă, Marx miza pe experiența Revoluției însăși: „Atât pentru producerea în masă a acestei conștiințe comuniste, cât și pentru impunerea chestiunii în sine, este necesară o transformare în masă a oamenilor […] care nu se poate realiza decât într-o mișcare practică, într-o *revoluție*; revoluția este așadar necesară nu doar deoarece clasa conducătoare nu poate fi înlăturată altfel, ci și pentru că doar o revoluție poate determina clasa în curs de a fi înlăturată să se debaraseze de toate vechea mizerie și să devină capabilă să creeze un fundament nou al societății”. Revoluția devine astfel un proces inerent lumii cu două funcții principale: (1) funcția unei răsturnări instituționale și (2) funcția de epurare”. Vezi p. 365: […] libertatea ar fi rezultatul revoluției, revoluția s-ar derula în domeniul necesității […]. Pregătirea revoluției avea, prin urmare, sarcina riguros delimitată (1) de a oferi analiza critică a acelor factori din societatea capitalistă care ar fi urmat să dizolve sistemul până în punctul în cre revoluția proletară ar fi devenit inevitabilă și încununată de succes, și (2) de formare a organizării proletare care urma să dea lovitura în momentul decisiv”.

173 Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej,* p. 88.

Invadarea Cehoslovaciei de către URSS în august 1968[174] a dus la o modificare a atitudinii României față de blocul sovietic și de noua doctrină Brejnev. Ceaușescu se ghidează de acum după propria sa doctrină a politicii de independență și suveranitate, bazată pe interesele naționale ale României. Nu a exclus nici confruntări militare cu statele sovietice[175] ca posibil preț pentru abandonarea loialității față de blocul sovietic.[176] K. Verdery conchide că, după ce a vizitat în 1971 Coreea de Nord, China și Vietnamul de Nord, Ceaușescu a revitalizat realismul socialist și comunismul național în România prin „tezele din iulie”[177] sau „mini-revoluția culturală”. Pe parcursul acestui proces, intelectualii

[174] David P. Burke, *Defense and Mass Mobilization in Romania,* [www.sagerpublications.com], accesat la 27.010 2016, ora 14:49: „He (Ceaușescu) promptly denounced the invasion as a „flagrant violation of the sovereignity of a fraternal socialist country” and he warned that Romania would not permit a similar violation of its territory”.

[175] Klaus-Detlev Grothusen, *Romania,* pp. 222-223: The mobilization of the Romanian armed forces and volunteers in August 1968 against the armies of Romania's allies in the Warsaw Pact was certainly one of the factors which guaranteed her independence in the moment of supreme crisis. […] the Romania regime decided to pursue a truly multilateral foerign policy in the name of the Romanian national interest as soon as the crisis of August 1968 abated. That policy was clearly designed to secure international protection from all quarters against violations by the USSR of the principles governing relations among sovereign states, ecqual in rights, and comitted to peace and international security under the principles accepted by the United Nations Organization”.

[176] Vezi Ute Gabanyi, *The Ceaușescu Cult,* București, Fundația Culturală Română, 2000, pp. 19-21: […] „Ceaușescu has tried to create some room for maneuvering by proclaiming Romania a „developing socialist country” and suggesting that it should therefore be treated like any other developing country. […] The crash indutrialization projects implemented since the early 1970s, based on closer links with Western economies (Romania had joined the IMF and World Bank and refused to join the fuel pool established under the 1971 CMEA Comprehensive Program) in the hope of acquiring Western technology paid for by Western credit, have failed. The fuel crisis, the war between Iran and Iraq, and the repercussions of the Polish events on Romania's creditworthiness were external factors that have adversly affected the outcome of Ceaușescu's economic policy. There is no doubt, however, that the main cause of the present malaise lies in the inflexible, centralized one-man rule that discourages individual initiative and responsibility and has placed exccessive emphasis in the economy on growth and investment to the detriment of the fulfillment of the basic consumer needs of the population and on the preferential treatment of industry over agriculture”.

[177] Nicolae Ceaușescu, *Propuneri de măsuri pentru îmbunătățirea activității politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii,* 6 iulie 1971, Editura Politică, București., Vezi și Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej,* pp. 95.

care nu s-au aliniat partidului au fost șicanați tot mai insistent, iar planul cincinal 1971-75 și-a stabilit drept obiectiv o centralizare încă și mai rigidă a economiei, precum și o înnoire a „cincinalelor".[178] Documentul prevedea deplasarea investițiilor în extinderea industriei grele și concentrarea asupra proiectelor mari, în timp ce alte ramuri economice cum erau industria alimentară, industria culturală și agricultura erau masiv neglijate. Unul din motivele care au stat la baza acestei decizii se poate să fi fost dorința puternică a României ca națiunea și forța economică să fie recunoscute pe plan internațional; extinderea industriei grele urma să demonstreze progresul și modernizarea atinse de România; se spera că avea să întărească economia, deoarece puterea economică a țării era văzută ca o garanție politică a importanței în jocul relațiilor internaționale. Alte cauze ale deciziilor eronate ale României în domeniul economice mai sunt pe de o parte lipsa competențelor de specialitate necesare, respectiv lipsa unui *know how* la nivelul aparatului de partid și de stat și la nivelul nomenclaturii în chestiuni de economie și management. Interesele private și ideologice ale membrilor de partid erau prioritare în procesele de decizie privind investițiile de stat și distribuția bugetului de stat. Multe decizii luate de regimul național-comunist au fost determinate de dorința de legitimare politică și de consolidare a statutului României ca națiune, neglijându-se aspectele de eficiență economică.

PCR a monopolizat toate domeniile sociale, subordonându-le acestor interese, toate acțiunile politice și sociale au fost controlate doar de grupurile apropiate partidului și toate instituțiile și eforturile

---

[178] Katherine Verdery, *National ideology under socialism*, p. 107, vezi și Michael Shafir: *Politics, economy and society*, Boulder, Colo, Lynne Rienner, pp. 107, 121. Vezi Vlad Pașca, *Limitele Raționalității în Politica Economică a României Socialiste. Planul de Perspectivă 1960-1975* [engl. The Limits of Rationality in the Economic Policy of Socialist Romania. The 1960-1975 Perspective Plan], pp. 73-84, 81. [http://www.academia.edu/12734414/Limitelera%C89Bionalit%C4%83%C8%9Bii%C3%Aenpoliticaeconomic%C4%83aRom%C3%A2nieisocialiste.Planuldeperspectiv%C4%831960-1975TheLimitsofRationalityintheEconomicPolicyofSocialistRomaniaThe1960-1975PerspectivePlan?auto=download], accesat la 02.06. 2016, ora 14:17.

economice, religioase și educative au fost subordonate sistemului comunist la putere, uniformizându-se astfel clasele. În loc ca diferențele de clasă socială să fie anulate, „clasele" sociale au fost nivelate în timp ce nomenclatura însăși se distingea de restul societății ca o grupare de „oligarhi". Pentru a determina alinierea tuturor la voința și gândirea[179] partidului la putere, ale dictatorului și statului atotputernic, libertatea individuală a populației a fost drastic limitată.[180] O urmare fatală a acestei politici de nivelare a fost disoluția tot mai accentuată a libertăților personale, implicând și domeniul privat ca spațiu intim al familiei, dat fiind că sistemul politic încerca să exercite un control tot mai puternic și asupra acestuia. Intervențiile regimului în spațiul privat prin măsuri de coerciție și control s-au manifestat, între altele, prin interdicția de a călători, urmărirea continuă a populației prin microfoane montate în telefoane sau de către agenți acoperiți ai Securității[181] și prin decretul din 1966 de interzicere a avortului la cerere, menit să ridice rata demografică.[182] Aceste măsuri de eugenie urmau să servească menținerii „corpului național" și să asigure forța de muncă prin reproducere.

---

179 Carlton Hayes, *Der Totalitarismus als etwas Neues*, în: Bruno Seidel/Siegfried Jenkner (ed.), *Wege der Totalitarismus-Forschung*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1968, p. 96: „Dictatura totalitară se menține, iar răsturnarea ei devine inimaginabil de dificilă prin mijloacele noi și minunat de eficiente ale educației poporului și propagandei. […] Odată ce a ajuns la putere, dictatorul dispune de monopolul asupra și de extinderea școlii de stat. […] întreaga presă este „codată" de stat – și nu se poate citi nimic din ceea ce statul nu aprobă. Cinematograful și radio-ul sunt monopoluri de stat; cinematograful trimite imagini în ochiul poporului, radio-ul îi umple urechile doar cu ceea ce regimul consideră că-I este util."

180 *Ibid.*, pp. 94-95.

181 Georgeta Daniela Oancea, *Mythen und Vergangenheit. Rumänien nach der Wende*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Ludwig-Maximilian-Universität, München, 2005, p. 56 ff.

182 Decret Nr. 770 din 1 octombrie 1966 pentru reglementarea întreruperii cursului sarcinii [http://www.monitoruljuridic.ro/act/decret-nr-770-din-1-octombrie-1966-pentru-reglementarea-intreruperii-cursului-sarcinii-emitent-consiliul-de-stat-al-republicii-socialiste-romania-177.html], accesat în data de 31.05. 2016, ora 17:01, vezi și Hotărârea Consiliului de Miniștri și a Consiliului Central al U.G.S.R. nr. 880/1965; H.C.M. nr. 336/1968, în: Mihai Moldoveanu, *Îndrumare de Legislație a muncii*, Editura Politică, București, 1973, pp. 36-38.

> „Predomina o socializare colectivă prin intermediul relațiilor administrative, în care partidul încerca (spre sfârșit cu succes tot mai redus) să controleze toate domeniile sociale: statul și societatea nu mai erau două sfere distincte."[183]

În acest fel a crescut, pe de o parte, presiunea asupra societății, dat fiind că nu a mai rămas neatins niciun spațiu de retragere, toate domeniile sociale fiind tot mai politizate și subordonate controlului statal. Pe de altă parte, încrederea populației în sistemul comunist și în PCR a scăzut constant deoarece eșecurile economice nu mai puteau fi ignorate. Nemulțumirea din interiorul populației s-a intensificat în condițiile în care promisiunile politice privind bunăstarea economică și ridicarea nivelului de trai nu s-au îndeplinit, iar sărăcia era tot mai accentuată. Asta înseamnă că falia dintre viața reală, relațiile sociale pe de o parte și teoria politică și realizarea ei practică de cealaltă parte s-a mărit atât în spațiul privat, cât și în cel public. Sistemul național-comunist începea să nu mai fie funcțional pentru că sistemul politic, economic și administrativ nu mai era capabil să mențină și să asigure sistemul social.

Legitimarea național-comunismului românesc se hrănea din principiile marxist-leniniste și își extrăgea pretenția de universalism din faptul că comuniștii români susțineau că ei și doar ei întruchipau

> „[…] la taverna credințelor politice, atît de prezente în mintea contemporanilor, comunismul e un basamac extrem de tare în grade ideologice. Nu atît prin capacitatea lui de a rezista în pofida experienței: această trăsătură e comună tuturor convingerilor militante, adesea insensibile la realități. Nici printr-o longevitate excepțională: credința comunistă se pierde, sau se frînge, poate mai des decît orice altă credință politică, judecând după numărul de foști comuniști pe care i-a produs veacul. Înaltul ei grad de investire psihologică provine din aceea că pare să unească știința și morala: două categorii de motivații scoase din universuri diferite și alăturate în chip miraculos. Cînd militantul crede că împlinește legile istorice, el luptă totodată împotriva egoismului lumii capitaliste, în numele universalității oamenilor. Se amăgește în acțiunea sa cu o ipocrizie

[183] Jan Delhey, *Osteuropa zwischen Marx und Markt,* Krämer Verlag, Hamburg, 2001, p. 48.

> de tip nou, celebrată ca o virtute civică, și totuși comparabilă cu filistinismul burghez pe care-l detestă: îl face să uite angoasa de a trăi. Ruptura cu ai săi i-o reînvie însă, însoțită de o și mai mare singurătate. Independent de „rațiunile” și de evoluția lor, toți comuniștii au crezut sau cred că trăiesc anticipat reconcilierea omului cu el însuși. O certitudine cvasidivină, de-a cărei suferință și voluptate Luckacs nu vrut să se despartă niciodată.[184]

Viața era caracterizată de o cu totul altă realitate: Verdery susține că, în timpul cât a fost la putere, Ceaușescu s-a confruntat cu trei dificultăți „reale” mari; pe de o parte, cu presiunea permanentă exercitată de conducerea partidului în privința formei produselor de propagandă. Cea de a doua dificultate era reprezentată de stabilizarea conducerii de partid, care se fragmenta tot mai mult pe baza luptelor interne pentru putere. Cea de a treia provocare consta în depășirea crizei economice a anilor 70 și 80 care s-a concretizat pentru România mai ales la mijlocul anilor 80 prin productivitate scăzută, lipsa piețelor de desfacere și posibilități de export tot mai reduse din cauza calității deficitare a produselor și a costurilor ridicate de producție, prin cheltuieli de stat masive, datorii ale statului, inflație, import redus și un nivel de trai precar. Au fost emise legi și măsuri de economisire tot mai restrictive pentru a se compensa deficitul economic prin exploatarea și sărăcirea populației românești. Legea de „autofinanțare” a silit instituțiile culturale, științifice, muzeele, editurile, galeriile de artă etc. să-și asigure resursele materiale[185], supunându-se însă în continuare

---

[184] Francois Furet, *Trecutul unei iluzii*, Humanitas, București, 1996, p. 138

[185] Katherine Verdery, *National identity under socialism*, p. 124: „During the 1973-1974 oil crisis, Romanian exports of refined petroleum product provided the hard currency earnings necessary for the import of crude oil. Ceausescu used these earnings to obtain loans from private Western banks in order to continue his policy of industrialization, but by the late 1970s revenues from refined products were not increasing at the same rate as crude oil imports, and by 1981 the economy faced productivity losses and a mounting debt. He implemented austerity measures to repay the almost US$10 billion of foreign debt. Ceaușescu was convinced that the debt was a threat to the country's economic autonomy and ultimately political autonomy. The austerity policy was begun in 1981 and continued throughout the 1980s. The austerity measures included the rationing of heat, gas, food and medical care. Romania heavily exported agricultural goods and other foodstuffs that were normally part of the domestic economy in order to generate hard

cenzurii draconice și făcând propagandă în slujba regimului. În timp ce producția industrială continua să fie protejată de „soft budget constraints”, producătorii culturali erau expuși nu doar presiunii politice, ci și celei economice.[186] Shafir constată în acest context că în România socialistă se derula o „dezvoltare multilaterală”, dat fiind că viitorul socialismului depindea nu doar de succesul evoluțiilor structurale, ci și de performanțele suprastructurii – „superstructural achievement” – deoarece progresul industrial singur nu avea să creeze și conștiința socialistă în interiorul societății.[187] Din acest motiv, PCR a decis în decembrie 1974 un nou program în care rolul partidului și intervenția sa în viața socială au devenit mult mai puternice[188]. Rezultatele sunt descrise de Gabanyi astfel:

> ”In Romania the principal means of production have been nationalized since 1948; and the collectivization of Romanian agriculture has been complete since 1962, so that only a tiny private sector remains, comprising mostly private plots. For the past 10 years or so, however, a

currency to pay off the debt. This austerity policy dramatically decreased living standards, social welfare and medical care and increased malnutrition, AIDS and infant mortality (by the late 1980s, the country had one of the highest European infant mortality rates)~. Stephan D. Roper, *Romania. The unfinished Revolution,* harwood academic publisher, Taylor&Francis e Library, 2005, pp. 55-56.

186 Katherine Verdery, *National ideology under socialism,* p. 108.

187 Michael Shafir, *Romania, Politics,, Economics and Society, Politicam Stagnation and Simulated Change,* Part I, Cap. 5, Frances Pinter, London, 1985, p. 57: „And since this counsciousness bore heavily on the entire mechanism of social development, material investments must be accompanied by the necessary „spiritual investments”. The member of the „multilaterally developed socialist society”, the „multilaterally developed new man”, must master all its values. The realm of consciousness was thus declared to be no less decisive than that of material achievement. Consequently, the party could not conceivably abandon its leading role in either of them”.

188 Michael Shafir, *Romania, Politics,, Economics and Society, Political Stagnation and Simulated Change,* Part I, Cap. 5, Frances Pinter, London, 1985, p. 57: „According to this programme, the party will exist and lead as long as the process of socialist edification and construction continues. It will eventually wither away, but it will do so „through its integration in society’s life, thorugh the ever more organic participation and construction […]”. (Programul Partidului, 1975, p. 111). In other words, the process of withering away is conditioned by the takeover from within of all social structures. In this sense, the party becomes „integrative and integrating” (Popescu-Puturi, 1981, p. 22), or, as the programme puts it, it exercies leadership „not from outside, but from inside social, state and economic organs” (Programul Partidului, p. 116).

> trend has been afoot not only to restrict private land ownership even further, but to increase centralized supervision of the small amount of private land that does exist. The conclusion drawn by Ceaușescu from the troubles experienced in Poland was that there was a need for more and less `socialism`: not more, but less private agriculture, not more but less free trade, and certainly greater restrictions on the Catholic Church and dissidents (Scânteia, 17. September 1980, pp. 3) […] State interference in private agriculture culminated with the reintroduction of a quota system".[189]

În interiorul elitei politice și intelectuale s-a născut, în același timp, un conflict legat de „producția" valorilor simbolice și culturale ce urmau să contribuie la construirea unei conștiințe naționale românești.[190] Această „campanie de românizare" prin intermediul creării de mituri naționale[191] a condus la sfârșitul anilor 1980 la o înrăutățire progresivă a relațiilor internaționale ale României cu Occidentul, dat fiind că politica economică slabă a lui Ceaușescu, precum și măsurile represive din interior sub forma politicii de austeritate și a politicilor față de minorități[192], care și-au atins punctul culminant în „sistematizare"[193],

---

189 A.-Ute Gabanyi, *The Ceaușescu Cult*, pp. 371-372 citat din (Decree No. 75, 1 March 1979, *Official Bulletin*, no. 20, 6 March 1979; Decree No 11, 6 January 1982, *Official Bulletin* no. 1, 7 January 1982; Decree No. 94, 28 March 1983, *Official Bulletin* no. 19, 29 March 1983; and last decree, see Romanian Situation Report/2, Radio Free Europe Research, 30 January 1984, Item 1). According to this, failure to observe compulsory delivery quotas involves the loss of the use or the ownership of the land. This measure, alongside compulsory upper price limits set in 1983 for the sale of agricultural products by private producers has resulted in a further deterioration of the food supply. Private ownership of houses and apartments was restricted, too, following a short period of liberalization during the 1970s. In 1980 a law prohibited one person's owning more than one house or apartment. Even the right to posess more than one place of burial is prohibited in Romania. By 1982 it was decreed that land or houses owend by citizens who had emigrated would be 'taken over' by the Romanian state. In addition, those applying for emigration would have to sell their property at prices established by a state commission". (law No. 5, 17October 1980, *Official Bulletin*, no. 90, 20 October 1980; and Decree no. 402, *Official Bulletin*, no. 95, 1 November 1980).

190 Katherine Verdery, *National ideology under socialism*, p. 109.

191 Vezi Georgeta Daniela Oancea, *Mythen und Vergangenheit, Rumänien nach der Wende*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Ludwig-Maximilians-Universität, München, 2005.

192 A.-U. Gabanyi, *The Ceaușescu Cult*, p. 376: „Although no legislation has been passed in Ceaușescu's Romania that explicitly restricts the privileges and rights of the national minorities, more specifically, of the Hungarian minority, these groups nevertheless seem

deveneau tot mai îndoielnice, reprezentând încercarea disperată de a menține la putere un regim politic și economic care devenise, fie și doar din perspectivă tehnologică față de gradul de dezvoltare atins în Occident, învechit și incapabil de funcționare. Politica de austeritate ceaușistă poate fi interpretată și ca o consecință târzie a politicii economice internaționale și a crizei bursiere din 1974, care aruncaseră România într-o gravă criză a energiei și a datoriilor; din 1983 prețurile la țiței au început să scadă din nou, iar fondurile destinate importurilor și aprovizionării de bază a populației s-au diminuat drastic[194], astfel încât nivelul de trai al populației a scăzut dramatic. Începând din 1981, statul și-a pus în practică măsurile de economisire pe spinarea populației, de exemplu raționalizând hrana prin „programul de alimentație științifică".

to have been indirectly threatened by certain moves. Perhaps the most telling example was the disbanding of the Autonomous Hungarian Region in the context of the overall territorial reorganization of the country completed in 1968. Through this move, any special collective rights enjoyed by the Hungarian Minority were abolished. Many other restrictive laws and regulations – such as the law on cultural patrimony, the education reform stipulating that a minimum number of pupils is necessary to set up or maintain minority classes, the overall reduction in the number of university students, and the restrictions placced on the number of books to be published as well as those placed in contact with visitors from abroad – have been felt with particular harshness by the national minorities. The revelation announced in 1971 that prohibited the Hungarian or German names of Transylvanian towns was regarded by the national minorities as a provocation. Of late, broadcasts for the minorities have been discontinued as Romania's television had been reduced to tow hours of broadcasting as part of the nation's energy-saving austerity program".

193 Stephan D. Roper, *Romania. The unfinished Revolution*, harwood academic publisher, Taylor&Francis e Library, 2005, pp. 56-57: „Under Ceaușescu's personal directive, the regime undertook a policy of „systematization" in which entire villages were razed to create a more „efficient" economy. As part of this policy, he announced a plan in 1988 that would have razed approximately 6,000 villages, particularly in areas containing ethnic Hungarian communities. The policy drew heavy criticism from Hungary, Western Europe and the United States. American-Romanian relations became so strained over the issue that Ceaușescu unilateraly ended the country's MFN status in 1988. Congress had been considering imposing conditions on the further extension of MFN that would have specifically protected the rights of ethnic Hungarians. In addition, Ceaușescu's denouncement of Gorbachev's policies of perestroika and glasnost demonstrated just how isolated he and the PCR hat become from other communist leadership. Ceaușescu referred to perestroika as a „right-wing deviation" within the communist bloc".

194 Philippe Ter, *Die neue Ordnung auf dem neuen Kontinent*, p. 66.

În afară de asta, au fost emise decrete care urmau să reglementeze consumul de energie (gaz, curent electric, benzină). Gabanyi analizează situația critică a populației românești în timpul măsurilor stricte de austeritate, explicând că toate alimentele de bază cum erau pâinea, făina, carnea, ouăle, zahărul au fost raționalizate; țăranilor li s-a interzis să-și hrănească animalele cu pâine, iar stocarea de provizii a devenit faptă penală. Programul de alimentație sprijinea cu argumente științifice norma lunară de hrană alocată populației. Gabanyi arată că în 1973 au fost inițiate primele măsuri de economisire pentru persoanele private, prin introducerea limitelor de viteză și ulterior prin limitarea chiar a utilizării automobilelor[195], pentru ca în 1979 să urmeze alte măsuri de austeritate, mai stricte.[196]

Gabanyi conchide că:

> "Energy usage was reduced by 20% in 1979, by another 20% in 1982, by 50% in 1983, and by a further 50% in 1985 – each time measured against the preceding year's already restricted usage. This means that the energy consumption of a private household last winter was less than one-fifth of the 1979 amount."[197]

Prin politicile de austeritate, exportarea în masă a aproape tuturor produselor economice și industriale românești și scăderea importurilor de alimente, Ceaușescu dorea să achite în cel mai scurt timp posibil datoriile statului care se ridicau la peste 13 milioane de dolari la FMI. Au fost, așadar, implementate aceste „măsuri de austeritate" care au afectat grav nivelul de trai al populației românești. Cifrele de mai jos oferă o imagine edificatoare a precarității aprovizionării cu alimente de bază: importul de lămâi a scăzut de la 36.000 de tone în 1980 la o medie de 16.420 de tone în 1985-1989, în schimb importul de portocale și

---

[195] A.-Ute Gabanyi, *The Ceaușescu Cult*, pp. 376-377: „Restriction on driving have become even more severe; after allowing for car owners to drive only every second Sunday in 1979, a general ban on the use of private cars lasting from 16 January to 25 March 1985 was instituted this winter".

[196] Vezi *ibid.*, pp. 376-377 (Decree No. 620, 17 November 1973, *Official Bulletin*, no. 181, 18 November 1973; and Decree No. 283, 30 July, *Official Bulletin*, no. 31, July 1979).

[197] *Ibid.*, pp. 376-377.

mandarine a fost redus de la 69.200 de tone în 1980 la 30.000 de tone în 1985, 18.000 de tone în 1987 și doar 10.000 de tone în 1989.[198] Importurile produselor de carne au scăzut încă mai dramatic, de la 88.7000 de tone de carne importată în 1980 la 10.300 de tone în 1985, apoi de la 55.000 de tone în 1986, la 5000 de tone în 1987; în 1989, această cantitate infimă a fost ridicată din nou la ceva peste 67.850 de tone.[199]

Situația era similară și în ce privește politica de austeritate în domeniul energiei. Benzina, gazul și curentul electric, dar și serviciile publice precum transportul în comun, spitalele, căminele de copii și de bătrâni, orfelinatele, școlile și grădinițele, instituțiile culturale etc. au fost supuse unor măsuri de economie, interdicții și austeritate drastice.

Pe de o parte, se poate spune că Ceaușescu a reușit în acest fel să achite datoria de stat până în 1989. Pe de altă parte, datoriile statului erau și o consecință a organizării deficitare a economiei prin investiții ineficiente în proiecte uriașe, neproductive, în timp ce ramuri ale economiei productive au fost complet neglijate, ceea ce a dus la creșterea deficitului public. Având în vedere sacrificiile impuse populației, calitatea precară a mărfurilor din industriile de stat ridică semne mari de întrebare. Proasta organizare economică se bazează, în principiu, pe o administrație proastă și un aparat de stat deficitar, ale cărui măsuri politice nu s-au dovedit în măsură, din cauza lipsei de know how și a orbirii ideologice, să pună pe picioare și să ghideze un sistem economic intact și funcțional. Rezultatul lipsei de expertiză și de experiență a regimului comunist în procesul de organizare a unui sistem economic funcțional și productiv este relevant și în privința sistemului politic și a celor care dețineau puterea în interiorul acestuia – cu toții își ignorau, pur și simplu, propriile deficiențe. Achitarea datoriilor de stat generate de aceste lipsuri prin intermediul programelor de austeritate și

198 Bogdan Murgescu, *România și Europa*, Polirom, Iași, 2010, p. 371, vezi și cifrele exporturilor la p. 372, precum și Endre Antal, *Beteiligung der RGW-Länder am Weltagrarhandel in den achtziger Jahren*, Duncker&Humblot, Berlin, 1992, pp. 337, 339.

199 *Ibid.*, p. 371, vezi și cifrele exporturilor la p. 372, precum și Endre Antal, *Beteiligung der RGW-Länder am Weltagrarhandel in den achtziger Jahren*, pp. 292 și 293-306.

al măsurilor de sacrificare a propriei populații demonstrează absurditatea și caracterul aproape ironic ale național-comunismului românesc. Dictatura lui Ceaușescu era marcată de precaritatea de care era responsabilă ea însăși și pe care autocratul a plătit-o foarte curând cu viața.

2.3.1. Mijloacele de comunicare ca instrument de propagandă

Capitolul care urmează[200] tratează spațiul public în România național-comunismului. Scopul este demonstrarea faptului că sfera publică civică lipsea aproape cu totul, iar pe parcursul instalării unei spațiu public propagandistic, regimul comunist a distrus-o aproape integral. Pornind de la comunismul românesc, se va analiza evoluția relațiilor de putere totalitare.

În epoca regimului comunist, presa era preponderent organ de partid, caracterizat de cenzura politică și limba de lemn[201].

În urma proclamării Republicii Socialiste România în anul 1965 și a preluării puterii de către Nicolae Ceaușescu, oferta de media și controlul național-comunist au fost descentralizate în beneficiul actorilor locali, astfel că aparatul de cenzură s-a mărit, iar oferta de media s-a extins la rândul ei: 472 de săptămânale și cotidiane, 47 de stații radio și 23 de canale de televiziune locale și regionale se

---

200 Apărut inițial în: Roxana Stoenescu, *Die Öffentlichkeit als Medium politischer Kommunikation am Beispiel Rumäniens,* în: Studia Europae, Studia Universitatis Babeș-Bolyai (ed.), 2/2016, pp. 107-123.

201 Ștefana-Oana Ciortea-Neamțiu, *Hölzerne Sprache,* [http://eeo.uni-klu.ac.at/index.php?title =H%C3%B6zerne Sprache], accesat în data de 14.04.2015, ora 12:20. Limba de lemn (rus. *dubovyi jazk*) este denumirea românească pentru limbajul totalitar al comunismului, pornind de la expresia franceză *langue du bois*, folosită pentru prima dată de Françoise Thom în lucrarea omonimă, și de la sintagma rusă dubovyi jazyk care se referea la limbajul administrativ din Rusia țaristă în secolul al XIX-lea. Poate fi considerată un exemplu pentru „newspeak" din romanul „1984" al lui George Orwell. Caracteristicile limbii de lemn sunt metaforele, un vocabular redus la perechi de cuvinte cu sens confrontativ, de natură să transporte informații puține (de ex., comunist vs. dușman), substantivări și fraze lungi și redundante. Limba de lemn este folosită exclusiv în scop propagandistic și pentru manipularea ideologică a publicului.

înregistrau în 1976; în paralel, au apărut nenumărate organizații și asociații ale jurnaliștilor controlate de stat.[202] Multiplicatorii astfel obținuți urmau să transporte ideologia regimului către mase pentru a propaga *Weltanschauung*-ul comunist și pentru a putea depăși, în acest fel, falia apărută între practica economică și politică dezastruoasă a regimului comunist și realitatea socială a populației.

Deosebit de evidente erau decalajele dintre promisiunile politice și situația din economia reală – teoria politică se depărta tot mai mult de realizarea ei propriu zisă în economie și industrie. Contradicția consta în aceea că regimul promitea pe de o parte o creștere permanentă a performanței din industrie și economie prin locuri de muncă sigure și muncitori motivați, progres consecvent și modernizare constantă, iar pe de altă parte, situația reală era marcată de datorii externe, inflație și piețe de desfacere deficitare pentru produsele industriei românești depășite. În realitate, național-comunismul românesc se caracteriza prin stagnare și rigiditate economică, vizibile mai ales în nivelul de trai precar al populației, neputând fi menținut decât printr-o politică represivă. Propaganda era, așadar, un mijloc de neînlocuit al legitimării puterii comuniste, necesară atât pentru a distrage atenția populației de la eșecul măsurilor politice și economice ale regimului comunist, cât și pentru a câștiga „adepți fideli” în slujba național-comunismului românesc. Cotidianele erau considerate „arma cea mai eficientă a partidului” și „comandori ai opiniei publice” după modelul *Pravdei* sovietice care a rămas și după moartea lui Stalin „the most authoritative voice of the Soviet state”, reprezentând, cu un tiraj de 6,5 milioane exemplare, cel mai important mediu de propagandă.[203]

---

202 Michael Blumenstein, *Massenmedien im postkommunistischen Rumänien,* 2008, p. 5. [http://www.kinra.de/uni/hausarbeiten/hausarbeit.rumaenien 301108.pdf], accesat în data de 16.04.2015, ora 12:05.

203 Klaus Getswa, Klaus Getswa, *Die stalinistischen Großbauten des Kommunismus,* Oldenburg Verlag, München 2010, pp. 258-280.

Legea presei, introdusă în 1974, a supus în totalitate media controlului partidului[204], în timp ce alte reglementări cimentau rolul mediilor ca „sistem monocentral de comunicare uniformizată”. Instituțiile culturale și educative erau afectate în aceeași măsură.[205] Realismul socialist urma să transporte, prin intermediul mediilor și al artei, ideile național-comunismului românesc înspre populație. Arta era menită să arate legătura indisolubilă între prezent și trecut, transformând personalitățile istorice în eroi. Faima pe care și-o câștigaseră în război este potențată de proletarii care muncesc și trăiesc în stil camaraderesc în comunism.[206]

Curentul realismului socialist a devenit mai ales în literatură și artele vizuale oglinda, respectiv autoportretul comunismului. Viziunea din spatele propagandei românești consta în ideea că literatura, arta și cultura[207] ar trebui să alcătuiască, împreună cu societatea, o unitate. Arta

[204] Antonela Gyöngy, *Zwischen Fiktion und Fiktionalisierung: Die Aushandlung der kommunistischen* Vergangenheit *durch Medien und Institutionen des kollektiven Gedächtnisses*, Studia Universitatis Babeș-Bolyai (ed.), Studia Europaea, 2/2016.

[205] Vezi Michael Blumenstein, *Massenmedien im postkommunistischen Rumänien,* 2008, p. 5. [http://www.kinra.de/uni/hausarbeiten/hausarbeit.rumaenien 301108.pdf], accesat în data de 16.04.2015, ora 12:05. Deasemenea, A.-Ute Gabanyi, The Ceaușescu Cult, pp. 375-376: „Claiming that Romania’s hard-currency crisis is to blame, the regime has virtually eliminated subscriptions to Western periodicals, copyrights for Western books, and the right to stage Western plays. Under Elena Ceausescu’s supervision of education policy, many Romanian researchers and students have been barred from availing themselves of the Western scholarships extended to them. During the Ceausescu era, the freedom to seek and impart information has been restricted step by step, as the regime has consolidated its monopoly on information and indoctrination. As early as 1969, posession of duplicating machines not registered with the authorities within three days after acquiring them was considered with the militia. According to a paragraph in the Romanian press law published in 1974, `the freedom of the press cannot pe used for goals opposed to the socialist order, a clause that has in practice been used against opponents of the regime. (Decision of the Council of Ministers no. 2299, Official Bulletin, no. 150, 24. December 1969; Decree No. 98, March 1983; Official Bulletin, no. 21, 30. March 1983 – See also Romanian SR/7, RFER, 18 April 1982, Item 3; and Law No.3, 28 March 1984, Official Bulletin, no. 48, 1. April 1974)

[206] Klaus Getswa, *Die stalinistischen Großbauten des Kommunismus,* Oldenburg Verlag, München 2010, p. 256.

[207] A.-Ute Gabanyi, *The Ceaușescu Cult,* p. 174: „To begin with, it is a purely utilitarian concept of culture, understood in the old Latin sense of „raising”, „bringing up” a plant, with a rich harvest as an ultimate goal”. „Culture in Romania ist education for work

și cultura au fost astfel instrumentalizate în slujba regimului. Produsele tipografice și producția de artă au devenit una cu receptarea, consecința fiind că fantezia, interpretarea sau diversificarea artei au devenit imposibile. Sarcina teoriei realismului socialist este să reprezinte, din analiza condițiilor de creație și receptare, informații cu privire la posibilitățile optime de dezvoltare.[208] Pe de o parte, teoria realismului socialist se bazează pe evaluarea științifică a epocii premergătoare și a forțelor ei de natură să determine istoria, pe de altă parte, este rezultatul cercetărilor istorice, sistematice și sociologice a funcției sociale a cuvântului, scrierii și artei, devenind astfel programatică pentru cultura scrisă și arta național-comuniste.[209] Teoria național-comunismului românesc determină, așadar, funcția socială a culturii scrise național-comuniste și a artelor vizuale în respectivele condiții istorice ale luptei de clasă a mișcării muncitorești marxiste. Teoria aplicată despre efectul operei asupra publicului are astfel parte de un „feedback".[210] Pentru România, asta înseamnă că teoria național-comunistă și ideologia ei ridicau, pe de o parte, pretenția de a

---

through work, as Ceaușescu has repeatedly stated: it is considered an important factor of country-wide mobilization for unflinshing work, for spiritual homogenization and socialization. In her speech at the CC plenum (Scînteia, 3. June, 1982) Elena Ceaușescu made it clear that „all ideological, cultural, educational activity must lead to the ever stronger mobilization of the working people for the fullfillment of the production tasks". […] „Culture is considered to be just another facet of the process in the course of which the regime makes „investments in man" which are expected to benefit production, the sphere toward which „all material and human resources" are channeled. (Scînteia Tineretului, 31. May 1982). The greater the expected contribution of all cultural effort to production tasks, the lower the subsidies the state is willing to pay to the cultural institutions! All cultural institutions have been forced to introduce the system of self-financing, without, however, being allowed to have recourse to a repertory policy that would allow them greater financial succes".

[208] Erwin Pracht/Werner Neubert, *Sozialistischer Realismus – Positionen, Probleme, Perspektiven,* Dietz Verlag Berlin, 1970, p. 30.

[209] *Ibid.*

[210] *Ibid.*, pp. 30-31: „În acest sens, teoria realismului socialist este considerată a reprezenta filosofia artei esteticii marxist-leniniste. „Realismul socialist este metoda creației artistice din punctul de vedere al mișcării muncitorești revoluționare, de pe pozițiile mișcării muncitorești marxist-leniniste. Nu trebuie înțeleasă simplist ca „dictat al realității" (Lukacs), dat fiind că trebuia să cuprindă subiectivitatea artistică, metoda, *Weltanschauung-ul* și obiectul însuși". Vezi pp. 32-34.

reprezenta, explica și cuprinde toate domeniile vieții, iar pe de altă parte, practica însăși era „subordonată ideologiei dominante și partidului”.[211] De aici ia naștere o permanentă oglindire sau chiar portretizare a teoriei în practică și, în același timp, o oglindire retrospectivă a practicii în teorie, deoarece teoria național-comunismului românesc postulează că obiectul ei este practica însăși. Teoria și practica ar trebui să devină sinonime în urma schimbului permanent al elementelor lor. Acest „feedback” al ideologiei politice în toate domeniile sociale ar trebui să se desfășoare în România în întregul sistem de educație, de exemplu prin transformarea majorității liceelor teoretice în școli industriale, economice, de silvicultură, industrie chimică etc. În acest fel se manifestă, susține Gabanyi, utilitarismul radical al întregului concept ideologic al PCR.[212] Produse tipografice și artistice precum afișele, ziarele, romanele, picturile, statuile și chiar arhitectura erau puse în slujba „feedback-ului ideologic”. În acest fel, ideologia putea ajunge la popor prin aria largă de răspândire a artei de masă.[213] Produsele tipografice și artistice trebuia să se adreseze publicului larg (needucat) și să reacționeze rapid și operativ la evenimentele sociale și politice. Pasiunea ideologică, claritatea extremă, exprimarea sigură și concizia sunt trăsăturile specifice ale realizării practice în scris și în artă „ca atac asupra inimii și simțurilor” și ca „eye-catcher” de format mare.[214] Cotidianele erau alimentate de o rețea de corespondenți pentru a aproviziona populația în mod constant cu material și relatări despre faptele glorioase ale aparatului de stat românesc și a societății muncitorești, mai ales prin intermediul reportajelor de la fața locului. Acestea erau menite să demonstreze autenticitatea și solidaritatea

---

[211] A.-Ute Gabanyi, *Die rumänischen Eliten in der Systemtransformation,* în: Hans-Joachim Veen (ed.), *Alte Eliten in jungen Demokratien: Wechsel, Wandel und Kontinuität in Mittel-Osteuropa,* Böhlau Verlag Köln, p. 315.

[212] A.-Ute Gabanyi, *The Ceaușescu Cult,* p. 177.

[213] Klaus Getswa, *Die Stalinistischen Großbauten des Kommunismus,* Oldenbourg Verlag, München 2010, p. 275.

[214] *Ibid.*, ruperea și distrugerea afișelor erau considerate fapte contrarevoluționare și pedepsite cu duritate.

„jurnaliștilor" – adică a partidului – cu poporul.[215] Omul simplu și muncitorul deveneau astfel conținut al mediilor și artei pentru a transporta ideologia societății muncitorești în populație și a o reproduce.[216] Populația nu trebuia doar să se recunoască pe sine însăși în mediile publice și în toate obiectele de artă și cultură, ci să se identifice cu narativele realismului socialist, de exemplu cu romanticismul emoțional, și eroismul muncitorilor.[217] Presa trebuia să fie mai mult decât doar propagandist colectiv și agitator, după cum ceruse Lenin cu vehemență încă din 1912, trebuia să fie și organizatorul vieții politice și economice.[218] Mediile și celelalte produse culturale trebuia să proclame importanța epocală a sistemului național-comunist înțeles ca „aducător de progres și eliberare", prin care putea fi depășit un trecut întunecat și realizată trecerea în epoca revoluțiilor tehnice și a succesului național al României. Răspândirea, respectiv îndoctrinarea populației cu utopia comunistă însemna în același timp sfârșitul narativelor sau proiectelor sociale alternative și, prin urmare, egalizarea tuturor domeniilor sociale și ale vieții. S-a adăugat elementul agravant al cultului personalității lui Ceaușescu, văzut ca inițiator și creator al reorganizării națiunii române. În „The Ceaușescu Cult" A.-Ute Gabanyi vorbește despre tendințele aproape religioase ale acestui cult al conducătorului construit în jurul lui Ceaușescu:

> „references to him are often written in capital letters, he is often presented as a sort of Christ-like incarnation of the people, a 'body from the people's body', soul from the people's soul".[219]

---

215 *Ibid.*, p. 258.

216 Vezi A.-Ute Gabanyi, *The Ceaușescu Cult*, p. 177: It is being clearly stated in the programmatic articles, aesthetic aspects of writing are not (so) important, as long as the (political, ideological, moral) message conveyed by these works is correct from the party point of view".

217 Vezi conceptul de romantizare a capitalismului și economizarea romantismului, deci „economizarea sentimentelor" în capitalism la Eva Illouz, *Gefühle in Zeiten des Kapitalismus,* Frankfurter Adorno-Vorlesung 2004, Institut für Sozialforschung an der Wolfgang Goethe-Universität, Sorakamp Verlag, Frankfurt am Main, 2015.

218 Klaus Getswa, *Die Stalinistischen Großbauten des Kommunismus,* Oldenbourg Verlag, München 2010, p. 259; Lenin 1960/5:11.

219 A.-Ute Gabanyi, *The Ceaușescu Cult,* pp. 32-33: „The superlatives are particularly frequently used. Here is a selection: „first worker of the country", „first soldier of the

Mitul națiunii comuniste[220], mitul eroilor[221] și mitul progresului[222] slujeau, pe de o parte, la construcția identității naționale românești și, pe

party and the country", „the greatest politician in Romania's history", „the worker of all workers, the peasant of all peasants, as we all know", and „one of the greatest peasants of humanity". […] „Antithetical phrases are very frequently used to describe Ceaușescu's „multilateral personality" made up of normally irreconcilable antinomies. Thus, he is both „pater patriae" and the „son of fatherland", „the peace-loving soldier". A favorite theme is Ceaușescu's „eternal youth". Like the traditional heroes of Romanian fairy tales, Ceaușescu „seems to be invested by our country's nature with the mysterious gift of youth without old age". Along with mention of his youth go references to his dynamism and elan as a „professional revolutionary", as well as continuing praise of his wisdom, omnipresence, and omniscience".

220 *Ibid.*, pp. 164-165: „Romania's political and historical mythology has, indeed, gone a long way in the past 20 years: from stressing the Roman heritage to eulogizing the Dacian forefathers and, finally, to Australanthropus Olteniensis. Taking a leaf from traditional Romanian nationalism's book of national origins, self-perceptions, and pride, stressing Romania's affiliation to Latin culture had served the country in the early 1960s to fight the Soviet-imposed emphasis palced for many years after 1948 upon the allegedly predominantly Slav character of the Romanian people and (since Stalin was a „reputed" linguist) also the Romanian language. Although the „Slav" reform of the Romanian alphabet imposed in 1953 is still basically valid in Romania (perhaps also because it would be extremely costly to reverse it), the spelling of „Romania" and „Romanian" has been oficially returned to pre-1953 standards to emphasize the Latin origin of the Romanian people. However, Ceaușescu has increasingly switched the Roman historical mythology toward the Dacian element in Romanian ethnogeny and he did so for ideological and propagandist rather than for scientific reasons. First, the Romans were an imperial power, whereas official Romanian political mythology stresses that the Romanian people have never been aggressive but instead were frequently victims of aggression from outside their borders. Secondly, the Dacian myth offered the opportunity to stretch both the area of Romanian ethnogeny beyound the bounderies of the Roman limes and also to extend the period of Romanian (or rather pre-Romanian) continuity on its present soil".

221 *Ibid.*, p. 168: „In spite of the controversies on the Dacian versus Roman element predominating in the process of Romanian ethnogeny, the patriotic propaganda strain apperas continually linked to the personality cult staged around Ceaușescu, who is presented as the embodiment of Dacian and Roman virtues alike, raised to a higher communist level".

222 *Ibid.*, p. 49, de asemenea pp. 50-51: „First, in 1982, as in 1965, there has been an insistance on quantity and growth" (Scînteia, 4 July 1982)... has allegedly been reoriented toward greater quality since the 12th RCP Congress. Yet, we read, not only, in Ceaușescu's 1965 speech, about catching up with and overtaking the capitalist states of Western Europe on specific issues. Even the recent anniversary issue of Scînteia, (Scînteia, 4 July 1982) stated that „Romania has caught up with or even overtaken a number of countries with longstanding indutsrial production (as far as per capita production is concerned) in a number of products: steel (Sweden, Great Britain, Holland, and Norway)."

cale de consecință, la consolidarea conștiinței (unitare) românești, la menținerea interesului privind partidul, națiunea, istoria, munca și progresul, și la motivarea angajamentului în partid și colective. Pe de altă parte, aceste mituri au sabotat discuția sau punerea în discuție a sensului și valorii programelor politice, economice și sociale și a „cuceririlor” științifico-tehnice. Propaganda românească trebuia să creeze acceptarea publică, încrederea și supunerea anticipată în sistemul politic și în marile sale proiecte tehnologice și economice.[223] Gabanyi este de părere că regimul din România urmărea două obiective prin publicarea la scară largă a teoriilor care scot în evidență originea României în literatura universală din trecut și prezent. Pe de o parte, „protocronismul”[224] trebuia să consolideze conștiința de sine națională și mândria națională, pe de altă parte, să sporească prestigiul cultural al țării pe piața internațională printr-o ofertă culturală neobișnuită și ieșită din comun.[225] În general, se poate remarca în acest context o reducere a complexității în texte pentru a se evita discuțiile serioase. Textele conțin descrieri detaliate ale unor aspecte banale din istorie și apelează mai

---

223 Klaus Getswa, *Die Stalinistischen Großbauten des Kommunismus,* Oldenbourg Verlag, München 2010, p. 265.

224 Vezi Georgeta Daniela Oancea, *Mythen und Vergangenheit, Rumänien nach der Wende,* teză depusă pentru obținerea titlului de doctor în filosofie la Universitatea Ludwig-Maximilians, München, 2005, p. 52 ff.

225 Vezi A.-Ute Gabanyi, *The Ceaușescu Cult,* pp. 155, 156-162, și de exemplu 163-164, 168: „The history of Romanian protochronistic achievements – namely, claiming historical precedence in a wide variety of areas – has recently been enriched by a new priority: the discovery on Romanian soil of the remains of the most ancient hominid (a primate having transcended the stage of ape who is about to become a human being) on the European continent. Even before this discovery has been fully recognized and authenticated by the international scientific community, Romanian scientists have coined a resounding name to designate their hominid: „Australanthropos Olteniensis”, indicating that it was found in the Romanian province of Oltenia, in the village of Bugiulești. […]. Romania thus itself included in the series of countries with the most ancient civilizations, the pre Paleolithic Age, with the most ancient history of man on the European continent – and which, in fact, represents the very history of mankind. […] One might even suspect that the anthropologists who gave the Bugiulești hominid the name of „Australanthropos Olteniensis” were thinking of Ceaușescu, who is of Oltenian origin himself”.

degrabă la emoțiile cititorului în loc să prezinte fapte obiective, tocmai pentru a include cititorul într-un proces de înțelegere retorică. Așadar, cu ajutorul mijloacelor lingvistice, de exemplu, prin formularea de întrebări urmate de răspunsuri, de probleme urmate de soluții, respectiv prin utilizarea opozițiilor narative și crearea de tensiune și detensionare, se urmărea abordarea afectivă a cititorului și activarea, mai ales, a entuziasmului tineretului.[226] Trecutul era distrus și istoria rescrisă prin interzicerea literaturii precomuniste, ceea ce a dus la ștergerea memoriei și modelarea noii memorii politice[227] prin scrierile propagandistice și ideologice. Este o luptă între vechi și nou, între o lume care moare și o lume care se naște, între ceea ce dispare și ceea se dezvoltă – întru totul în spiritul lui Stalin:

„Este un prost meseriaș cel ce reface vechiul".[228]

Utopia lumii socialiste a încercat să creeze, prin distrugerea și interzicerea culturii (scrise) pre- sau nesocialiste, accepțiuni noi ale relației dintre timp și spațiu, proces pe parcursul căruia realismul socialist și conținutul său propagandistic a dat naștere unei realități virtuale a propriului cult.

Comunismul înseamnă, în accepțiunea lui Klaus Getswa, reordonarea și remodelarea trecutului care nu mai reprezintă decât o preistorie a experimentului social socialist. Triumful național-comunismului simboliza cucerirea spațiilor trecute și crearea de spații ale viitorului. Acest tip de respingere a realității este o caracteristică a practicii de putere comuniste.[229] Mediile dominate de statul comunist,

---

[226] Klaus Getswa, *Die Stalinistischen Großbauten des Kommunismus,* Oldenbourg Verlag, München 2010, p. 270.

[227] Vezi Antonela Gyöngy, *Filmische Erinnerungen und der rumänische Nationalkommunismus. Die Rolle des kulturellen Gedächtnisses bei der Konsolidierung eines hybriden Regimes,* Donau-Institut, Working Papers Nr. 13, 2013, Universitatea Andrassy Budapesta, [http://www.andrassyuni.eu/pubfile/de-52-13-diwp-gyongy-filmische-erinnerung-und-der-rumanische-nationalkommunismus-final.pdf]

[228] Klaus Getswa, *Die Stalinistischen Großbauten des Kommunismus,* Oldenbourg Verlag, München 2010, p. 312, vezi Stalin 1955/13:591.

[229] *Ibid.*, pp. 316-319.

întregul spațiu public și toate produsele culturale sunt transformate într-un aparat de îndoctrinare cu ideologia sistemului, interzicând, așadar, orice pluralism[230], astfel că spațiul public a început să se dizolve, iar dezvoltarea culturii române a fost împiedicată.

Efectele aparatului de propagandă asupra spațiului public și a evoluției culturale, așa cum au fost descrise aici, sunt evidente și astăzi în societatea română și în instituțiile ei politice. Succesul propagandei comuniste demonstrează din nou lipsa modernizării menționată deja în istoria română, lipsă datorată absenței puterii unei opinii publice civice.

2.3.2. Societatea civilă și opoziția

O opinie publică civică, sferă a comunicării și a dezbaterii pe marginea temelor publice, politice și sociale, acționează ca intermediar între stat și populație și formează baza unei societăți civile. Respectarea drepturilor omului, lupta împotriva inechității sociale, a discriminării și alte obiective de acest gen sunt urmărite de asociații ale societății civile, de exemplu de organizații nonguvernamentale (ONG-uri), care activează ca intermediari între piață și stat. În cele ce urmează se va folosi noțiunea de „societatea civilă" definită de activistul maghiar de opoziție Haraszti și de politologul Winfried Thaa.[231] Aceștia operează o distincție între evoluția societății civile de tip estic sub regimul comunist și societatea civilă de tip occidental din societățile dezvoltate capitaliste și facilitează desemnarea exactă și diferențierea sferelor sociale aflate față în facă cu aparatul de stat. În centrul acestui concept se situează societatea civilă politică, ce se bazează în socialism „ca rezultat al unei socializări politice, transmise în mediul sferelor publice independente și al cărei conținut este determinat mai ales de morală, cultură și identitate națională.[232] Aceste organizații au alcătuit centrul strategiilor opoziției mai cu seamă în Polonia. Puterea structurilor societății civile din țările

[230] *Ibid.*, pp. 316-319.

[231] Winfried Thaa, *Die Wiedergeburt des Politischen*, p. 189.

[232] *Ibid.*, p. 192.

est-europene se afla, conform lui Thaa, pe de o parte în disoluția legitimității și a opiniei publice ce reprezenta unitatea, iar pe de altă parte în producerea unei contraidentități sociale care se legitima în mod diferit de la țară la țară.[233] De abia în jurul anului 1980 s-a dezvoltat în Polonia odată cu „Solidarnosc" o „societate" în sensul unei opoziții politice"[234], iar în celelalte țări est- și central-europene cam pe la 1989.[235] Important în acest context este că, pentru mișcarea societăților civile din Europa de est, care în anumite zone au dus la prăbușirea comunismului, dominante nu erau interesele sociale, ci mai degrabă „articularea aspirațiilor morale și a identităților culturale".[236]

Noțiunea de societate civilă a devenit după 1989 foarte repede simbolul unei Europe eliberate de dictatură și dominanță imperială, care reunea valori ale statului social precum egalitatea, bunăstarea și asistența socială, precum și idealuri patriotice precum națiunea și antiimperialismul.[237] În ansamblu se poate observa formarea de grupări de opoziție în toate țările socialiste, respectiv asociații de disidenți și grupuri de studenți, însă mai ales cercuri de intelectuali care se revoltau împotriva regimului autoritar și a puterii sale represive, publicând, de pildă, în samizdat. Însă Katherine Verdery susține că:

> „all intellectuals, even those who considered themselves to be oppositional to the Party, [were] serving it by reproducing the national ideology that the Party had incorporated into its rule."[238]

---

[233] *Ibid.*, p. 192.

[234] Vezi Philipp Ther, *Die neue Ordnung auf dem alten Kontinent*, mai ales cap. *Zentren und Akteure der Revolution*, p. 75f.

[235] Winfried Thaa, *Die Wiedergeburt des Politischen*, p. 192.

[236] *Ibid.*, și vezi Melanie Tatur, *Solidarnosc ca mișcare de modernizare, Sozialstruktur und Konflikt in Polen,* Campus Verlag, Frankfurt am Main, 1989, și Melanie Tatur, *Zur Dialektik der Civil Society in Polen,* în: Rainer Deppe (ed.), *Demokratischer Umbruch in Osteuropa,* Sorakamp Verlag, Frankfurt am Main, 1991, Melanie Tatur, *Ökonomische Transformation, Staat und moralische Ressourcen in den postsozialistischen Gesellschaften,* în: Prokla 1998 3.

[237] Katherine Verdery, *What was socialism and what comes next,* Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1996, pp. 104-105.

[238] Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism*, p. 309.

Formele de organizare ale societății civile au apărut în România în perioada comunistă mai ales în rândurile minorităților etnice cum erau cele ale maghiarilor, secuilor sau sașilor transilvăneni și șvabilor bănățeni, reunind cu precădere intelectuali în cercuri de lectură, (de exemplu cercul de la Sibiu) în care se întâlneau Eginald Schlattner, Frieda Schuller și Herta Müller pentru a discuta despre sistemul paternalist; alt element al opoziției îl constituiau autorii din exil și disidenții de tipul lui Paul Goma[239] sau Norman Manea.[240] Evoluțiile se asemănau cu perioada de emergență a spațiului public burghez în occidentul Europei în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, când elitele burgheze se întâlneau în saloane pentru a tematiza conținuturi culturale și, tot mai mult, publice, politice, economice și sociale. Se poate spune că și în România au existat, izolat, forme similare ale unei societăți burgheze în dezvoltare la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, doar că au fost distruse de dictaturile care s-au instalat începând din prima jumătate a secolului al XX-lea. Important de menționat în acest context este că societatea civilă din țările socialiste nu a luat naștere din întâlniri și asocieri publice, ci din retragerea în spațiul privat și din ieșirea din spațiul public. Comunicarea și căile de comunicare publice, precum și întâlnirile publice în general, erau interzise de regim. Spre deosebire de alte țări comuniste, în România nu s-a putut forma o opoziție funcțională cu o presă subterană, așa încât încercările izolate de a oferi o presă alternativă fie s-au limitat la minoritățile maghiară și germană, fie au fost imediat interzise de Securitate.[241] Arendt este de părere că succesul puterii totale depinde de măsura în care reușește să întrerupă ori să distrugă toate căile normale de

[239] Vezi Mariana Hausleitner, *Politischer Widerstand in Rumänien vor 1989,* în: Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik, Oktober 1996 (Sonderheft), p. 69.

[240] Vezi Eva Behring, *Rumänische Schriftsteller im Exil 1945-1989,* Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2002.

[241] Vezi Michael Blumenstein, *Massenmedien im postkommunistischen Rumänien,* 2008, p. 6, [http://www.kinra.de/uni/hausarbeit rumaenien 301108.pdf], accesat în data de 16.04. 2015, ora 11:50.

comunicare, cele private cât și cele publice, care în formele de guvernare constituțională sunt asigurate prin dreptul la liberă exprimare și dreptul la opinie.[242] Interdicția de publicare a împiedicat la rândul ei o emancipare burgheză, respectiv o dezvoltare a societății civile.[243]

Conform lui W. Thaa, doar în cazul Poloniei se poate vorbi despre o societate civilă politică autoeliberatoare și de tratative directe între opoziția reprezentată de Solidarnosc și guvern. În contextul glasnost și al politicii de perestroika, adică al politicii de restructurare în procesul de dezinstituționalizare, respectiv prăbușire a comunismului est-european la sfârșitul anilor 1980 sub conducerea lui Mihail Gorbaciov, societatea civilă a exercitat o influență foarte redusă asupra evoluțiilor ulterioare. Cu toate acestea, o societate civilă politică a apărut totuși în țările est-europene, configurându-se ca spațiu public alternativ și acuzând oferta insuficientă de bunuri de consum, nivelul de trai scăzut și lipsa siguranței materiale și sociale, a posibilităților de educație și de muncă sau nerespectarea drepturilor omului și a drepturilor angajaților, carențe devenite tot mai evidente pe parcursul eșecului sistemului comunist. Deficitele vizibile acum au dus la crize de legitimitate a sistemului comunist, crize în urma cărora societățile civile politice au luat naștere, mai ales în RDG, Polonia, Cehoslovacia și Ungaria ca mișcări de rezistență sau ca spații publice alternative. Rolul societății civile ca societate burgheză sau civil society a constat în reprezentarea și identificarea de interese sociale, în impunerea unor norme materiale și procedurale, în dezvoltarea unor forme politice noi și a reformelor economice și a așa numitei politici de forum.[244] În timp ce în „Iugoslavia mobilizarea de masă a avut cea mai mare amploare, iar oamenii demonstrau încă de la mijlocul anilor 1980 mai ales pentru chestiuni sociale sau economice sau pentru problemele unor

---

242 Thaa, Winfried, *Die Wiedergeburt des Politischen*, p. 54.
243 Jürgen Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, p. 142.
244 Winfried Thaa, *Die Wiedergeburt des Politischen*, pp. 227, 229, 239.

întreprinderi”[245] societatea civilă din România era cea mai slab dezvoltată din toate țările comuniste, nu juca niciun rol relevant ca opoziție politică sau actor social, ci se adapta situației date din cauza atitudinii represive a regimului și a instrumentelor acestuia, Securitatea și Miliția. O cauza posibilă a slabei mișcări de opoziție din România ar putea fi și faptul că România era unul din puținele state ale blocului estic în care nu au fost staționate trupe sovietice de ocupație, astfel că populația română nu s-a văzut amenințată din punct de vedere național, cum s-a întâmplat cu celelalte țări est-europene, și nu a fost nevoită să se apere împotriva unei „puteri străine”. Lipsa unei mișcări puternice de opoziție se poate explica, așadar, prin naționalismul accentuat promovat de comunismul românesc și de regimul comunist din România atât în afara, cât și în interiorul țării, naționalism devenit factor de coeziune a societății. Puterea „proprie”, „națională”, era cea care acționa represiv, astfel încât mișcarea de opoziție din România nu era atât de puternică, manifestându-se cu precădere în rândurile minorităților naționale. Naționalismul românesc și mândria națională ajunseseră la apogeu în comunism. Nivelul de trai precar, foamea, sărăcia, frigul, munca dură și multitudinea de probleme sociale, culturale și umanitare, precum și politica de restricții au fost acceptate tacit de populație. În același timp, spre sfârșitul anilor 1980 sistemul a început să piardă tot mai multă legitimitate și putere de convingere în rândul populației. Pe baza sărăciei, a restricțiilor și a pierderii de legitimitate s-a dezvoltat însă și o „economie subterană” înfloritoare, o piață neagră enormă, la care participa aproape întreaga populație. Înșelătoria, furtul, minciuna și mai ales corupția au devenit mijloace „legitime” pentru o viață „mai bună” în regimul autoritar.

---

[245] Philipp Ther, *Die neue Ordnung auf dem alten Kontinent, Eine Geschichte des neoliberalen Europas*, Sorakamp Verlag, Berlin, 2014, p. 65.

Un alt motiv pentru slăbiciunea societății civile din România rezidă pe de o parte în clasa de mijloc mult prea firavă pentru a putea da naștere unei societăți civile, pe de altă parte în faptul că elita intelectuală fusese deja aproape decimată în timpul „acțiunilor de epurare”. Doar muncitorii reprezentau o potențială „putere revoluționară”, însă asociațiile lor erau departe de a constitui o „mișcare socială” pe termen mai lung, „care să participe activ la lupta directă împotriva puterii”.[246]

> ”If we compare their activities with those of intellectuals in Poland, Hugnary, or Czechoslovakia, Romanian intellectuals – despite their oposing one another and, sometimes, the Party dictates – appeared not to be a force for changing the increasingly inhumane rule under which they and their countrymen lived. Neither a technocratic reform faction such as the one influential in Hungary from 1960s on, nor a group on intellectuals willing to subordinate their elite concerns to those of the majority, as emerged in Poland between 1976 and 1980, nor an active human rights movement such as Czechoslovakia’s Charter 77, made an appearance in Romania. There was not even a movement of cultural dissidence comparable to that in the Soviet Union during the 1970s, with its extensive network of underground publications. If one remarked upon this (as I did on occasion) to Romanian intellectuals who considered themselves oppositional, the response was likely to be an impassioned defense of the values of culture, the support of which was seen as constituting a defense of the people against the barbarities of the regime.”[247]

Lipsa structurilor societății civile și a actorilor sociali activi „ale căror funcții și competențe nu se fundamentează pe autoritate”[248] și care ar fi putut prelua rolul de intermediar între stat și societate a dus la o intensificare a practicilor autoritare și represive ale puterii. Putem conchide că în România nu a existat atât o mișcare de opoziție ca în alte țări ocupate de sovietici, cât mai degrabă o acceptare tacită a regimului.

---

[246] Alain Touraine, *Die postindustrielle Gesellschaft,* Einführung, *Die programmierte Gesellschaft und ihre Soziologie,* Sorakamp, Frankfurt am Main, 1972, p. 22.

[247] Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism,* p. 310.

[248] Alain Touraine, *Die postindustrielle Gesellschaft,* Einführung, *Die programmierte Gesellschaft und ihre Soziologie,* p. 23.

2.3.3. Înscenarea schimbării politice

Nedreptatea socială din interiorul regimului comunist s-a intensificat spre sfârșitul anilor 1980, în timp ce membrii de partid și întregul aparat al puterii nomenclaturii erau avantajați de regimul comunist. Situația populației devenise atât de precară, iar puterea nomenclaturii atât de mare, încât în 1989 s-a ajuns în România la violențe extreme și la punerea înscenarea unei revoluții.[249]

> „Acolo (China, Serbia, România) violența era pusă în slujba menținerii puterii vechilor elite, respectiv în România, eșalonului doi al partidului lui Ion Iliescu".[250]

În lucrarea *Systemwechsel in Rumänien,* Gabanyi vorbește despre comparația dintre așa zisa „revoluție spontană" din România și Revoluția Franceză din 1789. Pe de o parte, miza era fundamentarea abandonării național-comunismului și distanțarea cât mai rapidă de sistemul aflat la putere. Pe de altă parte, această paralelă „forțată" cu Revoluția Franceză urma să demonstreze consolidarea unui stat național de acum *liber, frățesc și drept* și să distragă atenția de la faptul că revoluția fusese pusă în scenă și ghidată, puterea rămânând în mâinile acelorași, adică ale nomenclaturii.[251] Aceste puncte comune „revoluționare" și „eliberatoare" erau uneori scoase în evidență chiar prin denumirea noului organism de conducere politică sub Ion Iliescu, fostul secretar al Comitetului Central, care s-a autonumit „Frontul Salvării Naționale" pentru a dovedi că „noii" conducători preluaseră puterea din „necesitatea revoluționară" din 22. decembrie 1989, „emanând spontan din rândurile maselor

---

[249] Philipp Ther, *Die neue Ordnung auf dem alten Kontinent, Eine Geschichte des neoliberalen Europas,* cap: *Die verhandelte Revolution,* p. 80. Pentru o definire detaliată a termenului de revoluție vezi: Charles Tilly, *European Revolution, 1492-1992,* Blackwell Oxford, 1994, și Theda Skocpol, *Social Revolutions in the Modern World,* Cambridge University Press, Cambridge, 1994, p. 133.

[250] *Ibid.*, pp. 82-83.

[251] A.-Ute Gabanyi, *Systemwechsel in Rumänien. Von der Revolution zur Transformation,* R. Oldenbourg Verlag, München, 1998, pp. 141-144.

populare care se revoltaseră de asemenea spontan".[252] De aceea, Ther este de părere că revoluția română poate fi interpretată mai degrabă drept „puci în interiorul partidului".[253] Considerațiile lui Gabanyi cu privire la „teroarea anonimă" pledează de asemenea pentru această interpretare, având în vedere faptul că populația s-a trezit dintr-o dată cu o cantitate mare de arme și muniție la dispoziție.[254] Important în ce privește evenimentele „revoluționare" din 1989 este însă că în majoritatea țărilor est-europene scânteia revoluționară nu s-a aprins în capitale și în centrul țărilor, ci în orașe de provincie sau de periferie.

Ther relatează că „punctul de pornire al rezistenței împotriva regimurilor" a apărut în centre regionale cum este orașul polonez Gdansk, unde mișcarea sindicală Solidarnosc a fost înființată în 1980, pentru a se răspândi apoi în întreaga țară. Ther numește de asemenea orașele Leipzig din RDG, Lvov, respectiv Lemberg din Ucraina și Cluj și Timișoara din România ca fiind în avangarda mișcărilor revoluționare.[255] O posibilă explicație ar putea fi că „provincia" nu era supusă într-o măsură atât de mare controlului centralist al regimului. Centrele regionale din România ofereau în același timp mai degrabă posibilități pentru o mișcare reală de opoziție și mai puțin pentru mișcări revoluționare ghidate pentru că aceste orașe se aflau mai aproape de granițele țării și este posibil ca un rol să-l fi avut și influența statelor vecine Ungaria și Serbia. Cluj și Timișoara sunt mai aproape de Budapesta și Belgrad decât de București, astfel că putem presupune că în aceste orașe legăturile cu opoziția din străinătate era mai puternică decât în alte orașe ale României, situate mai în interiorul țării. În afară de asta, în Cluj și Timișoara există o populație importantă numeric aparținând minorităților etnice ale maghiarilor, germanilor (mai ales

---

[252] *Ibid.*, p. 141.

[253] Philipp Ther, *Die neue Ordnung auf dem alten Kontinent, Eine Geschichte des neoliberalen Europas*, Sorakamp Verlag, Berlin, 2014, p. 65. Vezi și Gallagher, Tom: Theft of a Nation. Romania since Communism, Hurst&Company, London, 2005, pp. 70-109.

[254] Vezi A.-Ute Gabanyi, *Systemwechsel in Rumänien. Von der Revolution zur Transformation*, p. 176.

[255] Philipp Ther, *Die neue Ordnung auf dem neuen Kontinent*, p. 75.

șvabilor bănățeni) și sârbilor, care au jucat încă din perioada comunistă un rol mai activ decât românii în societatea civilă, făcând astfel posibile mișcările de opoziție. Aceste orașe mai sunt și importante centre universitare, iar agitația anti-regim apărea frecvent în cercurile de intelectuali și studenți. Pe de altă parte, se poate conchide de asemenea că mișcarea de opoziție română era slabă și lipsită de eficiență tocmai pentru că era limitată la câteva, puține centre culturale. Opoziția slabă din România se poate explica, așadar, și prin numărul redus de orașe mari cu o viață culturală evoluată, cu un strat foarte subțire de elite intelectuale care să fi putut intra în contact cu alte grupări de opoziție. Revoltele muncitorilor au avut în România un caracter violent, spre deosebire de celelalte țări est-europene, iar violența a fost augmentată de regim atât prin folosirea propagandei mediatice, cât și prin aprovizionarea cu arme a muncitorilor revoltați.

Nici după 1989 situația din România nu a dat semne de ameliorare vizibilă. În anii 1990 s-a ajuns la așa numitele mineriade, proteste, respectiv revolte violente ale „minerilor fideli regimului împotriva studenților și intelectualilor”. Mineriadele se asemănau scenariului unui război civil și au făcut jocurile comuniștilor de la putere.[256] Până în decembrie 1989 încercările izolate de revoltă împotriva regimului, a inechităților sociale evocate și a represiunii au fost împiedicate de Securitate sau înăbușite cu forță militară. Societatea civilă slabă nu putea face față măsurilor represive. Nici după 1989 nomenclatura nu a întâmpinat o opoziție redutabilă, reușind astfel să se mențină la putere pentru că societății civile românești îi lipseau rădăcinile unei societăți odinioară „burgheze”. De aceea, societatea civilă va fi echivalată în România mult după comunism cu greve muncitorești sau revolte ale muncitorilor, fiind marcată mai puțin de idei „civice” sau democratice și mai mult de discursul comunist.

---

[256] *Ibid.*, p. 36, vezi și Peter Siani-Davis, *The Romanian Revolution of December 1989*, Cornell University press, Ithaca, 2005.

În decembrie 1989 societatea a fost mobilizată în interesul cadrelor pentru a prezenta înlăturarea violentă de la putere a cuplului Ceaușescu ca pe o răzbunare legitimă ori ca un tribut pentru crimele lor la adresa poporului. Așa numita „lovitură de palat” sau, mai degrabă, revoluția înscenata, condusă de nomenclatură, trebuia să fie mușamalizată. Revoluția din România a fost din acest motiv, spre deosebire de cele din majoritatea celorlalte state est-europene, o revoluție pusă în scenă, nu „negociată”; nu a existat o schimbare reală a puterii, deci a fost mai degrabă un puci din interiorul partidului. Revoluția sângeroasă fusese necesară pentru noii deținători ai puterii pentru că, după pierderea legitimității, erau nevoiți să inducă populației convingerea că se produsese o schimbare adevărată a puterii; doar așa se puteau legitima ca oameni „noi”. „Revoluția” din România a avut, așadar, un conținut simbolic important, reprezentând sfârșitul regimului comunist și al dictaturii și începutul democrației și libertății. Din această „luptă pentru libertate” și-a legitimat Frontul Salvării Naționale poziția de nou partid de guvernare, prezentându-se pe de o parte ca opoziție „victorioasă” față de „vechiul” sistem comunist, iar pe de altă parte ca salvator al națiunii române și a poporului. Prin „revoluție”, „salvare” și necesara „menținere și consolidare” a noii „libertăți” a României, nomenclatura, grupându-se în Frontul Salvării Naționale, și-a legitimat pretenția de a prelua puterea „post-comunistă”.

2.3.4. Vidul din spațiul public[257]

O provocare deosebită pentru trecerea de la sistemul comunist la cel democratic constă tocmai în învățarea abordării propriu zise a principiilor nou dobândite ale unei constituții democrate, cum ar fi exercitarea libertății de exprimare și de opinie, dat fiind că tăcerea făcea

---

[257] Pasaje din acest capitol au apărut inițial în: Roxana Stoenescu, *Die Öffentlichkeit als Medium politischer Kommunikation am Beispiel Rumäniens,* în: Studia Universitatis Babeș-Bolyai (ed.), Studia Europaea, Cluj-Napoca, 2/2016, pp. 107-123.

parte dintre caracteristicile specifice ale educației totalitare în comunism. Tăcerea este o formă a traumelor psihice, apărută pe baza generării fricii în rândurile populației. A menține oamenii într-o stare de frică permanentă era una din practicile de exercitare a puterii de către regimul autoritar cu scopul de a controla mai bine societatea. Aparatul comunist practicase desființarea sistematică a responsabilității individuale, a gândirii și acțiunii, preluând în mod structurat, planificat și eficient toate sferele vieții, pentru a crea o societate muncitorească ghidată a cărei unică realitate permisă era ideologia dictaturii proletariatului. Omului socialist nu-i era permis să creadă nimic altceva, cu atât mai puțin îi era îngăduit să exprime îndoieli sau critici la adresa sistemului, decât cu riscul de a fi declarat bolnav mintal de către Securitate și internat într-o clinică psihiatrică, pentru că doar persoanele bolnave mintal puteau critica socialismul. Interzicerea exprimării libere a opiniei însemna interzicerea vorbirii și a gândirii, deci și a formării opiniilor. Frica de a vorbi despre anumite lucruri era menținută vie în toată societatea de către regimul comunist și aparatul de control, Securitatea, printr-o rețea de mecanisme de supraveghere ubicuă. Pe de o parte, orice cunoștință putea fi un potențial informator al partidului comunist; la fel de ușor oricine putea fi catalogat drept dușman și trădător al sistemului comunist. Neîncrederea și frica construite în interiorul societății generau comportamente paranoice.[258] Caracteristicile modificărilor de comportament ale societății rezidă în pierderea comunicării interumane din cauza pierderii de încredere în ceilalți. Pe lângă asta, societatea a fost practic izolată de comunicarea cu lumea nesocialistă prin reglementarea posibilităților de comunicare de tip radio, presă etc. Populației din România i se interzicea orice contact cu ideile „străine”. Prin acapararea tuturor sferelor vieții și supunerea lor controlului de stat și manipulării, prin menținerea fricii, formele de

---

[258] Vezi Georgeta Daniela Oancea, *Mythen und Vergangenheit, Rumänien nach der Wende,* p. 56 ff.

comunicare publică au fost limitate continuu, iar individul izolat tot mai mult. În urma acestei izolări tot mai accentuate, individului i se răpește în același timp sentimentul de apartenență la o comunitate, deoarece i se iau însușirile și capacitățile umane, de ființă socială. De aici a luat naștere un mod de viață pasiv, observabil mai ales în lipsa angajamentului și interesului social, civic și politic al societății românești postcomuniste. Urmările asupra unei transformări sistemice într-o democrație în care valorile trăite, libertățile, mai ales libertatea de exprimare, de opinie, informare sau de presă, sunt exact cele opuse comunismului, au fost grave. Aceste valori trebuie înțelese și apoi trăite în mod practic pentru a putea genera o opinie publică critică și o societate civilă funcțională; în sensul lui Kant, principiul ordinii de drept trebuie respectat și trebuie aplicată metoda Iluminismului[259], pentru a se putea construi o cultură politică democrată.

Lipsa unui discurs public politic, monopolizarea mijloacelor de comunicare și golul lor ideatic și, nu în ultimul rând, disoluția sferei opiniei publice, a ușurat regimului comunist din România sarcina de a-și prezenta drept credibilă politica de comunicare manipulatoare și ideologică. „Golirea" spațiului public a condus însă în același timp la funcții și evoluții greșite ale instituțiilor politice, urmarea fiind că nu s-a mai putut dezvolta o cultură politică democratică. Un spațiu de acțiune civic și social nu a mai existat, deoarece toată comunicarea publică era condusă și controlată de partid, care o folosea exclusiv în scopul răspândirii ideologiei dominante. Prin disoluția unui spațiu public politic în favoarea unuia propagandistic, populația își pierde, în comunism, posibilitatea evoluției și diversificării intereselor ei politice și, nu în ultimă instanță, a unei culturi politice. Atunci când temele și punctele de vedere politice nu mai pot fi comunicate public, nici în sfera privată nu mai are loc nicio dezbatere. Dezbaterea însăși devine

[259] Jürgen Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit,* p. 128.

perimată. Cetățenii români au fost deposedați de orice influență ca actori politici de către partidul care deținea monopolul. În lipsa atât a sferei participării politice, cât și a intermedierii politice, deci a transferului dintre privat și public, nu mai poate exista niciun schimb între aceste două sfere. Izolarea lor provoacă o stagnare socială – un sistem social fără interacțiune nu mai este un sistem social[260], iar cultura politică la rândul ei intră într-un proces de disoluție. În trecutul comunist au fost create, așadar, modele propagandistice și unilaterale nu doar pentru societatea regimului comunist, ci și pentru societatea postcomunistă, pentru spațiul public politic și cultura acesteia.[261] Pasivitatea politică și lipsa culturii politice democratice din societatea română de azi sunt consecințele acestei experiențe ale unor evoluții culturale politice de tip represiv.

2.4. Teoria eșuată a dreptății și obstacolele în calea democratizării[262]

Prin disoluția sistemului politic „normal" în favoarea unei dictaturi, nu doar spațiul public și societatea civilă ce se manifestă în interiorul acestuia își pierd rolul de reprezentanți ai intereselor civic-democratice și de inițiatori și intermediari ai culturii politice. Cultura politică însăși este redusă la conținuturi ideologice, dând naștere unei probleme sociale de gândire și comunicare, din care după o „schimbare de regim" se dezvoltă pe de o parte fenomene economice, administrative și politice, pe de alta, fizice, spirituale și sufletești de

[260] Talcott Parson, *Grundzüge der allgemeinen Theorie des Handelns,* p. 228, extras din T. Parsonos „Some Highlights of the general Theory of Actions", în Approaches to the Study of Politics (ed.) Roland Young, Evanston, III, Northwestern University Press, 1958, pp. 282-301.

[261] Klaus Getswa, *Die Stalinistischen Großbauten des Kommunismus,* Oldenbourg Verlag, München 2010, p. 371.

[262] Publicat inițial în Roxana Stoenescu: *Der Transformationsprozess Rumäniens und seine Hindernisse zur Demokratie,* volum:63, nr. 2, paginile 21-54, număr de identificare; 2065-9563, număr pagini: 34, anul: 2018.

natură patologică, iar societatea se confruntă cu pericolul unei disoluții accelerate. Dictatura înseamnă „puterea unor oameni asupra altor oameni fără motiv legitim”[263] și prin aceasta, lipsa dreptății în sensul structurii de bază a justificării postulate de J. Rawls.[264] Evoluția deficitară a culturii politice de azi și a sistemului politic din România se datorează puterii arbitrare exercitate de fascismul românesc și de național-comunism, care a încercat cu toate mijloacele să recupereze înapoierea economică a țării, neglijând toate celelalte domenii ale sistemului social. Pe baza acestor experiențe ale culturii politice, marcate de dominație străină, feudalism, revoluții, războaie și dictaturi și care manifestă o alternanță permanentă de forme de dominație politică și de orientări radicale, România nu a fost în măsură să se dezvolte pozitiv nici în sens economic și să construiască un sistem economic intact, care să fi acoperit nevoile societății românești.

Problemele structurale ale statului, nivelul redus de educație al cetățenilor și un sistem economic slab, marcat de tehnologii deficitare și învechite, precum și încercările de reformă lipsite de eficiență, au reprezentat o problemă majoră pentru România încă de la apariția statului național. Pe această bază s-a putut consolida sistemul real comunist în forma „progresului industrializării forțate de natură proletară” în societatea românească cu o structură de tip feudal, făcând imposibilă trecerea la o societate „mai echitabilă” și la o cultură politică democrată. Pentru a putea construi o cultură politică adecvată unei democrații post comuniste, ar trebui create „precondițiile” care rezidă în „principiul participării egale”. Asta înseamnă

> „pentru toți cetățenii dreptul egal la participare și codecizie în procedura constituțională care duce la legiferare”.

263 Rainer Forst, *Transnationale Gerechtigkeit und Demokratie,* în: Peter Niesen (ed.), *Transnationale Gerechtigkeit und Demokratie,* Campus Verlag, Frankfurt/New York, 2012, p. 32 f.

264 John Rawls, *Eine Theorie der Gerechtigkeit,* Sorakamp, Frankfurt a. Main, 1975, p. 23 f: „Noțiunea de dreptate se definește pentru mine prin principiile ei pentru atribuirea de dreptur și obligații și distribuția echitabilă a bunurilor sociale”. pp. 26-27.

Și prezumția că

> „principiile comune, necesare și avantajoase pentru toți, trebuie construite din punctul de vedere al unei situații inițiale definite drept adecvată, a egalității, în care toți sunt reprezentați în mod echitabil”.[265]

Martha Nussbaum, în schimb, consideră că sarcina constituției politice este să creeze condiții pentru popor, „necesare unei vieți umane bune în adevăratul sens al cuvântului”.[266] După Rawls și Mills „din democrație fac parte libertatea de expresie, de asociere, de idei și de conștiință”, deoarece sunt consecința logică a principiului echității și decisive pentru funcționarea unei politici raționale.[267] Spațiul public (politic, civic, social și mediatic) românesc ar trebui, prin urmare, să promoveze cultura politică pentru a facilita populației o înțelegere solidă a sistemului politic, a conținuturilor, proceselor, deciziilor etc. politice, pentru ca valorile democratice să fie înțelese, anticipate și trăite de societate. În acest fel, promovarea (publică) a culturii politice într-o societate care se află la începuturile democrației ar veni în sprijinul dezvoltării unei conștiințe de sine mai stabile a membrilor acestei societăți. În afară de asta, societatea civilă ar avea un spațiu de dezvoltare mai larg într-o structură socială stabilă, facilitându-i-se, de exemplu, accesul la media reglementată de stat, ceea ce ar încuraja mai multe inițiative civice. Dat fiind că altminteri

> „libertățile principiului participativ […] [pierd] mult din valoare dacă cei care dispun de mijloace private mai mari pot ghida parcursul dezbaterii publice în avantajul lor. Pentru că în ultimă instanță cei mai bine situați ajung să exercite o mai mare influență asupra legiferării. În timp vor fi avantajați în toate chestiunile sociale, cel puțin în domeniile în care adoptă poziții unitare, adică în cele care le consolidează statutul

---

[265] John Rawls, *Eine Theorie der Gerechtigkeit*, Sorakamp, Frankfurt a. Main, 1975, p. 251 f.

[266] Martha C. Nussbaum, *Gerechtigkeit oder das gute Leben*, Gender Studies, Edition Sorakamp Verlag, 1999, p. 90.

[267] John Rawls, *Eine Theorie der Gerechtigkeit*, p. 255, f.

privilegiat. Prin urmare, trebuie să existe un echilibru pentru a se menține valoarea echitabilă a tuturor libertăților politice".[268]

Aceste deficite datorate regimului dictatorial, care pot fi considerate o expresie a lipsei principiului echității, au dus în postcomunismul românesc la absența principiului participativ, dat fiind că statul român nu putea asigura „o formă a concurenței juste în lupta pentru putere politică și funcții", iar populația „a căzut în apatie și resentiment pentru că, din cauza limitărilor și lipsurilor, nu a avut nicio șansă să exercite influență într-o măsură echitabilă".[269] Critica lui Rawls față de forma de guvernământ constituțională se potrivește cu situația politică și economică din post-comunismul românesc, deoarece aici

> „legile […] [au tolerat] în general inegalități în distribuția avuției care au trecut cu mult dincolo de ceea ce e tolerabil în condiții de egalitate politică. Nu s-au utilizat mijloace publice pentru menținerea acelor instituții necesare pentru valoarea echitabilă a libertății politice".[270]

În acest fel, puterea a fost monopolizată de o mică elită oligarhică, provenită din rândurile fostelor structuri comuniste, ceea ce pe de o parte a stabilizat nedreptatea în sistemul politic, iar pe de altă parte a avut consecințe grave asupra democrației românești și a pieței libere, creând o stare de fapt care a afectat negativ în special cetățenii români.

Deficitele politice se datorează structurii slabe a statului democrat. Este vorba de centralizarea puternică, de sistemul de justiție slab, de legi fundamentale prost concepute, de un peisaj netransparent al partidelor politice, cu programe de partid aproape deloc diversificate, de instituții politice și administrative extrem de deficitare, de „personal de specialitate" preponderent necalificat, de corupție politică și economică, de criminalitate și monopolizare a puterii de către nomenclatură.

Ideologia politică a național-comunismului românesc a marcat mai cu seamă concepțiile despre și atitudinile față de stat și muncă.

---

[268] *Ibid.*, pp. 255-256 f.
[269] *Ibid.*, p. 256.
[270] *Ibid.*, p. 256.

Susțin că statul și munca în interiorul societății post-comuniste din România nu se bucură de apreciere pentru că ideologia bazată pe munca industrială și relațiile de muncă din timpul comunismului au creat o aversiune generală față de sistemul paternalist și față de politica sa de austeritate, generând în egală măsură o respingere a statului și a muncii în sine. Cauza rezidă în modalitatea în care statul român a pus în practică ideologia (muncii), care stipula că fiecare cetățean trebuia să muncească și să aibă un loc de muncă pentru a nu fi acuzat de vagabondaj, caz în care era sancționat. Politica de austeritate impusă în România la mijlocul anilor 1980 a dus la raționalizarea, respectiv distribuirea „rațională", de către stat a bunurilor de consum de care populația a fost privată. În acest fel, munca nu mai putea duce decât la asigurarea supraviețuirii. În urma penuriei de resurse care de abia reușeau să satisfacă nevoile de bază, în societatea românească s-a născut nu doar o nemulțumire generală, rezultată din obligația de a accepta un nivel de trai scăzut, ci și o respingere generală a etosului muncii. În același timp, pe baza sistemului represiv al național-comunismului românesc, populația a înțeles că sistemul nu putea fi schimbat prin „alegeri" sau proteste individuale. Din această atitudine negativă față de muncă și față de stat, deci față de acțiune în sine, rezultă o altă problemă a societății post-comuniste din România: o pasivitate și neutralitate generale ale populației muncitoare și ale cetățenilor activi care nu se potriveau cu concurența acerbă manifestată imediat după căderea comunismului în domeniile politic și economic.

Indiferența muncitorilor s-a manifestat în sistemul comunist prin mimarea muncii; după cum se spunea, „noi ne facem că muncim, ei se fac că ne plătesc". Sistemul economic din România și din alte state ale fostului bloc estic se afla la sfârșitul anilor 1980, după prăbușirea Uniunii Sovietice, și până în anii 1990, după trecerea la economia de piață neoliberală, într-o stare atât de precară încât nu mai existau resursele necesare pentru o asigurare materială a populației active.

Paradoxul consta în faptul că în comunism toți primeau un salariu pentru că toți aveau un loc de muncă, dar nu aveau posibilitatea de a-și investi venitul în propriul nivel de trai – asta într-un regim care predica progresul continuu, dar în care economia nu era productivă în ciuda ocupării în totalitate a forței de muncă. După căderea comunismului au dispărut majoritatea locurilor de muncă, iar nivelul de salarizare era foarte scăzut, în schimb existau suficiente bunuri de larg consum pe care însă populația din România nu și le putea permite – din nou, în ciuda tuturor promisiunilor politice. Populația și-a pierdut încrederea în stat și în mecanismele de decizie politică ale acestuia. Noțiunea de stat și cea de muncă, ambele conotate negativ, și indiferența față de muncă și politică au modelat împreună o etică a vieții foarte specifică în interiorul societății românești, care urma să se manifeste prin refuzul de a munci și prin pasivitate politică din partea cetățenilor care pe de o parte nu mai considerau că munca avea vreun sens dată fiind retribuția aproape inexistentă, fiind astfel demotivați, iar pe de altă parte, vedeau în politică doar jocurile de putere ale foștilor comuniști pe care simplii cetățeni nu le puteau influența.

Pe o asemenea bază, societatea post-comunistă din România nu a avut cum să conecteze valorile democratice și capitaliste ca etica muncii, individualismul proprietății private, performanța, competiția, libertatea de opinie, de idei precum a construi și a menține. Domenii de viață legate de muncă, proprietate și individualism au rămas marcate de ideologia comunistă.

Un alt fenomen patologic al trecutului comunist în societatea românească de tranziție constă în ignoranța indivizilor referitoare la drepturile omului și cetățeanului, ignoranță ce se manifestă cu precădere în abordarea dreptului la proprietate. Habermas remarcă în această privință că

> „liberalismul și social-democrația s-au născut din tendințele de emancipare ale mișcării muncitorești europene, al căror obiectiv consta în depășirea divizării societății în clase sociale; de aici a luat naștere

universalizarea drepturilor cetățenești în statul social care au făcut posibilă trăirea siguranței, a dreptății sociale și a bunăstării, prin redistribuirea echitabilă a bunurilor colective, astfel încât a fost posibilă împărțirea individuală și acordarea de servicii individuale".[271]

Din cauză că aceste mișcări muncitorești de emancipare au lipsit în societatea românească, drepturile cetățenești nu au putut fi realizate în sensul statului social, siguranța și echitatea socială nu există în acest sens în societatea românească. Noțiunea de proprietate privată a fost înlăturată încă din perioada comunistă, într-un mod brutal, prin colectivizarea averilor, din practica socială și conștiința indivizilor.

În post-comunism, privatizarea, care nu a generat o distribuție echitabilă a bunurilor, nu a dus la bunăstarea societății românești dat fiind că statul român represiv și corupt nu a acordat drepturi individuale în baza unor performanțe. În urma acestor experiențe, spațiul public nu este înțeles nici astăzi de populația din România ca spațiu colectiv, comun, al acțiunii și al cetățenilor, ci mai degrabă ca „proprietate" a aparatului de guvernământ, fiind legat de sfera „puterii" publice, astfel că interesul colectiv al populației de a menține și modela acest spațiu nu s-a conturat aproape deloc. Dimpotrivă, acest spațiu este conotat negativ, la fel ca politica însăși.

Lipsa continuă a proprietății și a siguranței materiale explică în mare parte de ce populația din România de azi este în continuare condusă de valori materiale. Dat fiind că societatea românească este în același timp o societate al statutului social, valorile materiale au o importanță tot mai mare pentru că doar prin „bunurile de consum și de lux" cum sunt mașinile scumpe, vilele sau bijuteriile de valoare cetățeanul își poate dovedi „succesul", accesul la o poziție socială mai ridicată și prin urmare ieșirea din sărăcie și nevoie. Lipsa sau nerespectarea unor norme de drept reglementate au dus în România nu doar la probleme structurale grave ale statului, ci și la o criză socială

[271] Jürgen Habermas, *Die Einbeziehung des Anderen*, Sorakamp, Frankfurt am Main, 1999, după A. Honneth, p. 238.

manifestată în forma unei crize de conștiință față de noțiunile liberale și democratice. Culturii politice românești îi lipsește în postcomunism mai ales înțelegerea sistemului democratic cu drepturile și obligațiile adiacente, ceea ce a făcut-o ușor de manipulat de către nomenclatură. Având în vedere problemele structurale ale statului, privatizarea și prăbușirea sectorului industrial și al celui agrar în anii 1990 și populația lipsită de experiență politică, se poate spune că postcomunismul românesc a fost mai puțin o prăbușire a comunismului, cât mai degrabă o schimbare de regim. Valorile democratice nu se pot legitima pe o asemenea bază în interiorul societății, iar modul de muncă și de viață sunt încă tributare condițiilor din comunism. Această stare de lucruri se datorează, pe de o parte, faptului că elita politică a rămas *in persona* aceeași. Pe de altă parte, comunismul economiei planificate și democrația pieței libere se bazează pe ideologii și valori complet diferite, astfel că transformarea dintr-o societate bazată pe principiul colectivității (muncă de tip colectiv, bunuri colective, economie planificată colectivă etc.) într-o societate a individualismului liberal, în care sistemul este dominat de performanța individuală, individualismul proprietății și libera competiție pe piață, a reprezentat o provocare majoră. Această transformare radicală într-o formă socială complet opusă celei anterioare necesită mult mai mult decât doar preluarea „formei" democrației și a economiei de piață neoliberale, deoarece „mentalitatea" societății nu se poate schimba în felul acesta. După cum a remarcat foarte bine Ernest Renan în prelegerea sa de la Sorbona, „comunităților de interese" le lipsește principiul sufletesc și spiritual:

> „Comunitatea de interese încheie tratatele comerciale. Naționalitatea însă are o latură afectivă, ea este suflet și trup deopotrivă. O „uniune vamală" nu este o patrie".[272]

---

[272] Ernest Renan, *Vortrag in der Sorbonne am 11. März 1882* (traducere în limba germană de Henning Ritter), publicată de Michael Jeismann/Henning Ritter (ed.) în: *Grenzfälle – Über neuen und alten Nationalismus,* Leipzig, 1993, p. 14.

În ciuda schimbării „oficiale" de sistem, în România domnesc corupția, inegalitatea socială, exploatarea celor care muncesc în folosul elitelor politice și economice, organizații de clan și nepotismul, toate acestea blocând egalitatea de șanse; pentru că funcțiile publice și private sunt repartizate în interiorul elitelor, șansele profesionale, de carieră și succes reprezintă privilegii rezervate câtorva, societatea puternic ierarhizată fiind și acum o caracteristică a României post-comuniste.[273]

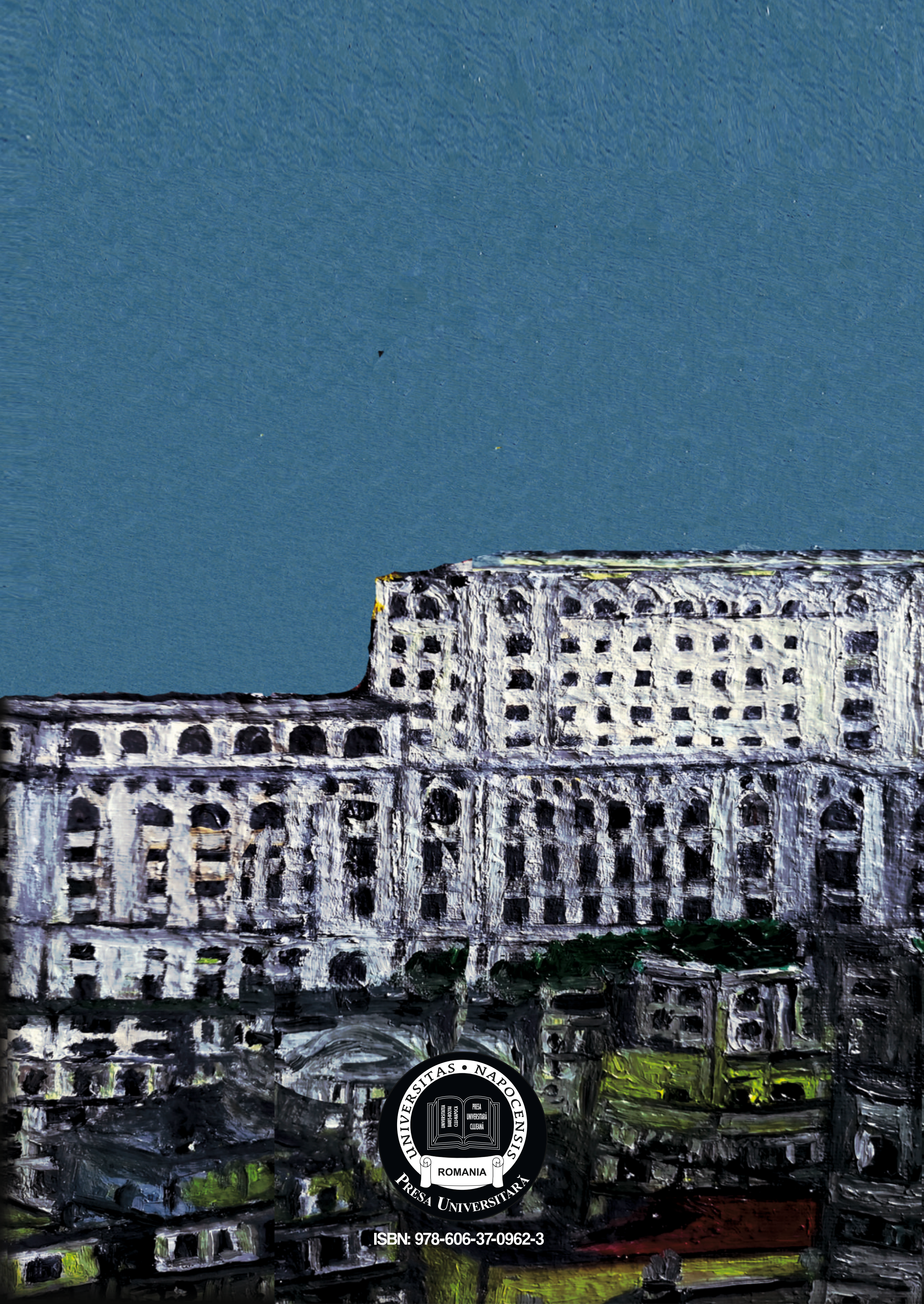
În acest context, Skopcol, Barrington Moore, Henry F. Carey și Christopher Eisterhold remarcă faptul că „revoluția" din 1989 a reprezentat schimbarea regimului de la totalitarism la autoritarism.[274]

Dorința unei vieți ghidate după valori democratice nu a dat impulsul decisiv pentru remodelarea societății, schimbarea de sistem nu a pornit de la marea masă și nici nu a fost ancorată într-o ideologie, ci dimpotrivă, s-a articulat contrar idealurilor democratice, astfel încât nu a existat însă nici o bază pentru schimbarea valorilor. Aceasta ar fi trebuit să preceadă schimbarea de sistem sau cel puțin să se fi dezvoltat dintr-o modificare a formelor de muncă și de viață, din modificarea vieții cotidiene a societății sau din dorința unei asemenea modificări. Deoarece condițiile de muncă și de viață nu s-au modificat într-o măsură decisivă, modificarea conștiinței marei mase rămâne un țel mai degrabă utopic, în ciuda procesului de democratizare formală.

---

[273] Vezi Andrei Roth, *Staatliche Bürokratie und neue Eliten im posttotalitären Rumänien,* p. 199, vezi Freedom House, *Romania 2004 Country Report,* Rowman & Littlefield Publishing House 2004, pp. 458-459: „Corruption in Romania is still grounded in the social structure of a country with almost no middle class and networks of individuals with disproportion influence".

[274] Vezi Henry F. Carey/Christopher Eisterhold, *Romania Since 1989, Politics, Economics and Society,* Lexington Books, USA/Uk, 2004, p. 2, vezi Barrington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World,* Beacon Press, Boston, 1996; și Theda Skopcol, *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China,* Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

ISBN: 978-606-37-0962-3